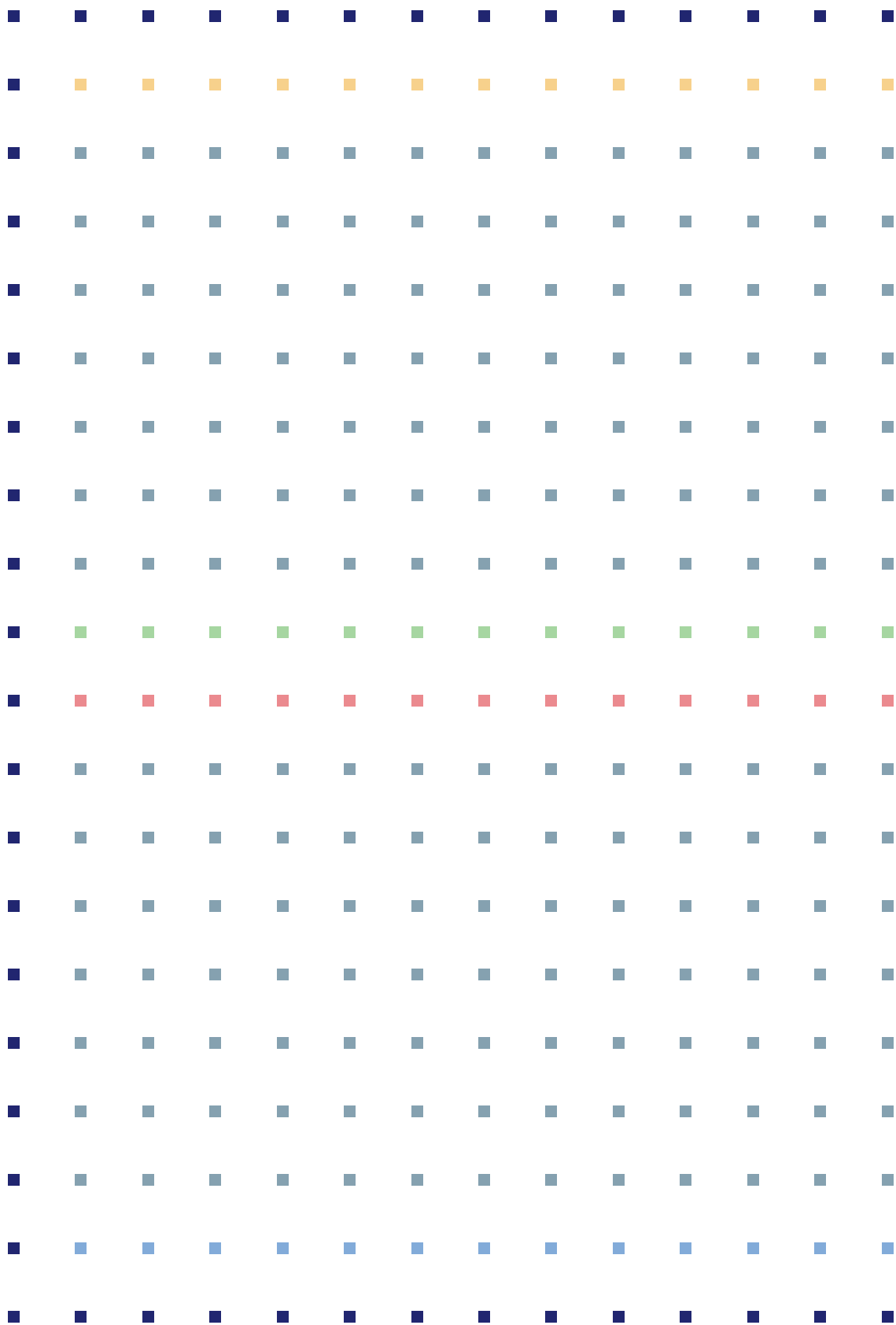

NASILJE V ŠOLAH

Opredelitev,
prepoznavanje,
preprečevanje in
obvladovanje

Doroteja Mugnaioni Lešnik
Andrej Koren
Vinko Logaj
Mateja Brejc

Zbirka Vodenje v vzgoji in izobraževanju

Urednica

doc. dr. Justina Erčulj

Uredniški odbor

izr. prof. dr. Cene Bavec

doc. dr. Justina Erčulj

izr. prof. dr. Andrej Koren

prof. ddr. Barica Marentič Požarnik

prof. dr. Ian Stronach

ISSN 1855-6582

Nasilje v šoli

Opredelitev, prepoznavanje,
preprečevanje in obravnava

Doroteja Lešnik Mugnaioni

Andrej Koren

Vinko Logaj

Mateja Brejc

**Nasilje v šoli:
Opredelitev, prepoznavanje,
preprečevanje in obravnava**

Doroteja Lešnik Mugnaioni
dr. Andrej Koren
mag. Vinko Logaj
mag. Mateja Brejc

Recenzentki · dr. Katja Filipčič
in dr. Andreja Barle Lakota
Izdala in založila · Šola za ravnatelje
Predoslje 39, 4000 Kranj

Zanjo · dr. Andrej Koren
Lektoriranje · Ksenija Štrancar
Oblikovanje naslovnice · Agencija25

Tehnična ureditev · Alen Ježovnik

Tisk · Dravska tiskarna
Naklada · 900 izvodov
Kranj 2009

© 2009 Šola za ravnatelje

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.62-053.5

NASILJE v šoli : opredelitev, prepoznavanje, preprečevanje
in obravnava / Doroteja Lešnik Mugnaioni ... [et al.]. –
Kranj : Šola za ravnatelje, 2009. – (Zbirka Vodenje
v vzgoji in izobraževanju, ISSN 1855-6582)

ISBN 978-961-6637-24-4

1. Lešnik Mugnaioni, Doroteja
COBISS.SI-ID 245005056

Kazalo

- Seznam preglednic · 7
- Seznam slik in grafov · 9
- Uvod · 11

- 1 Opredelitev nasilja · 15**
  - Nasilje in agresivnost · 15
  - Strukturno nasilje · 24
  - Institucionalno nasilje · 26
  - Vrste in oblike nasilja · 29
  - Nasilje in zloraba · 32
  - Izrazoslovje · 35

- 2 Nasilje v šoli · 39**
  - Strukturno in institucionalno nasilje v šoli · 39
  - Neposredno nasilje v šoli · 48
  - Globinska optika razumevanja nasilja v šoli · 55
  - Vrste in oblike nasilja v šoli · 57

- 3 Pregled obstoječih modelov preprečevanja nasilja v šoli · 105**
  - Opredelitev modelov · 106
  - Preventivni modeli preprečevanja nasilja v šoli · 110
  - Modeli, ki so namenjeni ukrepanju in obravnavi že storjenega nasilja · 129
  - Modeli za delo s povzročitelji nasilja · 140
  - Modeli, ki obravnavajo trpinčenje in druge oblike nasilja na delovnem mestu · 141
  - Ključne ugotovitve · 143

- 4 Zaznava, obravnava in preprečevanje nasilja v šolah · 149**
  - Predstavitev raziskave · 149
  - Rezultati · 154
  - Pogostost zaznavanja nasilja v šoli glede na delovno mesto anketiranih, vrsto in velikost šole · 186
  - Povprečne vrednosti zaznavanja in preprečevanja nasilja v šolah · 187
  - Sklep · 188

- Literatura · 191
- Imensko kazalo · 195

Seznam preglednic

- 4.1 Število anketirancev po spolu · 152
- 4.2 Število anketirancev po letih delovne dobe v vzgoji in izobraževanju · 152
- 4.3 Vrste šol · 153
- 4.4 Vrste šol po velikosti · 153
- 4.5 Delovno mesto anketirancev · 153
- 4.6 Zaznavanje nasilja med učenci v šoli · 155
- 4.7 Način zaznavanja nasilja med učenci · 157
- 4.8 Način obravnave nasilja med učenci · 159
- 4.9 Način preprečevanja oblik nasilja med učenci · 161
- 4.10 Zaznavanje nasilja učiteljev nad učenci · 163
- 4.11 Način zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci · 166
- 4.12 Način obravnave nasilja učiteljev nad učenci · 168
- 4.13 Način preprečevanja nasilja učiteljev nad učenci · 170
- 4.14 Zaznavanje nasilja učencev nad učitelji · 173
- 4.15 Način zaznavanja nasilja učencev nad učitelji · 175
- 4.16 Način obravnave nasilja učencev nad učitelji · 178
- 4.17 Način preprečevanja nasilja učencev nad učitelji · 179
- 4.18 Zaznavanje nasilja med zaposlenimi · 182
- 4.19 Način zaznavanja nasilja med zaposlenimi · 183
- 4.20 Način obravnave nasilja med zaposlenimi · 184
- 4.21 Način preprečevanja nasilja med zaposlenimi · 185
- 4.22 Povprečne vrednosti zaznavanja nasilja v šolah · 188
- 4.23 Povprečne vrednosti preprečevanja nasilja v šolah · 189

Seznam slik in grafov

- 2.1 Globinski pogled na nasilje v šoli · 56
- 4.1 Zaznavanje nasilja med učenci · 155
- 4.2 Način zaznavanja nasilja med učenci · 157
- 4.3 Način obravnave nasilja med učenci · 159
- 4.4 Način preprečevanja nasilja med učenci · 161
- 4.5 Zaznavanje nasilja učiteljev nad učenci · 163
- 4.6 Način zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci · 166
- 4.7 Način obravnave nasilja učiteljev nad učenci · 168
- 4.8 Način preprečevanja nasilja učiteljev nad učenci · 170
- 4.9 Zaznavanje nasilja učencev nad učitelji · 173
- 4.10 Način zaznavanje nasilja učencev nad učitelji · 175
- 4.11 Način obravnave nasilja učencev nad učitelji · 178
- 4.12 Način preprečevanja nasilja učencev nad učitelji · 179
- 4.13 Zaznavanje nasilja med zaposlenimi · 182
- 4.14 Način zaznavanja nasilja med zaposlenimi · 183
- 4.15 Način obravnave nasilja med zaposlenimi · 184
- 4.16 Način preprečevanja nasilja med zaposlenimi · 185
- 4.17 Pogostost zaznave nasilja glede na delovno mesto · 187
- 4.18 Pogostost zaznave nasilja glede na vrsto šole · 187
- 4.19 Zaznavanje nasilja glede na velikost šole · 187

Uvod

Ciljni raziskovalni projekt Nasilje v šolah: konceptualizacija, prepoznavanje in modeli preprečevanja in obvladovanja je v Šoli za ravnatelje potekal od 2006 do 2008, v času, ko je v slovenski šolski politiki in vzgojno-izobraževalnih zavodih dozorelo spoznanje o potrebnosti sistematičnega in učinkovitejšega soočanja s pojavi nasilja. To spoznanje je bilo v praksi podkrepjeno z dvema različnima procesoma, ki pa sta deloma vzročno povezana. V šolah so začeli zaznavati vse več primerov nasilja (ne le med vrstniki), medijska, pogosto agresivna predstavitev posameznih nasilnih dogodkov pa je v javnosti okrepila stališče, da se šole na ta pojav ne odzivajo dovolj zavzeto in senzibilno. Na drugi strani pa so se šole prav v tem času soočile z zakonsko obveznostjo pripraviti vzgojni načrt, ki naj bi se loteval tudi problematike nasilja. Nasilje v šolah je postala prepoznavna medijska, strokovna, politična, družbena in nazadnje še raziskovalna tema.

Cilji, ki smo si jih postavili v letu 2006, so bili: konceptualizacija nasilja v šolah, pregled obstoječih modelov preprečevanja nasilja, identificiranje in raziskovanje različnih vrst ter oblik nasilja, zaznava in obravnava nasilnih dejanj v šolah. Na podlagi dobljenih rezultatov naj bi razvili ustrezne modele za preprečevanje nasilja. Prav slednje je bil končni cilj projekta, njegov ključni smoter. Šolam naj bi ti modeli pomagali pri razvoju uspešnih praks preprečevanja in obravnave različnih vrst nasilja. Med raziskovanjem pa se je pokazalo, da naša naloga ni bila le vsebinsko izjemno široka in metodološko zahtevna – to smo pričakovali –, temveč v nekaterih svojih vidikih neuresničljiva. Izpostavili bi dve takšni težavi: poskus celovite teoretične opredelitve pojma »nasilje v šoli« in razvoj modelov za preprečevanje nasilja v šolah.

Kljub trudu, da bi pri teoretični opredelitvi raziskovalne teme razvili celovit pogled, tj. vključili vse pomembne vidike, metode in koncepte, smo ugotavljali, da se cilju ne približujemo, temveč je vse bolj oddaljen in nedosegljiv. Izkazalo se je, da bi zgolj za natančen prikaz vseh vrst medosebnega (neposrednega) nasilja med subjekti v šoli rabili celo vrsto raziskovalnih projektov. Odprta pa bi vendarle ostala še vsa vprašanja, povezana z delovanjem šole kot represivne institucije, ki reproducira institucionalno in strukturno družbeno nasilje. Nasilje je namreč eden od ključnih fenomenov zgodovinskega razvoja družine, družb in držav. Še več, zaznavamo ga na vseh področjih življenja posameznikov in družbe. Ko govorimo o nasilju, govorimo o njegovi družbeni totalnosti in normalizaciji. Vsa kršen poskus zamejitve raziskovalne teme je zato zarez v to totalnost nasilja in vnaprejšnja odpoved nekaterim vidikom njegove pojavnosti. V tem smislu je bila

tema raziskave prevelik zalogaj. Proučevanje nasilja je tudi pokazalo, da se dinamika, psihološko-socialne dimenzije in okviri nasilnosti do danes pravzaprav niso kaj dosti spremenili. Zato smo se spraševali, kaj torej je novo in drugače in vredno raziskovalnega izziva. Odgovor je presenetljivo preprost. V zadnjih desetletjih se je zgodila radikalna sprememba v občutenju sebe v odnosu do drugih, in to v smeri emancipacije ter samozavedanja posameznika (subjekta) v najširšem mogočem smislu. Tudi v odnosu do nasilja. To, kar je torej radikalno drugače, je naše današnje razumevanje teže posameznih nasilnih dejanj ter njihovih posledic. Uporaba vsakršnega nasilja je v medosebnih interakcijah postala sporna, tako v družini kot v šoli, in tudi t. i. blažja nasilna dejanja imajo značaj ekscesa, so šokantna in nesprejemljiva. Še več, prav v zadnjih letih so postala nasilna dejanja znotraj družine, deloma pa tudi šole, kazniva dejanja. Žižek sicer pravi, da na račun razbohotenja vse bolj ekstremnega strukturnega oziroma systemskega nasilja, a to je že druga zgodba.

»Nasilja v šolah« torej ni mogoče pospraviti pod streho enega raziskovalnega projekta. Vprašanje je, kaj je bolj brezupno (morda celo strokovno sporno): lotevati se te problematike z majhnimi, fokusiranimi raziskavami in dejavnostmi, ki ne zmorejo videti celote, ali loviti njegovo celovito podobo in kompleksnost v velikih projektih, v katerih pa se izgubijo ključne podrobnosti dinamike nasilnega dejanja: človek, njegova bolečina, čustva, potrebe, torej njegova subjektivnost? V iskanju teh odgovorov smo se na koncu odločili, da v projektu vendarle poskušamo vsaj nakazati to »neulovljivo« kompleksnost raziskovalne teme in da vzamemo v zakup dejstvo, da bodo številna vprašanja ostala namenoma odprta in nerazrešena.

Drugi in ključni cilj projekta je bil, kot rečeno, razvoj modelov preprečevanja nasilja v šolah. Tudi ta cilj se nam je proti koncu raziskovalnega dela vse bolj oddaljeval, saj smo ugotavljali, da enotnih modelov, po katerih bi slovenske šole učinkovito obvladale problem nasilja, enostavno ni mogoče razviti. Na podlagi različnih ugotovitev in rezultatov smo zapisali le smernice za razvoj takšnih modelov, ostalo je naloga šol in njihovih vodstev v sodelovanju s strokovnimi delavci, učenci in starši. Te izjemno zahtevne problematike se ne da uokviriti v enostavne modele, niti jih ni mogoče uveljaviti skozi teorijo in prakso zgolj ene stroke (na primer psihologije, pedagogike, socialnega dela), kar je aktualni trend v naši vzgoji in izobraževanju. Metode za preprečevanje nasilja (modeli) zato ostajajo tudi v prihodnje različne, odvisne od strokovnih izhodišč, specifičnih okoliščin šol, njihovih izkušenj, praks in znanj, potreb subjektov, sodelovanja z lokalnimi okolji ipd. Vendarle pa bi v Sloveniji morali imeti nacionalno strategijo za preprečevanje nasilja v šolah in enotno metodologijo za vrednotenje številnih modelov, ki se v Sloveniji na tem področju že izvajajo, večinoma s finančno podporo države. Takšna nacionalna strategija bi morala iskati odgovore na ključne družbene dejavnike tveganja za pojav nasilja v šolah. Na eni strani je trenutno največji izziv socialna prikrajšanost in izključenost učencev ter poveče-

vanje družbene neenakosti, na drugi strani pa dejavniki šolske politike: premalo sistemskih možnosti za tesnejši in zaupni stik med učenci in učitelji, pogosto premalo podporna in učinkovita vodstvena kultura, neustrezno razmerje moči v odnosih med učitelji, starši in učenci ter premalo konstruktivnega sodelovanja šol z zunanjimi pristojnimi in strokovnimi institucijami.

Upamo, da bo ta knjiga dosegla čim več slovenskih šol in jim pomagala bolje razumeti nasilje ter se nanj ustrezno in učinkovito odzivati. Seveda se zgodba o nasilju v šolah s tem ne bo končala. Prihajajo novi izzivi in nove dimenzije te problematike, ki jih danes še ne poznamo. Že jutri se bomo z njimi morali suvereno ukvarjati. Sicer ne brez strahu in negotovosti, kot si včasih iluzorno želimo, temveč z vse bolj jasnim zavedanjem, da je to naša skupna zgodba in za njeno razpletanje nosimo skupno odgovornost.

Opredelitev nasilja

Nasilje in agresivnost

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) opredeljuje *nasilje* kot »dejavnen odnos do koga, značilen po uporabi sile, pritiska«, iz besede so izpeljani še drugi pojmi, kot so: nasiljevanje, nasiljevati, nasilnež, nasilnica, nasilništvo itn. (SSKJ 1994, 624). V slovenščini je torej beseda nasilje nedvoumno povezana s silo oziroma močjo, kar nas presenetljivo že na začetku postavi pred bistvo problema. Sila (moč) naj bi bila namreč ena od ključnih kategorij dinamike nasilja in analize oziroma refleksije nasilnega dogodka (Zaviršek 2004).

Agresivnost definira SSKJ kot »napadalnost, nasilnost«, agresijo pa kot »vdor vojaških sil ene države v drugo, napad« (SSKJ 1994, 5). Zanimivo je, da je tu pojmovanje agresije osredotočeno na agresivnost med državami, kar najbrž kaže na izvorni pomen prevzetega tujega pojma agresije v slovenskem jeziku.

Pri pregledu definicij nasilja naletimo na dve značilnosti (problema?):

- večina definicij nasilja je nastala znotraj psihologije ali medicine (psihiatrije), zato močno prevladuje psihološki/psihiatrični diskurz in njemu lasten vidik razumevanja nasilja, čeprav agresijo in nasilje pojasnjujejo tudi sociologija, antropologija, pravo, politične vede, mednarodni odnosi;
- v definicijah se praviloma istočasno pojavljata dva pojma: nasilnost in agresivnost, pri čemer pojma znotraj definicije nista vedno razmejena ali pojasnjena – kot da bi šlo za sopomenki.

Poglejmo nekaj definicij nasilja in agresivnosti.

- A. Kristančič (2002) definira nasilje »kot simptom agresivnih in sovražnih dejavnosti posameznih skupin in njihovih članov« ter nadaljuje, da je »nasilje le ena od ravni izražanja agresije in sovraštva«.
- Bandura in Pačnik (v Pahor 1999, 14) definirata kot agresivne tiste ljudi, ki »so se na osnovi preteklih izkušenj agresivnosti naučili; so za takšne oblike vedenja nagrajevani oziroma dojemajo nekatere reakcije in njihovo agresivno vedenje kot nagrado; jih okolica (specifične socialne situacije in pobude) neposredno spodbuja k nasilju«. Pačnik še nadaljuje, da je »agresivnost vedenjska značilnost, ki se kaže v gospodovalnih, nasilnih in napadalnih dejanjih proti drugim ljudem. In nekoliko širše: je kakršna koli oblika vedenja, katerega cilj je prizadeti ali raniti drugo živo bitje, ki se takšnemu ravnanju želi izogniti.«¹

¹ Nevladne organizacije, ki se ukvarjajo s pomočjo otrokom, žrtvam spolnih zlorab in nasilja v družini,

- »Agresivnost je vedenjska značilnost, ki se kaže v gospodovalnosti, nasilnih ali napadalnih besedah ali dejanjih proti drugim ljudem« (Pušnik 1999, 24).
- Socialni psihologi se večinoma strinjajo o definiciji agresije, ki je po Berkowitzu, enem vodilnih teoretikov na področju proučevanja agresivnosti, »vedenje, s katerim se namerava koga fizično ali duševno prizadeti ali oškodovati«. Agresija torej pozna akterje, ki so zanjo odgovorni, nasilje pa je lahko anonimno (na primer medijsko nasilje). Nasilje naj bi bilo zunanji izraz agresije (v Ule 2005b, 255).

Pri A. Kristančič (2002, 98–99) je jasneje zaznati večplastno pojmovanje agresivnosti, saj po njenem mnenju lahko govorimo tudi »o posameznikovi sublimirani, bolj plemeniti obliki izražanja agresivnosti, ki je socialno sprejemljiva in jo pogosto uporabljamo v učenju, udeležbi v športu, humorju in drugih oblikah vsakodnevnega življenja. Lahko rečemo, da vsebuje konstruktivne oblike vključevanja posameznika v družbo. Lahko vsebuje usmeritev v pridobivanje moči, doseganje uspehov in ustvarjalnost. To imenujemo zdrava agresija.«

K tej šteje na primer samopotrjevalno agresijo in igrivo ali nagajivo (športno rekreativno) agresijo. Znotraj pozitivne agresije pa ločuje še obrambno agresijo in biološko adaptivno agresijo. Pri prvi je težnja odpraviti nevarnost ali z umikom ali z bojem, zato cilj ni uničevanje, temveč ohranjanje in zaščita življenja. Pri drugi pa gre za odgovor na ogroženost vitalnih človekovih interesov in je torej v službi življenja.

Edina oblika agresivnosti, ki je za omenjeno avtorico problematična in je tista »prava agresija«, je benigna agresija in neprilagojena maligna agresija (Kristančič 2002, 98). »Ta je okrutna in uničujoča. Ni obramba pred ogroženostjo ... Tovrstna agresija je značilna za človeka, biološko je škodljiva in za družbo uničevalna. Pomembna oblika izražanja te agresije je ubijanje in okrutnost, ker ustvarjata užitek. Zato jo imenujemo nasilje!«

O tem vprašanju s filozofsko kritičnim nabojem razmišlja Žižek (2007, 58), ko pravi, da problem razumevanja »dobrega« in »slabega« nasilja rešuje »terminološka distinkcija med »agresijo«, ki se dejansko zvede na »silo življenja«, in »nasiljem« kot »silo smrti«: »nasilje« ni agresivnost kot taka, temveč njen eksces, ki s tem, ko vselej hoče več, moti normalni tok stvari – naloga je, rešiti se tega ekscesa«. Za Žižka ni ključen problem nasilje kot eksces, ampak t. i. normalna socializa-

se z definicijo »prizadeti ali raniti drugo živo bitje, ki se takšnemu dejanju želi izogniti«, ne strinjajo povsem. Otroci (predvsem majhni), ki jih spolno zlorabijo znane, ljube ali celo najbližje osebe, zlorabe praviloma ne prepoznajo, saj jim to onemogoča stopnja njihovega psihofizičnega razvoja. Zato se majhen otrok zlorabi praviloma *ne izmika* in nikakor *ne zmore prepoznati zlorabe moči*, ki je v ozadju spolnega nasilja. Pri spolni zlorabi lahko otrok doživlja prijetne občutke, uživa, kar pozneje, ko prepozna zlorabo, vodi v občutek sramu, krivde in brezizhodnosti. Prav zaradi te specifike spolnih zlorab otrok so posledice teh praviloma destruktivne za nadaljnji razvoj otroka.

cija agresivnosti (»normalni tok stvari«), ki ga opredeljuje kot objektivno nasilje. To, kar je za psihologijo »sila življenja« in zato pozitivna agresivnost, je za Žižka glavni problem nasilja v družbi, saj omogoča reprodukcijo družbenih razmerij in sistema. Več o tem vidiku razumevanja nasilja v nadaljevanju.

Po Peplerju in Banduri (v Pušnik 1999, 24–28), je »agresivnost eden najbolj nejasnih in protislovnih pojmov«, ki se uporabljajo v psihologiji. Pri tem ločujeta med agresijo, ki je trenutna reakcija, in agresivnostjo, ki naj bi bila trajna značilnost posameznika. Navaja dve osnovni teoriji agresivnosti:

- *Prva je frustracijska agresivnost*, ki je sovražna reakcija na frustracijo. Cilj je obramba ali povzročanje škode tistemu, ki je vir frustracije. Frustracijsko agresivnost povzročijo posameznikove nezadovoljene potrebe, ki so lahko biološke, socialne in psihološke. Z agresijo se sprostijo napetosti, ki nastanejo zaradi frustracije.
- *Druga teorija pa izhaja iz vzajemnega vpliva socialnih okoliščin s predhodnimi izkušnjami ali učenjem*. Tu je agresija instrumentalno vedenje za doseganje različnih zunanjih ciljev, zato je le sredstvo oziroma instrument.

M. Pušnik (1999, 25–26) pravi, da je instrumentalna agresivnost rezultat učenja, ki poteka v določenih socialnih razmerah. »Različni obrambni mehanizmi (racionalizacija, projekcija) povzročajo, da se zdi agresivnost upravičena ali morda celo zaželena.« Tudi ta avtorica razlikuje med pozitivnimi in negativnimi učinki agresivnosti. Pozitivna agresivnost naj izraža dvoje: uspešno rešitev konfliktne situacije in etično-socialni vidik, ki določa, katere oblike vedenja so v družbi še sprejemljive.

M. Ule (2005b, 256) postavlja nekoliko drugačno klasifikacijo – loči med instrumentalno in afektivno agresivnostjo. Pri slednji je cilj prizadeti žrtev, se ji maščevati, agresija je usmerjena proti točno določeni osebi, medtem ko je instrumentalna agresivnost usmerjena proti žrtvi le zaradi koristi, doseganja cilja. Med žrtvijo in povzročiteljem ni čustvenega odnosa. Agresija je le sredstvo za doseg cilja (denar, status, oblast, teritorij). Nadalje razlikuje še med aktivno in pasivno agresijo. Pri aktivni uporabljamo udarce, oster verbalni napad ipd., pri pasivni agresiji pa povzročimo škodo s svojo pasivnostjo, na primer nočemo pomagati nekemu v nesreči.

Tudi Pačnik (v Pahor 1999, 14) govori o pasivni agresivnosti, ki naj bi bila posredni upor zoper zahteve drugih. Kaže se v pozabljanju dogovorov, zamujanju, zavlačevanju z delom, zadolževanju, izgubljanju pomembnih stvari. Posamezniki se s pasivno agresivnostjo upirajo zahtevam avtoritete.

Te ali podobne oblike nasilnih dejanj lahko identificiramo kot prikrito agresivnost, ki naj bi bila oblika posredne, indirektno agresivnosti. Sem na primer spadajo: pozabljanje na obljubljeni, napačno razumevanje, odlaganje, zamujanje, intelektualizacija, nezaznavanje, nenehno sumničenje (Pušnik 1999, 26).

Nadalje poznamo še teorijo o konstruktivni in destruktivni agresiji, pri čemer

prva združuje, druga pa ločuje. Pri konstruktivni agresiji je odsotno medsebojno podrejanje in značilna je »direktna jaz – ti verbalizacija jeze in besa, samopotrjevanje partnerjev v konfliktu, njuno medsebojno konfrontiranje, obojestransko sprejemanje konflikta, odkrito izražanje svoje moči, zaščita svoje identitete, možnost reči »ne« in izražanje, ki drugega ne poškoduje«.

Oblika pozitivne agresivnosti je asertivnost, za katero je značilno aktivno idejno in čustveno komuniciranje ter vztrajanje pri svojih pravicah. Pri tej obliki vedenja je tudi drugemu v komunikaciji omogočeno, da se podobno odziva. Zato je asertivnost konstruktiven in združujoč način izražanja agresivnosti (Pušnik 1999, 26–27).

M. Ule (2005a, 27–34) oba pojma (nasilje in agresivnost) uporablja poljubno za opredelitev posameznih oblik agresivnosti oziroma nasilja. Pravi, da je tudi diskriminacija posameznih družbenih skupin oblika agresivnosti, ki jo lahko spodbudi razraščanje predsodkov. Ti se lahko »spremenijo v orodje agresije, so napoved linča, opravičilo vsakovrstnih diskriminacij, preganjanja, izganjanja ali prepuščanja ogroženih skupin njihovi »usodi.« V nadaljevanju pa o predsodkih govori kot o elementih družbene moči, rasnega, socialnega ali etničnega nasilja. Po vsebini bi to obliko nasilja/agresivnosti lahko šteli k strukturnemu nasilju, o katerem bomo več pisali v nadaljevanju.

Pojmovanja agresivnosti bi po Tušaku (v Bučar-Ručman 2004, 25) lahko razvrstili glede na izvor glavnih izhodišč, ki pojasnjujejo agresivno vedenje:

- prirojene, instinktivni dejavniki;
- zunanje provokacije sprožijo določene vzgibe in odzive;
- vzajemni vpliv danih socialnih okoliščin s predhodnimi izkušnjami in učenjem.

Razlikujemo dve ključni psihološki teoretski razlagi agresivnega vedenja (Ule 2005b):

- biološke teorije (agresivnost poskušajo razložiti z biološkimi osnovami);
- socialno-konstrukcionistične teorije (iščejo socialne izvore agresivnosti).

Poleg teh dveh pojmovanj obstajajo še druge razlage, najbolj uveljavljena je frustracijska teorija agresivnosti.

Glede bioloških teorij je danes v psihologiji splošno sprejeto, da agresivnosti ne moremo pojasniti z domnevo o vrojenosti agresivnega vedenja v človeku ali z obstojem trajnih osebnostnih lastnosti, ki bi človeka vodile v agresivnost.

Pogostejše so socialne teorije agresivnosti, na primer socialno učenje agresije, kjer posamezniki opazujejo druge osebe pri agresivnem vedenju in si zapomnijo posledice takšnega ravnanja. Če so posledice pozitivne oziroma če so osebe za svoje agresivno vedenje nagrajene, bodo to vedenje posnemali.

Agresivnost naj bi spodbujali tudi s kulturnimi modeli, ki lahko temeljijo na specifični socializaciji spolov in družbenih pričakovanih umeščenosti de-

klic (žensk) in dečkov (moških) ter legitimirajo nasilje nad družbeno šibkejšim spolom (Ule 2005b).

Avtorica poudarja tudi pomen socialne konstrukcije agresivnosti, saj to vedno interpretiramo v nekem družbenem in socialnem kontekstu. Ko opisuemo neko agresivno vedenje, ga obenem tudi vrednotimo in ocenjujemo kot (ne)sprejemljivo, slabo ali morda upravičeno. Tako se agresivnim dejanjem lahko pripisuje tudi legitimnost, čeprav so bila brutalna ter povzročijo veliko škode in trpljenja številnim ljudem.

Dekleva (2004, 59) o nasilju razmišlja tako: »Sposobnost za nasilno odzivanje, torej tako, ki ima namen ogroziti, ovirati, poškodovati ali onesposobiti drugo bitje, je človeški vrsti prirojena. Prav tako pa je človeku kot generičnemu bitju lastna sposobnost socializiranja svojega vedenja, torej njegovega usmerjanja, brzdanja in morebitnega spreminjanja pod vplivom pričakovanj drugih in pritiskov socialnih norm. Tu nekje, v interakciji med obema vrstama pojavov, se oblikuje človekovo nasilno vedenje. To pa kot tako ocenjujemo in definiramo vedno v določenem socialnem času in prostoru, v katerem se razvijajo – vsakokrat malo drugačni – pogledi na to, kaj je pravzaprav »negativno« nasilje in katero je najbolj zaskrbljujoče.« Dekleva pri svojem definiranju nasilja razkriva pomembne vidike. Prvi je generičnost človeka, kjer sta nasilje in prizadevanje za socializiranje lastnega vedenja človeku prirojena. Drugi je ugotovitev, da je socializacija, kakor koli samoumevna, vendarle nasilna. Pomembna je še njegova trditev, da nasilje kot »negativno« nasilje vedno definiramo v določenem času in prostoru.

Tudi Š. Razpotnik (2004, 250) trdi, da vsaka družba dovoljuje določene oblike nasilja ter druge prepoveduje. O problemu z nasiljem naj bi govorili šele znotraj vsakokratnega sveta, ki nasilje poskuša regulirati in institucionalizirati. »Prav tako, kot so določene oblike nasilja v družbenem življenju vselej vsebovane, so njegove druge oblike vselej spoznane za nesprejemljive, destruktivne, nesmiselne, iracionalne, krute ali krivične. Normativni sistem vsakokratne družbe določa to, nikoli povsem jasno postavljeno mejo. Da pa bi bila ta meja jasna, spoštovana in tudi ohranjena, dobi smisel obstoj organov regulacije oziroma kontrole nasilja.«

Veliko vlogo pri socialni konstrukciji agresivnosti oziroma nasilja imajo mediji. Ti prav tako lahko določena nasilna dejanja »naredijo« sprejemljiva in legitimna, druga pa nesprejemljiva. Mediji lahko v javnosti ustvarjajo tudi stališča o nasilju, kaznovalni politiki, pozivajo k pogromom itn. Z nazornim, ekstenzivnim in senzacionalističnim prikazovanjem nasilja pa lahko celo vplivajo na povečanje (vsaj kratkoročne) agresivnosti pri gledalcih (Petrovec 2003) oziroma postajajo ti ob nasilju vse bolj ravnodušni in neobčutljivi (Ule 2005b, 269).

Po drugi strani pa mediji lahko na primer nasilje v družini oziroma nasilje v partnerskem odnosu konstruirajo kot problem individualne psihologije oziroma individualne socialne patologije in primere nasilja v celoti izvzamejo iz strukturnih razmerij (na primer spolne, razredne) moči. S psihologizacijo in individuali-

zacija je tako nasilje postavljeno v sfero zasebnosti, stran od družbenih razmerij, ki so ga omogočila (Luthar in Jontes 2007, 45).

Psihološke definicije nasilja in agresivnosti se večinoma ne ukvarjajo z morebitno spornostjo »pozitivne« agresije zaradi njene vloge pri reprodukciji družbenih odnosov. Zato tudi ne nastopajo kritično zoper »sprejemljivo agresivnost ali nasilje«, ki ga vsakokratna družba in kultura uporabljata za to, da svoje člane socializirata in akulturirata po svojih merilih. Socializacija in akulturacija sta v svojem bistvu (po Žižku pa v prvi vrsti) nasilna procesa, upiranje tem mehanizmom pa pogosto zatrto kot marginalno, deviantno, patološko, »destruktivno agresivno« ali kakor koli odklonsko.

Pomembno je opozoriti še na eno značilnost psihološkega pojmovanja agresivnosti in nasilja. Osredotoča se na čustva, vedenje, osebnostno strukturo subjektov in medsebojne odnose, ki konstituira nasilno ali agresivno dejanje. V središču je torej človek (ali živo bitje), njegovo odzivanje, čustva, odzivi, motivi za določena vedenja. Tako A. Kristančič (2002, 11–95) v svoji študiji pelje bralca do agresivnosti in posledično v nasilje prek čustev jeze, temperamenta, odzivov in ravnanj v konfliktu, kar je eden od ključnih vidikov razumevanja dinamike nasilja v nekem odnosu in njegovih mnogovrstnih psiholoških posledic (prizadeto človekovo samospoštovanje, duševnost in samopodoba).

Za pojasnitev celovitosti in kompleksnosti pojava nasilja je treba razumeti nasilje v »socialnem času in prostoru«, kot temu pravita Dekleva (2004) in Ule (2005a), saj je nasilje tako osebno (individualno) kot tudi družbeni fenomen. Za oboje – agresivnost in nasilje – velja, da v resnici »nastaneta« šele v trenutku, ko ju kot agresijo ali nasilje prepoznajo tisti, ki ju vrednotijo oziroma konstruirajo kot (ne)sprejemljivi dejani v nekem družbenem in socialnem okolju.

Nasilje je torej (v skladu s prej naštetimi teorijami) izraz t. i. »negativne« agresivnosti, ki je destruktivna in uničujoča. Zato jo družba definira kot nesprejemljivo, v skladu s svojimi kulturnimi in civilizacijskimi normami. Definicija »negativne« agresivnosti in nasilnosti se je skozi razvoj človeške družbe vseskozi spreminjala – večinoma v smeri vse manjše strpnosti do nasilja. Poglejmo dva primera te evolucije.

1. Fizično in psihološko trpinčenje učencev s strani učiteljev je bilo dolga stoletja kulturna norma in kot taka prepoznana kot »nujna agresija«, ki naj bi se uporabljala pri discipliniranju učencev in pri učinkovitem prenosu znanja. Nasilje je bilo potrebno za reprodukcijo šole kot institucije in za reprodukcijo družbenega sistema, katerega ideološki aparat je šola bila. Povojna moderna družba je te oblike »pozitivne, socializacijske agresivnosti« postavila pod vprašaj, najprej kot etično vprašanje, nato pa kot pravno formalno prepoved uporabe vsakršnega fizičnega kaznovanja² in psiho-

² Prepoved fizičnega kaznovanja je pri nas vpeljala Jugoslavija s šolskim zakonom leta 1929 (Ciperle in Vovko 1987).

loškega trpinčenja učencev v šoli.³ Dotedanja »nujna in pozitivna agresivnost« je postala »negativna« agresivnost, ki jo družba inkriminira, in povsem nedvoumno jo definiramo kot nesprejemljivo vedenje.

2. Različne oblike nasilja nad otroki v družini, fizično kaznovanje, prikrajševanje otroštva in ogrožanje psihofizičnega razvoja zaradi vključevanja v domačo ali zunanjo produkcijo so bili tisočletja samoumevni, »potrebni«, nujni za reprodukcijo družine, temeljne celice družbe. Prevladujoča patriarhalna kultura je v položaj popolne odvisnosti in podrejenosti od moškega kot glave družine postavljala vse druge družinske člane, najbolj brezpravni so bili otroci. Položaj otrok je še danes v različnih državah zelo različen. Velik korak k odpravljanju ekscesnih oblik nasilja nad otroki pomeni konvencija OZN o otrokovih pravicah iz leta 1989. V Sloveniji pa je leta 2008 začel veljati zakon o preprečevanju nasilja v družini, ki poleg neposrednega fizičnega, psihološkega, spolnega ter verbalnega nasilja kot nasilje nad otrokom priznava tudi primere, ko je otrok »zgolj« priča nasilju nad drugimi družinskimi člani. Zakon določa, da je tudi to nasilje nad otrokom, saj mu povzroča bolečino, stisko, strah in nemoč, kar povzroči globlje psihološke posledice. Tudi pri nasilju nad otroki v družini prepoznavamo kulturno determiniranost tega, kar neka družba in kultura definirata kot »pozitivno« ali »negativno« agresivnost (nasilje) v družini.

Nasilje je pomembna vsebina socializacije, saj je »temeljni element človekovega odnosa do ›človeku zunanje in sovražne narave‹ in je sredstvo uresničevanja človeških idej o urejenosti sveta. Nasilno je tudi poimenovanje stvari, ›postavljanje na njihovo mesto‹ kot pogoj bivanja, včasih sicer z opravičili ›saj drugače na gre‹. Nasilje je pomemben element socializacije otrok v družini in šoli. Skozi socializacijo se torej reproducira slika sveta, ki je skupna večini kultur, slika o dvojnosti in ločenosti, o dobrem in zlu, o belem in črnem, o pravilnem in nepravilnem, o ›nas‹ in ›onih‹. Tisto, kar opredelimo kot ›belo‹, mora zmagati, ›mi‹ smo boljši kot ›oni‹ in posledično – nasilje nad ›njimi‹ je dovoljeno oziroma se sploh ne šteje kot nasilje, saj gre vendar za uveljavljanje nečesa pomembnejšega, višjega ... A recimo z Galilejem: In vendar se vrti ... Kljub vseprisotnosti nasilja se ohranja in narašča predstava o nesprejemljivosti nasilja.« (Pahor 1999, 9.)

S pravnega vidika Kanduč (1998, 13) definira nasilje kot »neupravičeno« uporabo sile (ali prisiljevanja) in hkrati ugovarja presplošni rabi besede »nasilje«. Nasilje se ne nanaša več le na »telesno« nasilje, katerega posledice so smrt, poškodba ipd., ter na spremljajoče psihične težave, temveč tudi na druge oblike individualnega in strukturnega nasilja. Dodaja, da so pojmovanja nasilja odvisna od pripadnosti spolu, posameznim družbenim skupinam ali celo subkulturam in zato pomembno drugačna.

³ Prepoved vsakršnega nasilja, tudi psihološkega, je bila dokončno uveljavljena s konvencijo o otrokovih pravicah leta 1989.

Tako naj bi bilo razumevanje nasilja pri moških, predvsem spolnega nasilja nad ženskami, precej ožje od pojmovanj istih nasilnih dejanj pri ženskah. Dejansko fizično nasilje se v moški konceptiji nasilja začne šele, ko uporabljena sila odstopa od običajnega vedenja, telesne poškodbe pa so vidne in razmeroma trajne. Ženske nasilje, ki ga nad njimi izvajajo poznani moški, delijo na psihološko, spolno, telesno in ekonomsko nasilje (Kanduč 1998, 24–25). Avtor dodaja, da »poimenovanje (in opredeljevanje) nasilja nikakor ni naravno, ampak družbeno in kulturno »dejstvo«. Dogaja se v simboličnih interakcijah (ideološko pogojenih procesih komuniciranja), kjer ima ključno vlogo »perspektiva« (zorni kot) osebe, ki nekaj opiše kot primer nasilja. Izjavljalne pozicije nasilneža, žrtev, opazovalca ali razlagalca nasilja pa so v praksi pogosto različne.« (Kanduč 1998, 25.)

Ostrman nasilje definira kot »dejavni odnos do koga, značilen po uporabi sile, pritiska, da storilec uresniči svoje želje, potrebe, načrte«. Pojavljalo naj bi se med vsemi sloji prebivalstva v različnih oblikah človekovega združevanja in delovanja. Lahko je instrumentalno (s ciljem pridobiti korist) ali izrazno (sproščanje čustvenih napetosti), lahko je trenutno, situacijsko pogojeno ali pa je pridobljen vzorec vedenja posameznika. »Nasilnost lahko pomeni način prilagoditve posameznika na njegove življenjske pogoje, lahko pomeni družbeno sankcionirani način vedenja« (Ostrman 2002, 137).

Na kratko bi torej *agresivnost* lahko opredelili kot pojav, ki ima dve plati. Prva je t. i. »pozitivna«, saj omogoča socializacijo, reprodukcijo družbe in funkcioniranje družbenih institucij. Sem spadajo t. i. konstruktivne oblike agresivnosti in asertivnost. Druga pa je »negativna« ali benigna oziroma maligna, ki pa ni dopustna. Je ekscesna (Žižek 2007), direktna (neposredna) in povzroča očitno škodo, tako posameznikom kot tudi družbenim skupinam. Kot negativno in nesprejemljivo jo prepozna tudi vsakokratna družba, ki jo inkriminira, preganja in sprejema različne ukrepe za njeno preprečevanje. To »negativno«, destruktivno in prikrito agresivnost ali po Deklevi »negativno« nasilje nekateri avtorji (Kristančič 2002; Pušnik 1999; Dekleva 2004) poimenujejo nesprejemljiva agresivnost ali na kratko *nasilje*.

Definicija nasilja je torej spremenljiva, ne statična in ne stalna. Odgovor na to, kaj je nasilje, je odvisen od številnih socialnih situacij in okoliščin. Ker je nasilje socialni fenomen, mora definicija nasilja ostati fluidna, prav tako kot spreminjajoča se socialna razmerja in interpretacije teh razmerij. Za razumevanje nasilja moramo vedno analizirati okoliščine, v katerih se nasilje dogaja, in sicer kaj se je zgodilo, kdaj, kje in med kom. Pri tem teoretičarka Elizabeth Stanko (v Zaviršek 2004, 3–4) pri analizi nasilnega dejanja predpostavlja štiri elemente:

1. samo dejanje;
2. odnos, v katerem sta/so osebe, med katerimi se dogaja nasilje;
3. prostor, kjer se dejanje nasilja zgodi;

4. rezultat oziroma škodo, ki je bila povzročena z nasiljem.

Dodaja še, da je vloga nasilja vpisana v socialno okolje in je odvisna od starosti, spola, osebnih zgodovine, identitete tistega, ki nasilje interpretira.

V pojmovanje nasilja so nova družbena gibanja in nove teorije nasilja torej vključile socialni, kulturni in družbeni okvir, ki socializacijsko nasilno vpliva na osebnost in ravnanja posameznikov na temelju spolne, socialne, razredne, etnične, kulturne pripadnosti.

To je bil radikalen premik od psiholoških pojmovanj agresivnosti k nasilju kot družbenem problemu. Odprla so se nova vprašanja: zloraba moči, spolno specifična socializacija, strukturno nasilje, družina in šola kot instituciji imanentnega nasilja in drugo. V prizadevanjih, da bi pri definiranju nasilja zajeli čim širši spekter nasilnih dejanj, ki posameznika ali skupino lahko prizadenejo, povzročijo bolečino in škodo, so šle ženske nevladne organizacije še dlje, k bolj radikalni definiciji nasilja.

Tako na primer Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja⁴ definira nasilje kot nespoštovanje meja (prostora psihološke, čustvene, fizične, duhovne, pravne, intelektualne – skratka celostno osebnostne nedotakljivosti) druge osebe oziroma drugega živega bitja. Pri tem izhaja iz načela, da nasilje definira žrtev nasilja, in ne povzročitelj ali opazovalci nasilnega dejanja. Ta definicija ne loči med manjšimi in hujšimi nasilnimi dejanji – vsa so enako opredeljena kot nasilje. Glede na težo nasilnega dejanja so različni le odzivi na posamezna dejanja nasilja, postopki njihove obravnave in (ne)intervencija države ter oblike pomoči vpletenim.

V Društvu za nenasilno komunikacijo⁵ opredeljujejo nasilje kot kršenje pravil varnega in kakovostnega skupnega bivanja, kratenje človekovih pravic in človekovih osebnih mej ter zlorabljanje moči enega v škodo drugega.

Z raziskovanjem nasilja kot zlorabe moči, ki je temelj vsakokratnih družbenih razmerij, kulture in družbenoekonomske ureditve, pa so se v kritični družboslovni misli pojavila tudi drugačna pojmovanja nasilja. Ta so bolj kot neposredno nasilje, ki se dogaja v odnosu med subjekti, odkrivala »skrito« nasilje, ki zagotavlja reprodukcijo vrednot, norm in družbenega sistema. Nastale so teorije o strukturnem in sistemskem nasilju, objektivnem nasilju, posrednem in simbolnem nasilju.

⁴ Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja je bilo ustanovljeno leta 1989 s sedežem v Ljubljani. V njegovem okviru delujejo program SOS telefon, zatočišče za ženske in otroke – žrtve nasilja, skupina za samopomoč za ženske, ki preživljajo nasilje, ter različni izobraževalni projekti in medijske kampanje za ozaveščanje strokovne in širše javnosti.

⁵ Društvo za nenasilno komunikacijo je bilo ustanovljeno leta 1996 v Ljubljani. Programi društva so: varna hiša, individualno in telefonsko svetovanje za žrtve nasilja, program odvajanja od nasilja za povzročitelje nasilja, izvajanje preventivnih delavnic za vzgojno-izobraževalne organizacije. Definicija nasilja povzeta iz www.drustvo-dnk.si.

Strukturno nasilje

Teorije, ki so se nasilja lotile družbeno kritično, so praviloma odpirale nove, drugačne poglede na nasilje (Zaviršek 2004). V reprodukciji družbenih odnosov in družbenoekonomskih sistemov so videle ključni problem nasilja v modernem svetu. Usmerjale so se v proučevanje sistema, njegovih vidnih in nevidnih struktur reprodukcije ter v delovanje institucij – predvsem temeljnih (družina, šola, država) in totalnih (vojska, policija, zapori, psihiatrične ustanove). Raziskovale so vlogo ideoloških aparatov države (predvsem šole) pri reprodukciji obstoječih vrednot in kulture. Poglejmo nekaj pogledov na strukturno (sistemsko, posredno, nevidno) nasilje v družbi.

Po Galtungu (1975, 110), nekonvencionalnem teoretiku mednarodnih odnosov in mirovnega gibanja, o nasilju govorimo takrat, »kadar se na človeka vpliva tako, da je njegova telesna in mentalna realizacija pod ravno njegove potencialne, možne realizacije«. Nasilje deli na osebno (direktno) in na strukturno (indirektno). Strukturno nasilje je statično, nevidno, tiho. Pri direktnem nasilju je razmerje med subjektom nasilja (povzročitelj nasilja) in njegovim objektom (žrtev nasilja) jasno razvidno, pri strukturnem nasilju pa gre za neenako porazdelitev moči in neenake možnosti za promocijo v sistemu. Tu je nasilje vgrajeno v strukturo, v sistem. Da bi ta funkcioniral, praviloma ne potrebuje direktnega nasilja, temveč nevidne mehanizme prisiljevanja, discipliniranja in reprodukcije družbenih odnosov.

Š. Razpotnik (2004, 247) prav tako ločuje dva vidika nasilja. Prvemu pravi *realno nasilje*, tj. »nasilje, ki je vidno, na katerega lahko pokažemo s prstom, ki neposredno boli«, drugemu pa *sistemsko nasilje*, ki je »manj vidno in deluje prek institucij in struktur naše družbe, mnogokrat pa zaradi svoje samoumevnosti – saj se tiče temeljev delovanja družbe – ostaja neopaženo«. K sistemskemu nasilju avtorica prišteva oviranost, prikrajšanost in institucionalno diskriminacijo, kjer gre za razlikovanje med različnimi skupinami ljudmi in je »vtkano v različna družbena telesa, tudi v mehanizme pomoči«. Vse to naj bi pomembno vplivalo na *realno nasilje*.

Kadar to nevidno, sistemsko nasilje ni dovolj uspešno pri reprodukciji sistema, ta vedno lahko uporabi bolj nasilne oblike discipliniranja posameznikov ali skupin (na primer diskriminacije manjšin in marginalnih socialnih skupin, restriktivne ali celo nezakonite azilantske politike, diskriminacije imigrantov, policijsko nasilje nad subkulturnimi skupinami, izoliranje problematičnih posameznikov). Ključno je, da se ohrani »normalno, mirno stanje stvari« (Žižek 2007, 8), s katerim naj bi družba preprečevala odkrito nasilje v družbi. Tega lahko zaradi svoje »neumeščenosti« v obstoječe družbene in predvsem ekonomske odnose povzročajo imigranti, marginalci, pripadniki različnih manjšin ter drugače neprilagojeni, odklonski posamezniki ali skupine, tudi mladoletni subjekti. Definiranje odklonskosti in ekcesnosti je eden od pogojev za obstoj »normalno-

sti«, s tem pa tudi generator »mirnega toka stvari« oziroma strukturnega nasilja.

Na nesorazmerje v politikah države do discipliniranja in kaznovanja otrok v različnih okoljih s pravno-kriminološkega vidika opozarja K. Filipčič (2007, 118). V zahodnoevropskih državah je namreč vse bolj izrazita težnja ostrejšega in bolj represivnega obravnavanja mladoletnih storilcev kaznivih dejanj, po drugi strani pa države rigorozno posegajo v družine s prepovedjo vsakršnega telesnega kaznovanja in ponižujočega ravnanja z otroki. V tem vidi avtorica protislovje in negativen trend. »Če otrok prekrši »družinska« pravila, država staršem prepoveduje uporabo ostrih kazni (kar naj bi bila tudi ena po »zadnji plati« ali osamitev v otroški sobi) zaradi varovanja njegovih koristi. Če pa družini spodleti pri otrokovi vzgoji in zato otrok krši formalna pravna pravila (izvrši na primer kaznivo dejanje), je iz prakse večine evropskih držav razvidno, da je država upravičena do ostrega obravnavanja takšnega storilca kaznivega dejanja. In otrokove koristi potisne v ozadje ter da prednost varnosti družbe.« Po mnenju K. Filipčič (2007, 118) gre za dve izključujoči se metodi obravnavanja »neposlušnih« otrok. Ta ugotovitev kaže na problematičnost odnosa med nasiljem države (sistemsko nasilje), ki se zdi večini upravičeno, samoumevno, celo potrebno, in direktnim nasiljem, ki se dogaja v različnih družbenih prostorih, tudi v družini ali šoli. Javno mnenje ga vse bolj razume kot ekscesno in nedopustno. Postavlja se vprašanje, ali nima t. i. »legitimno« poseganje države v temeljne človekove pravice in povečevanje represivnosti njenih institucij veliko večje negativne posledice za varnost državljanov kot morda manj odločno poseganje države v družino (ali šolo) z namenom popolne zaščite njenih šibkejših subjektov.

Sistemsko ali strukturno nasilje je v veliki meri posledica stereotipov in predsodkov do drugih, ki motijo »normalno, mirno stanje stvari«. Ule (2005a, 38) na primer v svoji študiji o predsodkih kot osrednjih sestavinah in orodjih mikro praks odkriva strukturno nasilje. Ugotavlja, da tako kot sodobne oblike oblasti niso neposredno nasilne in represivne, temveč »temeljijo na samonadziranju in samovodenju posameznikov«, tako tudi cilj predsodkov ni več »neposredno, nasilniško odiranje marginalnih na rob«, ampak pritisk, da bi se ti, ki so tarča večinskih družbenih predsodkov, »sami prostovoljno izpostavili različnim vzgojnim, prevzgojnim, nadzornim, zdravstvenim, socialnim in drugim posegom, s katerimi bi njihovo drugačnost izničili (strategija asimilacije) ali jih izolirali (strategija naturalizacije razlik)«.

Kot obliko diskriminacije, ki je lahko neposredno (subjektivno) in posredno ali strukturno nasilna, V. Leskošek (2005, 83) omenja sovražni govor. Njegov cilj je »razčlovečiti tiste, proti katerim je usmerjen, njegov namen pa je ponižati, prestrašiti, spodbuditi nasilje in druge akcije glede na rasne, etnične, spolne, religiozne, nacionalne ter telesne izvore in značilnosti teh skupin«. K sovražnemu govoru štejemo govorno in pisno komunikacijo, posebno nevarna pa je zato, ker legitimira fizične napade ali strukturno nasilje. V ZDA se je oblikovalo razlikovanje med sovražnim govorom (ki ga še vedno razumejo kot obliko izražanja

svobode govora – 1. amandma ustave ZDA) in zločini iz sovraštva, ki so pravno sankcionirani. Sem uvrščajo fizične napade, poškodovanje, zažiganje.

V kritiki strukturnega, systemskega nasilja gre še dlje Žižek (2007). Ločuje subjektivno in objektivno nasilje, ki se medsebojno potrebujeta in zlorabljata. Ne moremo ju percipirati z istega stališča, saj objektivno nasilje doživljamo kot »normalno, mirno stanje stvari«, subjektivno nasilje pa kot eksces – in kot tak vzdržuje ta »mirni tok življenja«.

»Objektivno nasilje je nevidno, saj vzdržuje ničelni nivo, glede na katerega (in kot prekoračitev katerega) percipiramo nekaj kot (subjektivno) nasilje.« Da bi lahko »zagrabili« pravo nasilje, se moramo »izviti iz fascinirajoče vabe neposrednega subjektivnega nasilja, katerega agent je docela določljiv, in se osredotočiti na obrise ozadja, ki generira te izbruhe; takšen korak nazaj nam omogoči identifikacijo tistega nasilja, ki ohranja pri življenju poskuse boja proti nasilju in ki promovira strpnost« (Žižek 2007). Dodaja še, da je subjektivno nasilje zgolj najvidnejši vrh trikotnika, znotraj katerega sta simbolno nasilje (nasilje, ki je utelešeno v jeziku) in systemsko nasilje.

To slednje ima, tako Žižek (2007, 7–8), »pogosto katastrofične posledice ›gladkega‹ delovanja naših ekonomskih in političnih sistemov«. Žižek veliko bolj od subjektivnega nasilja, pri katerem gre za vidno nasilno dejanje, ki mu lahko določimo subjekte (žrtev, povzročitelja), problematizira objektivno nasilje, ki poteka nevidno in simbolno prek ideološko-politične, ekonomske in kulturne strukture razmerij moči v družbi. Pri tem kritično razgalja vsebino in vlogo boja proti subjektivnemu nasilju v družbi (prizadevanja za zmanjšanje nasilja v družini, šoli, totalnih institucijah) kot sredstva za ohranjanje temeljnega, tj. objektivnega systemskega nasilja. Po Žižku so vsa prizadevanja za zmanjševanje vidnega – subjektivnega nasilja zgolj instrument za reprodukcijo sistema in s tem objektivnega nasilja.

Institucionalno nasilje

Institucionalno nasilje se dogaja tam, kjer institucije s svojimi mehanizmi delovanja prisiljujejo, jemljejo svobodo, usmerjajo h konformnemu vedenju, disciplinirajo in so na drugi strani tudi sredstvo strukturnega nasilja (marginalizirajo, diskriminirajo in zagotavljajo ideološko, patriarhalno ter družbenoekonomsko reprodukcijo družbenih razmerij in sistema) (Zaviršek 2004; Plaz 2004; Papež in Hočevar 2007).

Vse ključne družbene institucije so nasilne, čeprav morda določene procese njihovega prisiljevanja štejemo k t. i. pozitivni agresivnosti ali »dobremu« nasilju. Govorimo o družini, šoli (velja za vse vzgojno-izobraževalne institucije), o skrbstvenih (bolnišnice, psihiatrične bolnišnice, socialne institucije, domovi za starejše) in totalnih institucijah (zapori, vojska, policija) ter državi. Tiste institucije, v katerih prisiljevanje poteka najbolj »tiho«, samoumevno, prikrito (socializacij-

sko), so v svojih ciljnih najbolj totalno nasilne. V prvi vrsti spada sem družina, pa tudi vzgojno-izobraževalne institucije.

Institucije, ki zdravijo, pomagajo, popravljajo, prevzgamajo, legalno jemljejo svobodo, so potrebne vsaki družbi, da prek njih nevtralizira odklonskosti, bolezn, neprimerna vedenja in »negativno« nasilna vedenja. Mednje štejemo splošne bolnišnice, psihiatrične bolnišnice, socialne službe, prevzgojne zavode, zapore idr. Pri nastajanju skrbstvenih, prevzgojnih, zdravstvenih in kaznovanih institucij, tako M. Pahor (2003, 140), gre za proces objektivizacije kot enega od temeljnih procesov modernega in postmodernega sveta. Pri objektivizaciji gre za prenos dejavnosti in oblik znanja iz lokalnega ali zasebnega okolja v javni prostor. Tam jih razvijajo področni specialisti kot ekspertne dejavnosti in znanja, naj bo to gospodarstvo, politika, kultura, sociala, izobraževanje, religija ali zdravljenje. »Tako kot so bili proizvodnja, izobraževanje, kaznovanje in skrb za pomoči potrebne preseljeni v tovarno, šolo, zapor ali center za socialno delo, so bolni in bolniki preseljeni v bolnišnice.«

Zaviršek (2004, 4) povzema misel Elizabeth Stanko, da delovanje institucij temelji na t. i. pravilih sodelovanja (angl. rules of engagement), ki jih lahko razumemo kot pravila dovoljenega nasilnega vedenja. Tako so v institucijah »nekateri vrste nasilja že del institucionalnega režima (v zavodih na primer prakse izoliranja osebe, vezanje s pasovi, dajanje previsokih odmerkov zdravil ipd.). V izrazito patriarhalnih družbah vsebujejo odnosi med raznospolnimi partnerji že tudi pravilo, da je nasilje moških nad ženskami del intimne komunikacije, torej dovoljeno. V nekaterih družbah vsebujejo »pravila sodelovanja«, kadar gre za otroke in odrasle, že tudi samoumevnost, da je nasilje nad otroki sprejemljiva oblika socialnega nasilja.«

Primer nasilja v skrbstvenih institucijah je tudi nasilje nad osebami z invalidnostmi. Na nasilje nad invalidi lahko gledamo z dveh vidikov:

1. kot zlorabo, ki jo zagreši osebje ali drugi uporabniki v instituciji, nad osebo z invalidnostjo;
2. kot sistemsko zlorabo, ki se ji reče tudi institucionalizacija. Njeno bistvo je, da »ena skupina ljudi odloča v imenu druge skupine ljudi. Odločanje pomeni odločati o tem, kam bo oseba šla, kaj bo imela oblečeno, kdo jo bo obiskal, kaj bo jedla ter kdo in na kakšen način ji bo pomagal pri osebni higieni.« (Kos 2004, 97.)

Odnos institucije do uporabnika se pomembno konstituira okrog ene točke: osebne in družbene moči uporabnika. Šibkejši ko je, lažje ga je institucionalno zlorabljati. Tudi tako, da mu na primer odvzameš identiteto in ga narediš brezimnega. Tak primer delovanja institucij je na primer center ali zbirno taborišče za begunce. E. Repovž (v Lešnik 1995, 762) je v enem od begunskih centrov v Sloveniji proučevala vsakdanje življenje beguncev. »Nekateri že mesece živijo, kot da so v bolnišnici. Cele dneve se sprehajajo v brezobličnih trenirkah, prek

katerih imajo ogrnjene progaste halje. Čemu bi jim služila ogledala? V njih bi večina videla zgolj lastno bedno sliko v plastičnih natikačih, ki jih pred spanjem vsi zložijo pred vrati svojih sob.« V begunskem centru se je vsak subjekt srečal s poenotenjem življenja, ki vodi v prisilno homogenizacijo beguncev. Begunci so morali istočasno vstajati, zajtrkovati, kositi in večerjati, vsi so imeli približno enake sobe, enako pohištvo, vsem odraslim in otrokom je pripadala enaka količina hrane, vsi so uporabljali enaka higienska sredstva in čistila, pričakovalo se je, da naj bi se vsi ukvarjali z enakimi prostočasnimi dejavnostmi. Izhodi so bili omejeni in mogoči le z dovolilnicami. In še: v več begunskih centrih so zaposleni begunce tikali (Repovž v Lešnik 1995, 763).

Institucije, ki so bile ustanovljene za pomoč uporabnikom (na primer socialne službe in zdravstvene organizacije), prikrito nasilje izvajajo tudi tako, da njihovi predstavniki samovoljno in nestrokovno odločajo o ukrepanju, odnosu do uporabnikov institucij, tako da postavljajo »neprava« vprašanja ali da minimalizirajo težave. Čeprav se zdi, da gre za problem posameznih slabih praks in nestrokovnosti nekaterih zaposlenih, je resnica bolj »zavita«. Institucije namreč lahko tiho dovoljujejo nekatera neustrezna vedenja, nestrokovnost in samovoljnost, čeprav jih navzven deklarativno morda celo preganjajo, saj imajo svojo funkcijo pri reprodukciji obstoječih razmerij v družbi. »Institucije nimajo izdelanega mehanizma za prepoznavanje nasilja v družini. V praksi se dogaja, da institucije težave »slišijo« in »vidijo« šele takrat, ko so razmere za žrtve že zelo nevarne. Iz pripovedovanja žensk je bilo razvidno, da so bile tiste, ki niso znale ali upale povedati, kaj se pri njih doma dogaja in kakšno pomoč potrebujejo, v institucijah neredko na hitro odpravljenе. To pomeni, da jim niso na primeren način postavljali pravih vprašanj, s katerimi bi jih usmerjali in jim pomagali razkriti, kaj se jim dogaja. Obenem jih niso opremili z zadostnimi informacijami o tem, kaj lahko od posamezne institucije pričakujejo.« (Papež in Hočevar 2007, 12.)

Nekatere institucije imajo v družbi status represivnih institucij (policija, vojska, sodstvo), kar že samo predpostavlja nasilen značaj njihovega delovanja ter legitimnost uporabe različnih nasilnih mehanizmov in sredstev. To se pri policiji in vojski kaže v strogi hierarhični strukturi, linearnem poveljevanju ter odločanju, kohezivnosti institucije, pričakovani popolni lojalnosti, uporabi sredstev za uničevanje, v vrednostnem sistemu itn., pri sodišču pa v možnosti kaznovanja tistih, ki so bili na primer, kot pravi A. Kristančič (2002), »benigno agresivni ali neprilagojeno maligno agresivni«.

Posebno mesto v razpravi o institucionalnem nasilju ima seveda država. Kanduč (1998, 14) navaja nekaj pojmovanj države, ki jo označujejo kot institucijo prisile:

- država je politična organizacija, ki na temelju suverenosti uporablja prisilne ukrepe na lastnem ozemlju;
- država je oblastno orodje v rokah vladajočega (ekonomskega) razreda;

- država je parazit, ki ovira ali onemogoča razvoj »naravnih« ekonomskih zakonitosti itn.

Obenem avtor razmišlja o vlogi prava, predvsem kazenskega prava, ki je za naše razmišljanje o nasilju najpomembnejše. Sprašuje se, ali je bistvena funkcija kazenskega prava »instrumentalna« (zatiranje škodljivih dejanj in nevarnih posameznikov) ali pa »simbolična« (varovanje in krepitev družbene solidarnosti, skupnih moralnih občutij in veljavnosti normativne ureditve).

Na področju kazenskega prava obstaja razlikovanje med kaznivimi dejanji, ki so *mala in se* (zlo samo po sebi – univerzalno, večno) in *mala prohibita* (prepovedano kriminalno dejanje); to pa je po mnenju avtorja dokaj sporno. Meni, da ne obstajajo takšne norme, ki so univerzalne in absolutne, od boga dane ali večne (zlo samo po sebi), saj je vsaka norma (ali normativna sodba) kontekstualno določena in konkretna ter zgodovinsko pogojena.

»Tako imenovana »mala in se« so predvsem »konvencionalna« ali tradicionalna kazniva dejanja. Gre skratka za zločine, ki so že razmeroma dolgo časa inkorporirani v normativno mrežo veljavnih kazenskih zakonikov. Kot taki so že postali del skupne »kulturne dediščine« (kakor nekatere druge moralne vsebine), zaradi česar bi lahko domnevali, da so današnja »mala in se« pravzaprav nekdanja »mala prohibita.« (Kanduč 1998, 20.)

Upoštevati pa je treba še interpretacijo vsakokratne kriminalizacije kaznivih dejanj (na strani zakonodajalca, tožilstva, sodstva), saj je zaznamovana z družbenozgodovinskim ozadjem, profesionalno subkulturo, operativno ideologijo, ponotranjenimi vrednostnimi shemami, stereotipnimi predstavami, predsodki itn. (Kanduč 1998, 18–21).

Vrste in oblike nasilja

O tem, kaj so vrste nasilja in kaj oblike nasilja, ni enotnega pogleda. Oba termina včasih pojasnjujeta iste stvari (proces, dogajanje), včasih pa ju avtorji poljubno zamenjujejo oziroma uporabljajo le en ali drug termin.

Poglejmo nekaj teorij, ki kažejo na različno rabo obeh terminov.

Nasilje kot splošen pojem lahko razdelimo na različne vrste: na primer politično, ekonomsko, ideološko, kulturno, prometno, telesno, spolno, ekološko nasilje, čeprav so te vrste nasilja v družbenih praksah večinoma prepletene (Kanduč 1998, 24).

S to razlago avtor odpre dvojje ključnih vprašanj:

1. ali s terminom *vrsta nasilja* lahko označimo

- posamezne družbene podsisteme ali področja družbenega dogajanja (politika, ekonomija, kultura, promet, ideologija, ekologija) in hkrati tudi

- vsebino nasilnega odnosa, ki lahko nastane med subjekti oziroma znotraj politike, ekonomije itn. (telesno, spolno nasilje);
2. kako se nasilje manifestira: zgolj kot čista *vrsta nasilja* ali tako, kot pravi Kanduč, da so različne vrste nasilja v praksi prepletene.

Na obe vprašanji bomo poskušali najti ustrezen odgovor v nadaljevanju; tudi skozi poglede drugih avtorjev.

V zvezi s problemom nasilja nad ženskami L. Božac Deležan (1999, 13–14) govori o psihičnem, fizičnem in spolnem nasilju nad ženskami. Opredele jih kot *oblike nasilja*, ki so med seboj »skoraj vedno povezane«, in pravi, da je »ne glede na oblike nasilja, ki jih ženske doživljajo, za njihovo odpravljanje izredno pomembno razumevanje nasilja kot družbenega pojava«.

Pri definiranju spolnega nadlegovanja je Svet Evropske unije opredelil, da je »spolno nadlegovanje neželjeno ravnanje spolne narave ali drugo ravnanje, temelječe na spolu, ki ogroža dostojanstvo žensk in moških na delovnem mestu; vključuje neželjeno *fizično, verbalno ali neverbalno ravnanje*« (***Council Resolution of 29 May 1990). V pojasnilu je navedeno, da v okvir spolnega nadlegovanja spada več *oblik nasilja*, ki so torej lahko fizične, verbalne ali neverbalne.

V priročniku za svetovalno delo na SOS telefonu za ženske in otroke – žrtve nasilja so navedena različna nasilna dejanja nad ženskami, ki so definirana kot *oblike nasilja*. Glavne skupine oblik nasilja so: psihično, fizično, spolno in ekonomsko nasilje (Plaz 2004, 43). V istem priročniku pa druga avtorica opredeljuje spolno nadlegovanje, prisilna spolna dejanja, posilstvo, spolno zlorabo otroka in incest kot *vrste spolnega nasilja* (Horvat 2004, 65–66). Očitno gre za poljubno rabo obeh terminov, na kar smo že opozorili.

O oblikah in vrstah nasilja govori tudi H. Kos (2004, 97–98) v članku *Oblike in vrste zlorab oseb z invalidnostmi*. Avtorica navaja, da so tudi invalidi žrtve fizičnih, čustvenih in psihičnih, ekonomskih, spolnih zlorab in zanemarjanja. Hkrati pa so tudi žrtve zlorab, ki so vezane na invalidnost: prevelika zaščitenost, zapiranje v sobo, pomanjkanje stimulacije, nadzora in skrbi, zloraba zdravil, prisilno hranjenje, prisluškovanje telefonskim pogovorom, ignoriranje prošenj za pomoč, nespoštovanje invalidove zasebnosti in intimnosti in drugo. Vse naštetu avtorica opredeljuje kot *oblike nasilja*.

V prispevku o nasilju nad starejšimi (Lešnik Mugnaioni 2004, 88) beremo, da so tudi starejši neredko žrtve različnih oblik nasilja. »Gre tako za psihične in čustvene zlorabe kot tudi za fizično obračunavanje, različne oblike zanemarjanja in ekonomskega izkoriščanja, izsiljevanja ali celo spolnega nasilja ... Zelo pogosta skupna značilnost nasilja nad starejšimi pa je, da se največ tovrstnega nasilja dogaja doma – v partnerskih, sorodstvenih, družinskih, intimnih ali skrbstvenih odnosih.« V nadaljevanju avtorica opozarja na različne vrste in oblike nasilja. K *vrstam nasilja* šteje: nasilje svojcev nad oskrbovanci, nasilje zaposlenih nad uporabniki, nasilje med uporabniki in nasilje uporabnikov nad zaposlenimi. K obli-

kam nasilja pa prišteva: ekonomsko, psihično in fizično nasilje, otipavanje, prisilne postopke hranjenja, kopanja, preoblačenja kot oblike institucionalnega nasilja, verbalno nasilje, spolno nadlegovanje itn. (Lešnik Mugnaioni 2004, 89–90). Avtorica torej ločuje:

- *vrsto odnosa*, kjer se nasilje dogaja (partnerski, sorodstveni, skrbstveni odnosi);
- *vsebinsko oziroma tip nasilja*, ki ga opredeli z *oblikami nasilja*.

V publikaciji *Trpinčenje na delovnem mestu* (Robnik in Milanovič 2008, 22–23) so najprej navedene najpogostejše skupine *pojavnih oblik* trpinčenja na delovnem mestu: preprečevanje normalne komunikacije, napadi na socialni status, napadi na ugled žrtve, napadi in onemogočanje kakovostnega dela žrtve in napadi na zdravje žrtve. K napadom na socialni status avtorici na primer štejeta naslednje *doživete oblike nasilja*: sodelavcem prepovedano pogovarjanje z vami, nimate informacij, delovnih navodil, norčevanje iz vašega statusa, plače, potrošnje, onemogočeno izobraževanje itn.

Lahko govorimo tudi o različnih *oblikah vrstniškega nasilja*: telesno nasilje, verbalno nasilje, psihično nasilje in izsiljevanje ali ekonomsko nasilje (Zabukovec Kerin 2002, 106).

Angleški strokovnjak Lines (2008, 11–24), ki se ukvarja s proučevanjem bullyinga, tega definira kot:

- določeno dinamiko nasilja, ki se dogaja na različnih področjih družbenega življenja, vključujoč šolo, družino in delovno mesto;
- kontinuirano psihološko, socialno, telesno, verbalno ali emocionalno ustrahovanje, ki ga izvaja posameznik ali skupina.

Avtor torej posamezne *oblike bullyinga* (na primer psihološko, socialno, telesno nasilje) postavlja v posamezna družbena okolja in prostore (šola, družina, delovno mesto) ter s tem vzpostavlja distinkcijo med obema pojmom: *oblika nasilja in prostor, kjer se nasilje dogaja* (Lines 2008).

V programu Mreže učečih se šol 2: Strategije za preprečevanja nasilja, ki poteka v okviru Šole za ravnatelje, so v zvezi s tem postavili nekaj izhodišč: nasilje se lahko dogaja v vseh vrstah medsebojnih odnosov v šoli, zato te nasilne odnose poimenujejo *vrste nasilja*. Sem štejejo: (med)vrstniško nasilje, nasilje v odnosu učitelj – učenec, nasilje med starši in učitelji, nasilje med zaposlenimi, pa tudi nasilje nad otroki v družini.

Dodajajo še, da te vrste nasilja lahko potekajo na različnih ravneh, in sicer med posamezniki in posameznicami, formalnimi in neformalnimi skupinami v organizaciji, posameznikom/posameznico in organizacijo, posameznikom in različnimi skupinami znotraj organizacije itn.

Nato se opredelijo še do *oblik nasilja*. Vsaka od naštetih vrst nasilja naj bi se namreč manifestirala skozi različne oblike nasilja. Naštejejo različne *oblike nasi-*

lja v šoli: psihološko, čustveno ali duševno nasilje, verbalno ali besedno nasilje, fizično ali telesno nasilje, spolno nasilje, ekonomsko nasilje. K oblikam nasilja prištevajo tudi institucionalno nasilje.

Nasilje med vrstniki je torej fizično, verbalno, ekonomsko, psihološko in/ali spolno. V skladu s to teorijo je »nasilje med vrstniki« *vrsta nasilja*, saj označuje vrsto odnosa med vpletenimi subjekti (vrstniki v šoli). Fizično, verbalno, ekonomsko nasilje pa so vsebine nasilnega odnosa med vrstniki oziroma *oblike nasilja*. Pri tem gre pogosto za prepletanje različnih oblik nasilja med seboj (Lešnik Mugnaioni 2006, 11–13).

Ista avtorica ločuje *oblike nasilja* glede na *prostor*, kjer se dogaja nasilje (nasilje v šoli, nasilje v družini), glede na *vpletene subjekte* v nasilno dejanje (vrstniško nasilje in nasilje nad otroki s posebnimi potrebami) in glede na *specifično obliko nasilja* (spolno nasilje) (Lešnik Mugnaioni 2002, 10).

Kratek pregled nekaterih avtorjev, ki uporabljajo pojma *oblika in vrsta nasilja*, nam pokaže, da je raba obeh terminov dejansko poljubna in da ni enotne metode.

Kljub temu dejstvu smo se v raziskovalni skupini CRP odločili, da bomo v nadaljevanju pri definiranju termina »nasilje v šoli« poskušali vzpostaviti predlog takšnega pojmovnega in terminološkega okvira, ki bo omogočal jasnejše razumevanje omenjenih pojmov in terminov.

Nasilje in zloraba

Pri pregledu nekaterih teorij o pojasnitvi nasilja in njegovi definiciji (Bošnjak 1998; Vanček 2002; 2004) smo naleteli na pojem *zloraba (otrok)*. Poglejmo, v kakšnem razmerju je s pojmom *nasilje*.

Praviloma velja, da je vsakršno nasilje zloraba in da je vsaka oblika zlorabe nasilje. Pa vendarle ne gre za sopomenki, ker med njima obstaja komaj zaznavna razlika v pomenu, predvsem pa v sporočilu, ki ga imata oba termina. Nasilje je splošnejši in bolj nevtralen termin, ki vključuje tako »pozitivno« kot tudi »negativno« agresivnost. Večinoma ga sicer razumemo kot manifestacijo »negativne«, maligne agresivnosti. Zloraba pa sporoča, da je šlo za »zlo rabo« nečesa ali nekoga (na primer zlorabo drog, zlorabo otroka).

Kazenski zakonik Republike Slovenije (KZ-1) v 172. členu govori o spolni zlorabi slabotne osebe:

- (1) Kdor spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo drugega ali istega spola, tako da zlorabi njeno duševno bolezen, začasno duševno motnjo, hujšo duševno zaostalost, slabost ali kakšno drugačno stanje, zaradi katerega se ne more upirati, se kaznuje z zaporom od enega do osmih let.
- (2) Kdor v okoliščinah iz prejšnjega odstavka kako drugače prizadene spolno nedotakljivost slabotne osebe, se kaznuje z zaporom do petih let.

V 173. členu (3. točka) pa opredeljuje spolni napad na osebo, mlajšo od petnajst let, kjer opredeli zlorabo položaja učiteljev, vzgojiteljev, skrbnikov, kadar ti spolno občujejo z otrokom, ki še ni star petnajst let:

(3) Učitelj, vzgojitelj, skrbnik, posvojitelj, roditelj, duhovnik, zdravnik ali druga oseba, ki z zlorabo svojega položaja spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo, ki še ni stara petnajst let in mu je zaupana v učenje, vzgojo, varstvo ali oskrbo, se kaznuje z zapornom od treh do desetih let.

Kot »kršitev spolne nedotakljivost z zlorabo položaja« (174. člen) kazenski zakonik opredeljuje spolno zlorabo kot zlorabo moči nad odvisno, v varstvo in skrb zaupano in podrejeno osebo (otroka):

(1) Kdor zlorabi svoj položaj in tako pripravi osebo drugega ali istega spola, ki mu je podrejena ali od njega odvisna, k spolnemu občevanju ali da stori oziroma trpi kakšno drugo spolno dejanje, se kaznuje z zapornom do petih let.

(2) Učitelj, vzgojitelj, skrbnik, posvojitelj, roditelj ali druga oseba, ki z zlorabo svojega položaja spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo, staro nad petnajst let, ki mu je zaupana v učenje, vzgojo, varstvo in oskrbo, se kaznuje z zapornom od enega do osmih let.

S pojmom zloraba te določbe kazenskega zakonika (KZ-1) kažejo na zlorabo moči nad šibkejšim (slabotno osebo) zaradi njegove/njene duševne bolezni, duševne motnje, duševne zaostalosti in slabosti ali pa zaradi starosti, odvisnosti, velike razlike v osebni in družbeni moči idr., kadar gre za mlajšo osebo oziroma otroka.

Pojem zloraba se torej uporablja predvsem tam, kjer je razlika v moči (tako osebni kot tudi družbeni) med subjektom, ki preživlja nasilje, in subjektom, ki to nasilje povzroča, velika. Tako praviloma govorimo o zlorabi otrok (posebno spolni zlorabi), zlorabi otrok s posebnimi potrebami, zlorabi oseb z invalidnostjo, zlorabi starostnikov, zlorabi šibkejših, zlorabi uporabnikov psihiatrije itn. Poglejmo nekaj primerov rabe pojma *zloraba*.

Beseda spolna *zloraba otroka* se je v zadnjem desetletju uveljavila kot strokovni termin v strokovni in širši javnosti, predvsem znotraj psihologije, socialnega dela, psihoterapije, sociologije itn. Enako velja tudi za druge oblike nasilja nad otrokom, kadar jih povzročajo odrasli, močnejši, nadrejeni subjekti (fizična zloraba otroka, zloraba otroka, ki jo zagreši učitelj, duhovnik itn., zloraba invalida). Kadar pa govorimo o vrstniškem nasilju, praviloma govorimo o različnih oblikah nasilja, in ne o zlorabi, saj je razlika v družbeni pa tudi osebni moči med povzročitelji in žrtvami veliko manjša oziroma je v relativnem ravnotežju.

Prav tako se *zloraba* uporablja za označitev nasilnih dejanj v *institucijah* v odnosu do uporabnikov teh institucij. Tako H. Kos (2004) navaja rezultate tuje raz-

iskave, ki kažejo, da je skoraj vsak otrok s posebnimi potrebami, ki je živel v instituciji, doživel kakšno obliko zlorabe. Poleg 44 % storilcev, ki naj bi bili tesno povezani z žrtvijo (starši, svojci), je bilo 27 % takšnih, ki so izvajali usluge (negovalci, terapevti), 5 % šoferjev, 4 % rejnikov in 6 % drugih invalidov. Avtorica opozarja na različne oblike zlorab oseb z invalidnostjo v institucijah:

- nekatere so vtakane v samo funkcioniranje institucij in o njihovi upravičenosti oziroma legitimnosti zaposleni večinoma ne dvomijo (to bi lahko označili kot institucionalno nasilje in normalizacijo nasilja v institucijah);
- druge pa sodijo v nelegitimno (protizakonito) polje nasilja kot zloraba moči zaposlenih nad uporabniki.

Obe obliki nasilja sta povezani, saj stopnja institucionalnega nasilja zagotavlja večji ali manjši prostor, v katerem je mogoče izvajati več neposrednega, »negativno agresivnega« nasilja.

N. Vanček (2002, 152) pri spolnih zlorabah otrok s posebnimi potrebami omejuje podatek, da naj bi otroke z različnimi motnjami (posebnimi potrebami) od štiri- do desetkrat pogosteje spolno zlorabljali odrasli kakor njihovi vrstniki, kar dokazuje, da gre pri spolnem ali fizičnem nasilju nad šibkejšimi za zlorabo moči, in ne neobvladan, nenadzorovan izbruh jeze, frustracije ali spolnega nagona. Bolj ko so subjekti šibki (na primer intelektualna prikrajšanost, druge oblike hendikepiranosti, nizka psihofizična zrelost, odvisnost od drugih), večja je možnost, da bodo telesno, spolno in psihološko zlorabljeni ter da bodo doživeli hujše oblike zlorabe. Osebna in družbena šibkost jim namreč onemogoča, da bi o zlorabi spregovorili, da jim bodo drugi o zlorabi verjeli, da jih bodo zaščitili in empatično občutili njihovo bolečino in stisko ter da bodo pristojne službe posredovale v njihovo korist.

Newell (2007, 34), zagovornik otrokovih pravic v Veliki Britaniji, zlorabo otrok opredeljuje v odnosu do drugih oblik telesnega nasilja nad otroki. Meni, da je razlikovanje med pojmom zloraba in fizično nasilje oziroma telesno kaznovanje problematično, saj zgolj opravičuje in legitimira nekatere t. i. »blažje« telesne oblike nasilja nad otroki. Takšno ločevanje po mnenju avtorja nasilje nad otroki deli na t. i. »sprejemljivejše« telesno kaznovanje in »nesprejemljivo« namerno trpinčenje oziroma zlorabo. Zanj je to »pomankljivo pojmovanje, ki otrokom prav nič ne pomaga«. Otroci ostajajo v številnih državah sveta najslabše (pravno in dejansko) zaščiteni subjekti, saj njihovi zakoni napadov na telo, um in dostojanstvo otrok še vedno izrecno ne prepovedujejo.⁶

Prevladujoča uporaba termina zloraba kaže na razumevanje zlorabe kot hujše oblike nasilja in trpinčenja šibkejših subjektov, ko gre torej za izrazito nerazmerje v moči in zrelosti med povzročiteljem in žrtvijo nasilja.

⁶ Le 50 milijonov otrok od več kot 2 milijard otrok živi v državah, ki so izrecno prepovedale vse oblike telesnega kaznovanja otrok (Newell 2007, 38).

Izrazoslovje

Tudi pri poimenovanju subjektov, ki so vpleteni v nasilno dejanje, ni enotne teorije in terminologije. Na videz se sicer zdi, da gre zgolj za vprašanje forme ali izraza, v svojem bistvu pa se za terminologijo na področju nasilja skriva izredno pomembna vsebinska definicija nasilja (Aničić in Lešnik Mugnaioni 2002). Pogledimo nekaj mogočih poimenovanj subjektov, ki so vpleteni v nasilno dejanje.

- *Nasilnež/nasilnica*. Podobna izraza sta še nasilen posameznik ali nasilna posameznica in nasilnik/nasilnica, vsi pa označujejo v prvi vrsti osebnost povzročitelja oziroma povzročiteljice nasilja. Pri tem ti termini predpostavljajo, da je nasilje oziroma nasilnost nekaj, kar je lastno oziroma vrojeno takemu človeku. Obenem ti izrazi povzročiteljem nasilja pripisujejo nasilniško vlogo, jih fiksirajo v tej vlogi ter jim simbolno jemljejo možnosti za spremembe lastnega vedenja in odnosov z okoljem ter za učenje nenasilne komunikacije. Posebej sporno je to lahko pri mladoletnih osebah.
- *Storilec/storilka*. S tem pravnim terminom označujemo osebe, ki so osumljene, da so storile kaznivo dejanje, ali so storile kaznivo dejanje. Ta izraz uporablja tudi zakon o kazenskem postopku. Če nekoga označimo za storilca ali storilko, to še ne pomeni, da je bila oseba v kazenskem postopku že pravnomočno obsojena za storitev kaznivega dejanja. Raba tega izraza izključuje iz svoje pojmovne opredelitve številne povzročitelje in povzročiteljice nasilja, ki povzročajo različne oblike nasilja, pa to niso kazniva dejanja.
- *Povzročitelj/povzročiteljica*. Kritična ost tega izraza je uperjena v nasilno vedenje tistega, ki ga izvaja, medtem ko ima do njegove osebnosti nevtralen odnos. Ta izraz simbolno daje možnost, da pri povzročiteljih nasilja zahtevamo odgovornost za storjena nasilna dejanja, njihovi osebnosti pa kljub storjenemu nasilju še vedno izkazujemo spoštovanje ter jim dajemo možnost, da svoje nasilno vedenje spremenijo. Pri tem terminu je združeno dvoje: striktna in odločna zahteva po odgovornosti za storjeno nasilno dejanje ter spoštovanje temeljnih človekovih pravic in dostojanstva osebe, ki je povzročila nasilje.
- *Žrtev*. To je najpogosteje rabljen termin za označitev osebe, ki preživlja nasilje. V zadnjih letih mu strokovna (predvsem nevladna) javnost vse bolj odločno očita zamejenost in neustreznost. Žrtev namreč predpostavlja nekoga, ki trpi, je pasiven in ki se ne zmore upreti povzročitelju nasilja. Izraža torej popolno nemoč. Resnica pa je prav nasprotna, saj osebe, ki preživljajo dolgotrajna in kontinuirana trpinčenja ter različne oblike nasilja, razvijejo izredno moč, iznajdljivost in različne strategije preživetja, da v nasilnih odnosih sploh lahko živijo in preživijo (na primer nasilje v družini, spolne zlorabe otrok, trpinčenje v zaporih, taboriščih itn.). Besedo »žrtev« lahko razumemo tudi tako, da te njihove moči ne prepoznamo in jih tako

nehote simbolno oslabimo v njihovem boju, da zaživijo življenje brez nasilja.

- *Oseba z izkušnjo nasilja.* Pri tem poimenovanju gre za poudarek na izkušnji nasilja, ki jo ima neka oseba, medtem ko je odnos do osebe same zelo nevtralen. Ta izraz je ustrezen predvsem v smislu simbolnega premagovanja posledic nasilja, ker odgovornost išče v dejanju samem oziroma njegovem povzročitelju, in ne v žrtvi nasilja. Pri uporabi tega termina pa moramo paziti, da razjasnimo vrsto izkušnje, saj so mogoče različne interpretacije. Izkušnja nasilja lahko, terminološko gledano, povezuje popolnoma različne subjekte: povzročitelja, žrtev in opazovalca ter zaupne osebe vseh naštetih. Povsod gre sicer za izkušnjo nasilja, a je ta pri vsakem posameznem subjektu zelo drugačna in specifična ter zahteva posebno obliko obravnave in pomoči.
- *Opazovalec/opazovalka.* Ta beseda označuje subjekt ali subjekte, ki so neko nasilno dejanje opazovali oziroma videli. Podoben, a ne enak, je izraz »priča«, ki je pravni termin in pri kaznivih dejanjih zavezuje subjekt, ki je prisostvoval kaznivemu dejanju, da v kazenskem postopku priča o vide-nem. Opazovalec/opazovalka je termin, ki je bolj nevtralen, izraža lahko celo pasiven, indiferenten odnos do dogodka, ki ga opazovalec opazuje. Obenem tudi ne zavezuje k nekemu dejanju ali posredovanju, čeprav se vse novejšje teorije in metode za preprečevanje nasilja v šoli, družini, na delovnem mestu usmerjajo tudi k opazovalcem nasilja kot aktivnemu subjektu v dinamiki nasilnega dejanja. Iz pasivnih opazovalcev poskušajo narediti aktivne subjekte, ki sporočijo o nasilju, posredujejo, se postavijo za žrtev – skratka, ki posežejo v dogajanje.

* * *

V uvodnem delu, katerega glavni namen je bil opredeliti nasilje v šoli in v katerem smo naredili nekakšen pregled nekaterih metod nasilja in teorij o nasilju, smo ugotovili naslednje:

- Opredelitev nasilja (tako odkritega – neposrednega kot tudi prikritega – strukturnega) je odvisna od družbenega okolja, v katerem je nastala.
- Teoretiki (posebno na področju psihologije) razumejo nasilje z dveh vidikov: »pozitivnega« kot nujno represijo, ki omogoča socializacijo in akulturacijo, in »negativnega« kot nesprejemljivo agresivnost, ki ogroža posameznika in njegovo nedotakljivost in je praviloma inkriminirana.
- Tudi definiranje nesprejemljivega nasilja, tj. »negativnega« nasilja, se skozi čas in prostor spreminja, saj se je v zadnjih letih radikalno zožil prostor tolerance do telesnega, psihološkega, spolnega, ekonomskega nasilja nad posamezniki in ranljivimi družbenimi skupinami.

- Nasilje teoretiki pojasnjujejo v okviru posameznih ved, ki jim pripadajo; dolgo časa so bile uveljavljene (socialno) psihološke definicije nasilja (nasilje v povezavi z agresivnostjo), pozneje pa so postale tudi diskurz prava, sociologije, antropologije, pedagogike, političnih ved. Poseben prispevek k teoriji nasilja kot družbenega fenomena pa sta dali feministična teorija in proučevanje človekovih pravic.
- Iz naštetega sledi, da je tudi terminologija na področju teorije nasilja neenotna, prav tako raba specifičnih terminov, povezanih z razpravo o nasilju (vrsta nasilja, oblika nasilja, zloraba).
- Nasilje je v konceptualnem smislu raznovrsten pojem, saj vključuje različne ravni nasilja: osebno (nasilje v medosebnih odnosih kot neposredno, odkrito nasilje), institucionalno (prikrito nasilje, ki je vtakano v delovanje institucij za discipliniranje članov in prisiljevanje k sprejemanju norm institucije in socialnih norm) in strukturno nasilje (prikrito nasilje, ki zagotavlja reprodukcijo družbenih razmerij, neenakosti, vladajoče ideologije).
- Na definiranje »nasilja v šoli« torej vplivajo številni dejavniki, ki ta (novodobni?) problem sooblikujejo kot večplasten in kompleksen družbeni fenomen.

Nasilje v šoli

Na osnovi razmišljanj o agresivnosti in različnih vidikih nasilja želimo opredeliti še pojem »nasilje v šoli«. Že v uvodu smo dejali, da iščemo odgovore na naslednje vprašanje: Kaj pojem »nasilje v šoli« predpostavlja, pomeni, vključuje in ali vsi, ki ga uporabljamo, mislimo na isti pojav ter smo si o njegovem pomenu enotni?

Vrnimo se spet na začetek našega uvodnega razmišljanja o dveh ravneh nasilja v družbi. Ugotovili smo, da avtorji praviloma opredeljujejo dve različni ravni nasilja:

- *neposredno, odkrito nasilje* in
- *posredno, tiho, prikrito nasilje*.

Za neposredno nasilje so se uveljavila tudi druga pojmovanja: direktno nasilje, osebno nasilje, subjektivno nasilje, negativna agresivnost ali zgolj nasilje. Tako A. Kristančič (2002, 98) pravi, da gre pri nasilju za dejanja benigne ali nepriklone maligne agresivnosti, zato ima beseda nasilje zgolj ta pomen.

Posredno nasilje različni avtorji imenujejo tudi prikrito nasilje, strukturno nasilje, sistemsko nasilje, objektivno nasilje, institucionalno nasilje.

Obe vrsti nasilnih procesov potekata tudi v šoli. Poglejmo najprej, kako se v šoli manifestira posredno, prikrito nasilje. Nanj bomo pogledali skozi dva procesa: strukturno in institucionalno nasilje.

Strukturno in institucionalno nasilje v šoli

Strukturno nasilje bi lahko opredelili kot nasilje, ki poteka nevidno, tiho in »samo-umevno« ter zagotavlja reprodukcijo družbenega sistema, njegove ideologije in temeljnih družbenoekonomskih odnosov. To nasilje se manifestira skozi različne mehanizme: ideološke aparate države, temeljne institucije v družbi, pravo, vladajočo ideologijo, moralo itn., in sicer skozi »nevidno« delovanje njegovih temeljnih institucij (družine, šole, totalnih institucij, represivnega aparata). Vsaka šola vsakokratne družbe je nedvomno prenašalec družbenega vrednostnega in ideološkega sistema, utrjevalec družbenoekonomskih odnosov in razmerij neenakosti, akulturacije ter dominantnosti večinske kulture.

Enako torej velja tudi za javno šolo, ki je nastala kot proizvod moderne družbe, njenih procesov industrializacije in urbanizacije ter predvsem v funkciji potreb formiranja nacionalnih držav. Ta proces je bil seveda v različnih evropskih državah in narodih različen. »Procesi vzpostavljanja nacionalnih interesov, kot

jih predstavljajo vladajoči družbeni razredi, ter nacionalnih oblik hegemonije in razredne dominacije so bili različni in v tem okviru lahko odkrijemo tudi razloge za časovno ter strukturno raznovrstnost nastajanja javnih šolskih sistemov. Kljub temu pa je družbena funkcija – »služiti nacionalnim interesom« – vsem šolskim sistemom skupna in za šolo kot institucijo moderne družbe tudi neizogibna.« (Milharčič Hladnik 1995, 13.) Tudi šola, ki v 21. stoletju deluje znotraj demokratičnega političnega sistema, pravne države in zagotovljenih temeljnih človekovih pravic in je celo t. i. vrednostno nevtralna javna šola, je še vedno instrument zagotavljanja, po Žižku, »normalnega, mirnega stanja stvari«.

Sociološke teorije so vzgoji in izobraževanju namreč praviloma namenjale pomembno vlogo pri ohranjanju, funkcioniranju, legitimiranju in/ali spreminjanju obstoječih družbenih razmerij. Tako je funkcionalizem šolo razumel kot institucijo, ki omogoča, da se temeljne vrednote družbe prenašajo z ene generacije na drugo, pri čemer je ključni proces socializacija. Cilj socializacije, ki poteka najprej v družini, nato pa v šoli, je, da »postane posameznik dober igralec družbenih vlog, ki so mu bile dodeljene s procesom socializacije«.

Druga teoretična smer, ki je zelo vplivala na razumevanje vzgoje in izobraževanja, je konfliktna teorija, ki izhaja iz stališča, da so družbeni odnosi zaznamovani s konfliktnimi interesi. Ti se praviloma kažejo v neenakomerni razdelitvi dobrin, virih družbene moči in materialnega bogastva. Konfliktna teorija vidi šolo kot prostor, kjer se reproducirajo hierarhični vzorci sveta in ki legitimira družbeno neenakost (Barle in Bezenšek 2006).

Različni sociologi (glej Barle in Bezenšek 2006) so šolo videli različno:

- kot posredovalko vrednot in norm ter pomembno za oblikovanje družbene kohezije;
- kot institucijo, kjer se nedvomno kaže povezanost med družbenoekonomskim položajem družine, socializacijo, pripadnostjo družbenemu sloju in uspešnostjo v šoli;
- kot institucijo, kjer posedovanje kulturnega kapitala v družini omogoča različen dostop do socialnega in ekonomskega kapitala in to prispeva k socialni in kulturni reprodukciji;
- kot ideološki aparat države, ki prek vzgoje in izobraževanja zagotavlja internalizacijo vrednot in norm vladajoče družbe (razreda);
- kot institucijo, ki s svojim načinom dela že v osnovni šoli »usmerja« oziroma določa, kdo od učencev se bo usmeril v akademsko kariero in kdo se bo po kratkem šolanju usmeril v svet dela, tako generira reprodukcijo družbene neenakosti;
- kot socializatorja, ki reproducira obstoječe družbene odnose, a hkrati omogoča tudi socialno transformacijo.

Našteti pogledi vidijo v vzgoji in izobraževanju enega od ključnih procesov v

družbi, ki ji je potreben, jo legitimira, ohranja, a tudi spreminja. Tiho in samoumevno strukturno nasilje, ki se v vsaki družbi dogaja v šoli, je v smislu emancipatorske vloge vzgoje in izobraževanja (znanja) lahko tudi njena tarča. Šola torej vzdržuje in legitimira strukturno nasilje, a ga lahko hkrati tudi prepozna kot nelegitimnega in ga posledično ruši.

V zvezi z interesom, ki ga imajo države in vsakokratne vlade ter ideologije do izobraževanja, Marinšek (2006, 37) pravi, da »bi sleherni pregled odnosov med šolo in domom lahko začeli s pogledi avtorjev, ki pravijo, da je izobraževanje, pri tem pa imajo v mislih šolanje, šole in šolski sistem, izrednega pomena za vlade, ki poskušajo posredno nadzorovati svoje državljane«. Nato še dodaja, da je že od nastanka nacionalne države šola bila eden njenih glavnih podpornih elementov, prvina nacionalnega povezovanja (zlasti v obdobju vojn in kriz) ter ključno orodje ekonomskega razvoja.

Seveda so se teorije vzgoje in izobraževanja že v drugi polovici 20. stoletja zavedale strukturnega nasilja v šolstvu in zato razvijale različne metode za zmanjševanje družbene neenakosti oziroma povečevanje družbene pravičnosti. Ob koncu istega stoletja pa so nove metode in šolske reforme, tako M. Milharčič Hladnik (1995, 56), »razočarali tako konservativce, ki so v teh šolskih politikah videli poguben vpliv na zniževanje akademskih, izobraževalnih standardov in egalitarce«, ki po desetletjih uveljavljanja »progresivnih« šolskih reform ugotavljajo zgolj ohranjanje obstoječega stanja družbene neenakosti. Avtorica meni, da po štirih desetletjih intenzivnega preizkušanja možnosti za pravičnejšo družbo in šolo v analizi vzrokov izobraževalnih neenakosti prevladuje 150 let staro prepričanje, »da je družina s svojim okoljem, načinom življenja in sistemom vrednot ključnega pomena za šolsko uspešnost oziroma neuspešnost in da ima vlaganje v šole in izboljševanje njihovega materialnega stanja neznamenit vpliv na šolsko uspešnost otrok« (Milharčič Hladnik 1995, 57). Dodaja še, da se s takimi teorijami in raziskavami legitimira neoliberalna šolska politika in siromaši javni šolski sistem ter krivdo za izobraževalne neuspehe otrok pripisuje družinam. Obenem se na rob potiska diskusija o vzrokih za neprimerne življenjske razmere številnih družin ter slabo stanje dela javnega šolskega sistema. Šolske politike pri reformah sledijo logiki kapitalskih in birokratskih sistemov (na primer v obliki vpeljevanja standardiziranih testov ali računalniške tehnologije), ne posegajo pa v prava področja družbene neenakosti, niti ne izboljšujejo materialnega stanja učiteljev, ki so dokazano ključni dejavniki šolskega uspeha. Skratka, šoli, ki je vedno dejavnik reprodukcije obstoječih razmerij, sodobne šolske reforme onemogočajo, da bi bila močnejša v svoji emancipatorični družbeni vlogi, ko z dobrimi in motiviranimi učitelji (ki verjamejo v moč znanja in razuma) omogoča učencem, da so v šoli uspešni kljub svojemu poreklu (Milharčič Hladnik 1995, 57).

Zadnikar (2003, 28) opozarja na negativne učinke libertizma in t. i. nevtralne šole. Oboje naj bi bilo v vlogi neoliberalne ideologije, učinki pa se kažejo tudi v

večji dezorientaciji in apatičnosti učiteljev. Po drugi strani to vpliva tudi na nemotiviranost učencev za reprodukcijo pozitivističnih znanj, ki so v šoli še vedno ključna. K družbenim vzrokom za nasilje v slovenskih šolah prišteva še nasilno egoistični individualizem, izničenje vrednot solidarnosti v šoli ter marginalizacijo neslovenskih otrok jugoslovanskega porekla.

Institucionalno nasilje je instrument strukturnega nasilja, reprodukcije družbenih razmerij in ideologije. Šola, kot ena od temeljnih institucij družbe, je vse od začetka svojega nastanka kot javna šola (19. stoletje) bila institucija prisiljevanja in discipliniranja. Metode poučevanja, ki so se uveljavile v javni šoli 19. stoletja, so bile avtoritarne in neprizivne. Šola je spominjala na vojaško organizacijo. Discipliniranje je dosegala s telesnim kaznovanjem, poniževanjem, sramotenjem, zapostavljanjem, diskriminacijo in selekcijo, ki je podpirala obstoječa razmerja neenakosti v družbi. Vprašanje je, v kolikšni meri se je ta značaj šole v zadnjih dveh stoletjih spremenil in kakšno vlogo ima kazen v šoli v današnjem času?

Na področju teorije vzgoje so namreč bili dolgo časa uveljavljeni pogledi na otrokovo naravo kot divjo in zlo, ki jo je treba nujno disciplinirati, tudi ali predvsem s kaznovanjem. Od 18. stoletja naprej pa je videnje otroka in njegove narave povsem drugačno. Tako Rousseau vidi v otroku njegovo dobro naravo, ki kliče po potrebnosti naravne vzgoje, ta naj bi brez uporabe trde discipline in kaznovanja sama privedla do stanja otrokove moralne odgovornosti (Kroflič 2007, 127). Te ideje so imele velik vpliv na poznejši razvoj modelov vzgoje v 19. in 20. stoletju, ko so bili izvorni Rousseaujevi pogledi nadgrajeni v smeri humanizma in razumevanja otrokovih potreb. Po Krofliču (2007, 129) gre za premik:

- od moralnih ocen o otrokovi dobri naravi k prepoznavanju temeljnih skupin razvojnih potreb po varnosti, oskrbi in participaciji,
- od ocene otroka kot nebogljene in od odraslega v celoti odvisnega bitja k pojmovanju otroka kot ranljivega, a odgovornega bitja.

Postopoma je postajalo vse bolj nesprejemljivo ne le telesno, ampak tudi druge oblike psihološkega in ponižujočega kaznovanja otrok v šoli. Pri razumevanju kazni (nasilja) v vzgoji otroka gre po Krofličevem mnenju za razvoj evropske humanistične tradicije in je zato seveda kulturno pogojen. Današnja točka vrednotenja kaznovanja otrok naj bi bil otrok sam in njegove razvojne potrebe, ki pa so večplastne. Pri tem avtor poskuša med avtoritarnim modelom vzgoje in kaznovanja ter povsem »svobodno« vzgojo in pretiranim zaščitniškim odnosom do otroka, iskati novo, tretjo pot: »Le kazen brez izključitve osebnega podpornega odnosa, ki jo poleg tega otrok doživlja kot pravično, ima lahko pozitivne pedagoške učinke; izogibanje vsakemu negativnemu odzivanju na otrokovo ravnanje pa je prej posledica nezainteresiranega odnosa in ne spodbuja otrokove odgovornosti.« (Kroflič 2007, 132.)

Na podlagi razsvetljenstva in humanizma ter pozneje posledic grozot druge svetovne vojne (predvsem holokavsta) so v desetletjih po koncu vojne nastali

ključni mednarodnopravni dokumenti in listine na področju zaščite človekovih pravic, ki so izraz takratne politične volje in kompromisa držav, hkrati pa zelo pomemben temelj za nadaljnji razvoj in širitev koncepta človekovih in tudi otrokovih pravic, na primer:

- splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948),
- mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966),
- mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966),
- konvencija OZN o otrokovih pravicah (1989).

Ti in drugi dokumenti so radikalno posegli tudi v pojmovanje človekove nedotakljivosti na področju nasilja – tako neposrednega kot strukturnega in institucionalnega. Toleranca do nasilja nad človekom kot posameznikom v medosebni interakcijah ali kot pripadnikom družbenih skupin, spolov, etnij in drugih identitet se je pomembno zmanjšala. To je bil začetek procesa, ki še ni končan, saj sledi vse večji senzibilnosti in samozavedanju (post)moderne človeka o lastnem človeškem dostojanstvu in neodtujljivih pravicah.

Kakšna je za našo razpravo o nasilju v šoli vloga dokumentov na področju človekovih pravic, predvsem konvencije OZN o otrokovih pravicah (v nadaljevanju konvencija)?

Najprej ta, da otroka vzpostavlja in obravnava kot individuum, ki mu pripadajo določene pravice. Drugič, da uveljavlja največje koristi otroka pri vseh dejavnostih držav podpisnic (socialno varstvo, sodišča, upravni organi, zakonodajna telesa) konvencije. Pa še ta, da konvencija neposredno posega tudi na področje vzgoje in izobraževanja z drugačno pravno regulativo na področju zaščite pravic otrok. Ne nazadnje pa so ti veliki premiki pri zagotavljanju pravic otrok vplivali tudi na strokovni in širši javni diskurz o potrebah otrok ter njihovi varnosti pred zlorabami.

Gačeša (2007, 174) opozarja, da konvencija zagotavlja tudi »spoštovanje pravice do telesne celovitosti«, ki ga države zagotavljajo tako, da otroka z ustreznimi ukrepi zavarujejo pred različnimi oblikami zlorab (fizičnih in psiholoških), pred poškodbami, zanemarjanji, malomarnim ravnanjem, trpinčenjem ter spolnim in drugimi oblikami izkoriščanja. Zaradi potrebe po celovitem varstvu otrokove integritete mora država izvajati ustrezne ukrepe za pomoč staršem, skrbnikom, šoli, ko gre za ugotavljanje, prijavljanje, obravnavanje in pomoč zlorabljenemu otroku, ali pa proti njim, če so kršili otrokovo nedotakljivost.

Tudi M. Šebart (v Devjak in dr. 2007, 35) pravi, da je treba pri vzgoji izhajati iz človekovih pravic (in otrokovih pravic) kot vrednotne norme in »ena od zahtev za vzgojo v javni šoli zahteva, da učitelj ne izvaja nasilja nad učencem. To pa ne zadeva le fizičnega, marveč tudi psihično nasilje, in ne pomeni, da je za sam proces učlovečenja (inkulturacijo) posameznika značilna odsotnost prisile (represije), prav nasprotno, saj na neinkulturirano, neformirano človeško bitje,

kakršen je otrok, tipično človeške simbolne forme kot take delujejo represivno. Prisila – v smislu represivnosti učinkov simbolnih form človeške kulture – je torej neodpravljivi del tudi za vzgojo, kolikor je to proces, prek katerega poteka vstop otroka v kulturo. V tem smislu je represivnost konstitutivna za posameznika, saj omogoča, da otrok, ki se na neki način rodi kot žival, postane človek.«

Vprašanje, ki se postavlja s tem v zvezi, je, kje točno je meja med tem, kar M. Šebart (v Devjak in dr. 2007) imenuje konstitutivna represivnost (inkulturacija otroka), in *neposrednim nasiljem* vzgojitelja/učitelja nad otrokom. Ali je ta meja povsem določljiva? M. Šebart in sodelavci trdijo, da ta meja obstaja in da jo je mogoče jasno identificirati. Odločilno naj bi bilo, »da starši, vzgojitelji in učitelji podredijo otroka/učenca lastni volji v imenu instance Zakona,¹ da prisile v podreditve ne motivira samovolja, marveč je utemeljena v pravilu oziroma normi z družbeno in/ali racionalno utemeljenostjo. Vsem skupna vrednota, pravilo (šolske institucije ali družine kot institucije) ali norma nikoli ne more biti nekaj, kar je izraženo z mesta individualne potrebe ali samovoljnega (čeprav lahko racionaliziranega) izmisleka tistega, ki vzgaja.« (Šebart v Devjak in dr. 2007, 36.)

Enako je tudi pri vedenju otrok (učencev), saj so tudi tu naše vodilo norme (socialne, moralne, pravne), ki določajo, kaj je odklonsko vedenje. Ena od definicij odklonskega vedenja pravi, da »pravila in norme institucije predpostavljajo določena institucionalizirana pričakovanja vedenj, katerih izpolnitev oziroma neizpolnitev proizvede pozitivno ali negativno socialno kontrolo« (Zorc Maver 2007, 45). V tej kontroli lahko prepoznavamo elemente institucionalnega in strukturnega nasilja.

Sp spoštovanje norm na področju zagotavljanja človekovih pravic je torej temelj za nenasilno vzgojno in izobraževalno delovanje, in to v prvi vrsti zato, ker prav dogovorjena norma ustvarja tanko, a pomembno črto ločnico med tistim, čemur rečemo socializacijsko »pozitivno« nasilje, in »negativnim« nasiljem. Povedano drugače: prav norma določa, kaj je v nekem danem kulturnem in družbenem okolju za vzgojitelja dovoljena konstitutivna represivnost in kaj je nasilje, ki pa je nesprejemljivo.

V tem poglavju smo poskušali pojasniti, kako se kažeta strukturno in institucionalno nasilje v šoli in kakšna je njuna vloga pri reprodukciji družbenih odnosov. V nadaljevanju pa želimo odgovoriti še na naslednja vprašanja:

- Kakšna je povezava strukturnega nasilja z neposrednim oziroma direktnim nasiljem, ki se dogaja v šolskem prostoru med posameznimi subjekti?
- Kakšno je razmerje med institucionalnim nasiljem in neposrednim nasiljem?

¹ »Zakon« avtorji razumejo kot za vse veljavno normo, ki se ji mora človek podrediti, da bi sploh postal človek. V vzgoji je ključna notranja zaveza subjekta (otroka) pravilu, ki je sprva dojeta kot prisila, s ponotranjenjem postane normativno vodilo in na koncu opora subjekta.

- Ali gre med vsemi tremi pojavi za medsebojno učinkovanje, vzročne zveze ali relativno neodvisne pojave?

Omenili smo, da se je v zadnjih desetletjih 20. stoletja (mednarodni instrumenti za zaščito človekovih pravic, nova družbena gibanja, feminizem, gibanja za kulturo nenasilja) radikalno zaostriło pojmovanje direktnega, neposrednega nasilja v družbi, predvsem pri preprečevanju nasilja nad pripadniki tistih družbenih skupin, ki so imele manj družbene moči in so bile zato bolj ranljive. Odprlo se je vprašanje nasilja nad otroki, ženskami, starejšimi, hendikepiranimi, manjšinami, uporabniki psihiatrije in drugimi šibkejšimi in marginalnimi družbenimi skupinami. Tu zasledimo dve teoriji:

- Prva zagovarja tezo, da prav prepoved, odkrivanje, usmerjanje energije k neposrednemu (subjektivnemu) nasilju v družbi zastira pogled in odvrača pozornost od sistemskega, strukturnega nasilja. Slednje je ledena gora, neposredno ali ekscesno nasilje pa zgolj njen vrh. Da bi prikrili vlogo, predvsem pa učinke uničujočega strukturnega ekonomsko-političnega sistemskega (globalnega) nasilja, se mora družba vseskozi ali vedno bolj ukvarjati z neposrednim, subjektivnim nasiljem (nasilje v družini, spolne zlorabe otrok, vrstniško nasilje itn.) – torej zgolj z vrhom ledene gore. Bolj ko je subjektivno nasilje nelegitimno in nedopustno, bolj so legitimni in samoumevni procesi sistemskega nasilja (Žižek 2007).
- Druga teorija trdi prav nasprotno. Bolj ko se dopušča neposredno nasilje v družbi (na primer v družini), bolj se utrjujejo mehanizmi strukturnega (na primer patriarhalnega) nasilja. Ali povedano drugače: strukturno nasilje se v veliki meri manifestira tudi skozi neposredno (subjektivno) nasilje. Neposredno in strukturno nasilje sta torej imanentno povezana. Če želimo zmanjševati strukturno nasilje, moramo opozarjati na njegove neposredne nasilne »rezultate« (Zaviršek 2004; Plaz 2004; Razpotnik 2004).

V tistih družbah, kjer je podrejenost šibkejših družbenih skupin (otrok, žensk, starejših, oseb s hendikepom, socialno ogroženih družbenih skupin, emigrantov) kulturna in/ali celo pravna norma, je mogoče pričakovati, da bodo pripadniki teh skupin ali cele skupine pogosteje in bolj odkrito marginalizirane, diskriminirane ter žrtve drugih oblik institucionalnega nasilja tudi znotraj institucij. Institucionalno nasilje utrjuje tudi večinske, dominantne kulturne stereotipe in predsodke, prek katerih je na strukturni ravni družbe lažje ohranjati razmerja družbene neenakosti, vladajočo ideologijo in »normalen tok stvari«. Brez institucionalnega nasilja si težko predstavljamo reprodukcijo družbenih razmerij, čeprav je treba dodati, da mora praviloma družba (država) intenzivno in obsežno nasilja v institucijah vseskozi nadzorovati, da prehudi ekscesi ne bi zamajali temeljev družbene strukture in razmerij moči v družbi. Videli smo, da Žižek (2007) nasprotno celo trdi, da mora sodobna (globalna in nacionalna) družba vse bolj

omejevati in preganjati neposredno nasilje v institucijah in sploh v družbi, da bi tako lahko »po tihem« uveljavljala objektivno ekonomsko in družbeno sistemsko nasilje.

Kako pa je z razmerjem med institucionalnim nasiljem in neposrednim nasiljem znotraj institucij?

Ko smo govorili o institucionalnem nasilju, smo dejali, da so nekateri nasilni postopki in prakse že del institucionalnega režima. »Omogočajo« funkcioniranje institucije kot take: zaprti oddelki, prepoved izhoda, odvzem svobode, prisilno hranjenje, privezovanje s pasovi, odvzem osebnih predmetov, zapoved istočasnega spanja in hranjenja, osnovnošolska obveznost, obveznost obiskovanja pouka ipd.

Ta prikrita nasilja, ki se zdijo samoumevna ali potrebna, vplivajo tudi na pojav odkritega nasilja v institucijah. Bolj ko je institucionalno nasilje množično in prepoznano kot nujno ali celo legitimno, večja je nevarnost za več neposrednega nasilja med posamezniki in skupinami v institucijah. Bolj ko je struktura organizacij hierarhična, vodenje avtokratsko in če v instituciji ni demokratičnih postopkov in jasnih pravil ter pristojnosti, večja je praviloma pojavnost nasilja med posameznimi subjekti. Žrtve nasilja v institucijah so pogosto osebno in družbeno šibkejši: uporabniki institucij, pripadniki ranljivih družbenih skupin in podrejeni. Raven nasilnih dejanj pa mora vsaka institucija vendarle nadzirati, saj se ne smejo pojavljati prehudi ekscesi in hudi primeri nasilja s poškodbami. To bi namreč lahko ogrozilo obstoj institucije (Lešnik 1995; Kos 2004).

Ugotavljali smo, da se pojmovanje nasilja, tako strukturnega in institucionalnega kot tudi neposrednega nasilja, spreminja in je vedno izraz družbenega in kulturnega okolja. Zaradi te njegove umeščenosti v družbeni »čas in prostor« zaznavamo dva vidika razumevanja nasilja v šoli:

1. Nasilje v šoli se neposredno dogaja v prostoru medosebnih odnosov, socialnih vlog, skupinske dinamike, komunikacije v šolskem prostoru. Nanj vplivajo struktura osebnosti vpletenih subjektov, njihove intelektualne in psihofizične sposobnosti ter emocionalna pismenost, identiteta, primarna socializacija v najširšem smislu, izkušnje, vrednote, klima v šolskem okolju, biološki in družbeni spol itn. Praviloma gre za nasilje, kjer so vpleteni subjekti poznani, zato ga imenujemo tudi subjektivno nasilje. Neposredno nasilje ali na kratko nasilje naj bi bila nesprejemljiva oblika vedenja v šoli.
2. Defniranje nesprejemljivega nasilja pa je vedno družbeno in kulturno konstruirano. Definicija tega, kaj je »negativna, torej nesprejemljiva agresivnost« v šoli se namreč vseskozi spreminja. Prav mednarodnopravni dokumenti (v prvi vrsti konvencija OZN o otrokovih pravicah) so pri odgovornosti države pri zagotavljanju pravic posameznika (otroka) odprli novo poglavje. Telesna in spolna nedotakljivost otroka je postala jasna pravna in tudi moralna norma. V praksi se seveda še vedno krši otrokova tele-

sna integriteta (v družini, šoli, med vrstniki), torej se pojavljajo ekscesni primeri, a to ne pomeni, da država ne zagotavlja otrokovih pravic. Država (šola) namreč ne more izkoreniniti pojavov, ki so posledica različnih kompleksnih antropoloških dejavnikov, mora pa se učinkovito, zakonito in nediskriminatorno odzivati na primere takšnega ekscesnega nasilja. To je prostor njenega delovanja in zagotavljanje človekovih (otrokovih) pravic.

Lahko bi rekli, da je »subjektivnost« in »neposrednost« nasilja v šoli zaradi družbene konstrukcije njunega definiranja »objektivizirana« in »strukturirana« v skladu z normami vsakokratnega časa in prostora. Telesno kaznovanje učencev je bilo pred pol stoletja seveda definirano drugače, kot pa je v novejšem času. Simbolno sporočilo klofut ali udarcev s palico je sicer vseskozi ostajalo isto – ponižanje in discipliniranje; prav tako bolečina, ki nastane ob telesnem nasilju, radikalno pa se je spremenila kulturna in pravna sprejemljivost tega dejanja. Pred 50 leti je bilo fizično nasilje še vedno sprejemljiva oblika kaznovanja neustreznega vedenja učencev, danes pa je povsem nesprejemljivo in pravno inkriminirano.

Kljub temu A. Šelih (2007, 105–108) ugotavlja, da »tudi današnje razmere prepogosto pričajo o tem, da v zvezi s telesnim kaznovanjem ne govorimo le o preteklih vzorcih pedagoške prakse«. Čeprav naj bi šlo za ravnanje, ki pri odraslih pomeni praviloma kaznivo dejanje, se to stališče pri otrocih, tako v družini kot tudi v šoli, dolgo ni moglo uveljaviti in je veljalo za dovoljeno. Šele v zadnjih desetletjih se je počasi uveljavilo prepričanje, »da je tudi otrok subjekt, katerega osebnost je treba spoštovati tudi s tem, da ga odrasli telesno ne kaznujejo«. Dolžnost šole naj bi bila po mnenju A. Šelih dvojna: po eni strani telesno kaznovanje v šoli ni več dovoljeno, po drugi strani pa mora šola opozarjati na zaznane primere takšnega nasilja med učenci.

Telesno kaznovanje učencev torej nikakor ne sodi več v šolo oziroma v proces vzgoje in izobraževanja. A ne samo to. Telesno nasilje je sporno in nesprejemljivo tudi kot sredstvo nasilnega obračunavanja med vrstniki samimi, s strani staršev do lastnih otrok ali otrok v odnosu do učiteljev in vzgojiteljev.²

V zvezi s telesnim nasiljem nad otroki v družini je M. de Boer-Buquicchio (2007, 14–18), namestnica generalnega sekretarja Sveta Evrope, zapisala: »Fizično nasilje ni nikoli nežno. Pretepanje otrok je nedvoumno, nesporno in enostavno nesprejemljivo. Tudi zmerno fizično kaznovanje pomeni kršitev njihovih temeljnih pravic.« Pri dejavnih tveganja, ki so povezani s trpinčenjem otrok, M. de Boer-Buquicchio našteva revščino, enostarševstvo, brezposlenost, nasilje v družini, alkoholizem in uživanje mamil, socialno izključenost, telesno in psihično invalidnost otrok, nizko stopnjo izobrazbe in starše, ki so bili v otroštvu zlorabljeni.

² V Sloveniji je dejaven Forum zoper telesno kaznovanje otrok v družini, ki deluje pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije od leta 2004. Prizadeva si za odpravo telesnega kaznovanja otrok, ozaveščanje javnosti in za sprejem ustreznih zakonskih in sistemskih ukrepov.

K prepovedi vseh oblik telesnega kaznovanja in ponižujočega ravnanja z otroki zavezujejo Evropska socialna listina, Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter Konvencija o otrokovih pravicah (OZN). Prav tako k prepovedi telesnega kaznovanja otrok pozivajo priporočila Parlamentarne skupščine Sveta Evrope. Krog držav, ki prepoved telesnega kaznovanja otrok še niso uzakonile, se vse bolj oži. Med petimi ostalimi državami članicami Sveta Evrope, ki telesnega kaznovanja otrok še niso prepovedale, je tudi Slovenija. Odbor ZN za otrokove pravice je leta 2006 v splošnem priporočilu o pravici otrok do zaščite pred telesnim kaznovanjem in drugimi krutimi in ponižujočimi oblikami kaznovanja več kot stotim državam zapisal, da ima otrok pravico do popolne zaščite pred vsemi oblikami telesnega kaznovanja in drugimi oblikami ponižujočega ravnanja.

V 20. stoletju se je torej začel nezadržan proces humanizacije odnosov v šoli ter uveljavljanja človekovih (otrokovih) temeljnih pravic. V tem procesu je bilo vse manj prostora za kakršno koli obliko neposrednega, odkritega nasilja zoper posameznike in družbene skupine, posebno otroke. Z izhodišča o telesni in spolni nedotakljivosti otrok so teoretiki vse bolj prehajali tudi na druga področja posameznikove (otrokove) nedotakljivosti: psihološke in čustvene. V zadnjem času tako povsem legitimno (postopoma pa tudi pravno) govorimo tudi o psiholoških pravicah otroka (Pavlovič 1993).

Neposredno nasilje v šoli

Pri konceptualizaciji »nasilja v šoli« smo do zdaj poskušali narediti naslednje korake:

1. opredeliti različne poglede na nasilje, agresivnost in zlorabo;
2. razmejiti pojme strukturnega, institucionalnega in neposrednega (odkritega) nasilja v družbi in šoli;
3. opozoriti na družbeno in kulturno pogojenost razumevanja in definiranja »nasilja v šoli« v njegovih različnih vidikih.

Ostala nam je še naloga, da opredelimo sam pojem neposrednega nasilja v šoli. Kot smo videli, zanj obstajajo različni izrazi, ki pa niso povsem sopomenski: direktno nasilje, odkrito nasilje, »negativno« nasilje, subjektivno nasilje, »negativna agresivnost« ali pa zgolj »nasilje«, kot izraz negativne agresivnosti. Samo poimenovanje v veliki meri določa koncept pojma, ki mu želimo dati neko ime. Nekateri termini označujejo bolj dinamično in vidno nasilnega dajanja (neposredno, direktno, odkrito nasilje), drugi pa kažejo na polarnost razumevanja nasilja (negativno nasilje, negativna agresivnost, subjektivno nasilje nasproti pozitivnemu nasilju, pozitivni agresivnosti, objektivnemu nasilju). Da so ta pojmovanja lahko konceptualno nekoliko sporna, pokaže način, kako teoretiki zapisujejo te izraze. Največkrat so termini »pozitivno« in »negativno« nasilje ali »pozitivna«

in »negativna« agresivnost v narekovajih, kot bi želeli avtorji do takšnega poimenovanja vzpostaviti neko distanco, zadržek. O tem zadržku smo pisali v prejšnjih poglavjih, ko smo na primer tudi pri »pozitivni« agresivnosti ali »pozitivnem« nasilju v procesih socializacije in inkulturacije ugotavljali, da gre pravzaprav za represijo in prisiljevanje.

Poglejmo nekaj možnih izhodišč za postavitev definicije pojma »nasilje v šoli«. Avtorji Smernic za analizo, preprečevanje in obravnavo/obvladovanje nasilja v šolskem prostoru (2004) opozarjajo, da mora obravnavanje nasilja v šolah upoštevati celovitost sodobnega sveta. Nasilje v šoli ni nekakšen izoliran problem, ki bi se dogajal neodvisno od družbenega okolja. Dokument izhaja iz prepričanja, da je nasilja v šolah še zmeraj relativno malo v primerjavi z nasilnimi družbenimi razmerami in nasiljem med subjekti v širšem družbenem prostoru. Pri tem se sklicuje na študije, ki poudarjajo povezavo med nasiljem v šoli in širšo družbeno nepravilnostjo, neenakostjo, socialnim izključevanjem. Med vidiki, ki jih smernice izpostavljajo kot načelno najpomembnejše, je tudi vzdušje v šoli kot socialnem organizmu. Ustrezna klima naj bi preprečevala nasilne medosebne interakcije oziroma spodbujala ustrezno obravnavanje nasilnih dejanj.

Avtorjem dokumenta se zdi samoevalvacija šol oziroma preverjanje lastne kakovosti v smislu strukturne ureditve in kulture eden od najpomembnejših elementov preprečevanja nasilja. Šola je namreč dvosmerno vpeta v širši družbeni kontekst: po eni strani se njene značilnosti oblikujejo pod vplivom značilnosti širše družbe, po drugi strani pa šola tudi sama vpliva na družbo (v smeri obnavljanja ali spreminjanja značilnosti družbe). V procesu samoevalvacije in preverjanja lastne kakovosti naj bi šola te vidike in povezave (samo)kritično reflektirala.

Smernice razumejo nasilje v šoli (zgolj) kot neposredno nasilje v šolskem prostoru, saj govorijo o »medosebnih interakcijah in nasilnih dejanjih«. Ko govorijo o širšem okviru nasilja (družbena nepravilnost, neenakost, socialno izključevanje), govorijo o vzrokih in dejavnikih tveganja za nasilje v šoli. Za neposredno (odkrito) nasilje uporabljajo zgolj termin nasilje.

V publikaciji *Nasilje in mladi* (Bučar-Ručman 2004) avtorji opredelijo oblike nasilja mladih v Sloveniji. Ločijo ulično nasilje, nasilje na športnih prireditvah, nasilje v šolah, nasilje med člani družine in druge oblike nasilja (nasilje v zaporih in vojašnicah, nasilje na področju prostitucije, policijsko nasilje). K *nasilju v šolah* štejejo: različne oblike nadlegovanja, ustrahovanja, izsiljevanja, pretepanja, mučenja, otipavanja, izgrede mladih, ki uničujejo šolski inventar, razbijajo okna, vrata ipd. (Bučar-Ručman 2004, 58). V nadaljevanju opredeljujejo nasilje v šoli kot vrstniško nasilje (angl. bullying), oblike nasilja med vrstniki pa kot oblike nasilja v šolah. Ta pogled je za naše raziskovanje zelo pomemben, saj nakazuje, da se je »nasilje v šoli« najprej in prvotno povezovalo z nasiljem med vrstniki (angl. bullying), šele pozneje pa tudi z morebitnimi drugimi vrstami nasilja.

Podobno razmišlja K. Filipčič (2004, 53), ko pravi, da poleg nasilja v družini mladi doživijo nasilje pogosto tudi v »drugi instituciji, kjer preživijo večino svo-

jega časa – v šoli. Ne gre za nov fenomen, čeprav o njem govorimo šele zadnjih nekaj let. Raziskava v 27 državah je pokazala, da je bila večina 13-letnikov vpletena v nasilje v šoli, bodisi kot žrtev bodisi kot nasilnež.«

T. Verbnik Dobnikar (2002, 35) piše, da na preprečevanje nasilja v šolah vpliva pripravljenost in sposobnost učiteljev, da »jasno obravnavajo vsako obliko nasilja: vrstniško nasilje, nasilno vedenje do učiteljev in do šolske lastnine«. Vsak šola naj bi oblikovala svojo šolsko strategijo. Omenjena avtorica k nasilju v šoli šteje tri vrste (oblike) nasilja: nasilje med vrstniki, nasilje učencev nad učitelji in uničevanje šolske lastnine. S tem precej razširi vsebinsko polje pojma »nasilje v šoli« s prvotnega vrstniškega nasilja (angl. bullying) tudi na druge vrste nasilnih odnosov in dejanj.

Sindikata vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije (SVIZ) v zadnjem desetletju opozarja na problematiko nasilja v šolah. Nasilje v šoli definira kot odsev družbenih pomanjkljivosti. Pojavlja se v vseh oblikah in zvrsteh ter med vsemi skupinami, ki so udeležene v procesu vzgoje in izobraževanja. Obstaja med vrstniki, izvajajo ga zaposleni nad učenci, starši nad zaposlenimi, zaposleni med seboj, učenci nad zaposlenimi in tudi mediji nad učitelji. V zvezi z nasiljem nad učitelji so leta 2006 izvedli anketo med učitelji in vzgojitelji o oblikah nasilja, ki jih doživljajo na svojem delovnem mestu. Na svoji spletni strani je SVIZ odprl tudi forum z naslovom (Ne)nasilje, v okviru katerega sta odprti dve temi: nasilje v šoli in mobing. S tem so v koncept nasilja v vzgoji in izobraževanju vključili tudi problem mobinga (trpinčenje) na delovnem mestu kot ekstremne oblike nasilja med zaposlenimi. Med oblike nasilja v šoli štejejo: fizično nasilje (na primer odpiranje, klofutanje, pljuvanje, metanje stvari v žrtev, brcanje, pretepanje, napad s hladnim orožjem, napad s strelnim orožjem), verbalno nasilje (na primer kričanje, zmerjanje, preklinjanje, dajanje vzdevkov, zbadanje), psihično nasilje (na primer posmehovanje, poniževanje, namigovanje, klevetanje, šikaniranje, grožnje, izsiljevanje), spolno nasilje (na primer prikrita ali odkrita namigovanja na spolnost, neprimerne in opolzke pripombe, pomanjkljivo oblačenje, otipavanje, masturbiranje) in vandalizem (na primer uničevanje šolske lastnine in šolskih prostorov, uničevanje lastnine učiteljev) (glej spletno stran www.sviz.si).

Britansko nacionalno združenje učiteljev (The National Union of Teachers) v enem od svojih akcijskih dokumentov govori o nasilju v šolah, in sicer izpostavlja dva problema: nasilje učencev nad učitelji in nasilje med učenci (*Pupil Behaviour* 2008).

Vsebinski spekter tega, kar naj bi bilo in kar naj bi spadalo k novodobnemu »nasilju v šoli«, se je torej v zadnjem desetletju zelo razširil. Čeprav nekateri avtorji govorijo o nasilju v šoli zgolj kot o vrstniškem nasilju (angl. bullying), se vse bolj uveljavlja stališče, da so v šoli tudi druge vrste nasilja. Obenem pa je to mnogovrstno nasilje očitno vezano na neki prostor – šolo in zato avtorji praviloma ne govorijo o šolskem nasilju, temveč o nasilju v šoli ali v šolah. Termin šolsko nasilje bi predpostavljala, da gre za nasilje, ki je značilno le za šolo in torej imanentno šoli

kot instituciji. Nasilje v šoli pa sporoča, da gre za nasilje, ki se dogaja v prostoru šole kot ustanove. Ustanovo določata preplet odnosov, položajev, moči, vlog, notranje in zunanje odgovornosti ter zakonodaja. Hkrati pa jo določajo interakcije med subjekti v šoli: učitelji, učenci, vodstvom šol, drugimi zaposlenimi in starši in te so lahko tudi konfliktne ter posledično nasilne. V večji meri se ta socialnopsihološki prostor šole pokriva z njenimi teritorialnimi mejami, a ne povsem. Tudi nasilje v šolskem okolišu, na poti v šolo in iz šole ali kot posledica odločitev, dogajanja in procesov v šoli spada k nasilju v šoli.

Ko govorimo o nasilju v šoli, torej mislimo:

- na šolo kot ustanovo s svojimi specifičnimi psihološko-socialnimi, vzgojno-izobraževalnimi, pravnimi in prostorskimi značilnostmi;
- na šolo, v kateri potekajo mnogovrstne interakcije med subjekti (posamezniki in skupinami), ki so lahko nasilne.

V tem smislu nasilju v šoli ni mogoče postavljati nobenih drugih vsebinskih omejitev, kot jih že predstavlja prisotnost ali odsotnost interakcij med subjekti. *Kjer v šoli potekajo odnosi in komunikacija, se lahko pojavi neposredno nasilje. Morebitno zaznavanje nasilja se torej veže na vrsto odnosov v šoli. V tem smislu so mogoče naslednje vrste nasilja v šoli:*

- vrstniško nasilje in v širšem smislu nasilje med učenci,
- nasilje v odnosu med učenci in učitelji,
- nasilje v odnosu med učitelji in starši,
- nasilje med vodstvom zavoda in drugimi zaposlenimi,
- nasilje med učitelji in drugimi zaposlenimi, tj. znotraj učiteljskega kolektiva,
- nasilje nad otroki v družini.

Posebna vrsta nasilja, s katero se ukvarjata psihologija in medicina, je avto-destruktivnost ali nasilje nad samim seboj, ki se prav tako lahko dogaja v šoli.

Vsebinska teh nasilnih interakcij in odnosov so *različne oblike nasilja*:

- telesno ali fizično nasilje,
- psihološko ali čustveno nasilje,
- ekonomsko nasilje,
- besedno ali verbalno nasilje in
- spolno nasilje.

V raziskovalnem projektu se torej lotevamo proučevanja neposrednega nasilja, ki se pojavlja med različnimi subjekti v šolskem prostoru. Predmet raziskave ni institucionalno in strukturno nasilje v slovenskih šolah, čeprav smo posredno zvezo med »tihim« oziroma prikritim nasiljem in neposrednim nasiljem v šoli vseskozi odkrivali in nanjo opozarjali.

Naša ključna pozornost je namenjena tistim vrstam in oblikam nasilja, ki jih v današnjem družbenem okolju prepoznavamo kot »negativno«, torej nesprijemljivo agresivnost in nasilje. Namen raziskave je proučiti pojavnost različnih vrst in oblik neposrednega nasilja v šoli, njihovo obravnavo in preprečevanje.

V zvezi z odločitvijo, da v raziskavo vključimo različne vrste in oblike nasilja v šoli, se postavlja nekaj dilem:

- Ali je sploh konstruktivno odpirati toliko polj potencialnega nasilja v šoli, saj se s tem soočamo z neprijetnim občutkom, da tej problematiki ni videti konca?
- Ali ne bi bilo v prid preprečevanja nasilja v šoli, da bi definicijo »razumno« zožili, jo naredili manj dosledno in bolj praktično za vsakodnevno rabo?
- Ali takšno definiranje nasilja v šoli ne vodi h konceptu ničelne tolerance do nasilja, ta pa je radikalen in utopičen?
- Kako to, da se nam kar naenkrat dogaja toliko nasilja na vseh ravneh našega življenja?

Glede občutka, da smo naenkrat soočeni s toliko nasilja v družbi, Rigby, avstralski strokovnjak za vrstniško nasilje, v uvodu svojega dela *Children and Bullying* (Rigby 2008, 2) o fenomenu radikalno spremenjenega razumevanja in percepcije nasilja v družbi razmišlja tako:

V večini držav naj bi bile temeljne človekove pravice priznane posameznikom ali skupinam, ki so bili diskriminirani ali celo ponavljajoče in sistematično zlorabljeni zgolj zato, ker so pripadali določenim socialnim skupinam oziroma kategorijam: pripadnost ženskemu spolu (manj pogosto moškemu spolu), pripadnost šibkejšim etničnim skupinam ali barvi kože, telesna ali duševna prikrajšanost, istospolna usmerjenost, revščina in pripadnost neobičajnim verskim skupnostim. Posledica tega dogajanja je bila vse večja ozaveščenost širše družbe o nepravilnih in nasilnih dejanjih, ki so bila usmerjena proti ranljivim družbenim skupinam ali pa proti posameznikom, ne glede na njihovo pripadnost družbenimi skupinam (na primer otroci, ki so žrtve vrstniškega nasilja).

Če nadaljujemo z Rigbyjevim razmišljanjem, potem lahko ugotovimo, da se je v zadnjih dveh desetletjih občutljivost za človekove pravice in položaj posameznih socialnih in družbenih skupin močno povečala. Nasilje (predvsem odkrito, neposredno) v medosebnih in medskupinskih odnosih je postajalo vse bolj nelegitimno in razumljeno kot kratenje temeljne človekove pravice do osebnega dostojanstva. Hkrati so procesi individualizacije v moderni in postmoderni družbi izostrili občutenja lastnih potreb in pravic. Temu tektonskemu premiku v družbeni zavesti in zavesti posameznikov so v veliki meri botrovala tudi družbena gibanja (predvsem gibanje za zaščito človekovih pravic in feministična gibanja), sledile pa so mu tudi nacionalne zakonodaje, šolske politike, mednarodni zave-

zujoči dokumenti. Vse to se je v zadnjih dveh desetletjih vse bolj usmerjalo zoper nasilje, predvsem zoper nasilje nad pripadniki šibkejših družbenih skupin.

Danes ni več mogoče, niti legitimno, govoriti o nasilju v šoli in zavestno ignorirati nekatere pojave nasilja, na primer nasilje med učenci in učitelji ali pa med zaposlenimi. Poleg tega vsa ta mnogovrstna nasilna dejanja postajajo v Sloveniji vse bolj inkriminirana: na primer trpinčenje na delovnem mestu znotraj delovnopravne zakonodaje leta 2007 in nove kazenske zakonodaje leta 2008, prav tako nasilje v družini leta 2008. Številne vrste in oblike nasilja v šoli sankcionirajo tudi zakonodaja in pravilniki pristojnega ministrstva (na primer zakon o osnovni šoli, pravilnik o pravicah in dolžnostih učencev v osnovni šoli).

Kaj pa »nasilje v družini« in njegova umestitev v koncept »nasilja v šoli«?

Pri nasilju v družini gre za družbeni problem, ki pomembno vpliva na dogajanje v šoli, čeprav je očem zaposlenih skrit oziroma prikrit. Vpliv nasilja v družini na šolo je večplasten:

1. Učenci in drugi subjekti prinašajo v šolo v medsebojne interakcije različne izkušnje in vedenjske vzorce iz primarnega okolja. Če so v družini pogosti nasilna komunikacija in nasilno reševanje konfliktov, odnosi nadzovanja in dominacije, nespoštovanje človekovega dostojanstva, nasilništvo, tiraniziranje, kruto kaznovanje ipd., še zlasti kadar nekatera nasilna dejanja postanejo družinski vsakdan, lahko pričakujemo, da se bodo otroci prilagodili tej nasilni družinski dinamiki in postopoma internalizirali vsaj nekatere od ponujenih nasilnih vzorcev vedenja in komunikacije, ki bodo s prihodom v šolo vse bolj postajali tudi vzorci vedenj in komunikacije otroka s šolo in v šoli.
2. Otroci, zaposleni in starši v šolski prostor in medsebojne odnose prinašajo tudi svoje vrednote, stališča, stereotipe in predsodke, moralne norme, ki so jih dobili prek primarne in sekundarne socializacije, medijev in številnih drugih vplivov iz okolja. Družina, v kateri ne gojijo vrednot medsebojnega spoštovanja, človekovega dostojanstva, kjer se izkazuje izrazita neenakost med spoloma, kjer je nasilje sprejemljiv način vedenja, discipliniranja in uveljavljanja, te vrednote nasilja, nadzora in dominacije prenaša tudi na otroke. Poseben dejavnik tveganja za nasilje v družini je spolno specifična socializacija, pri kateri dečke in deklice vzgajamo tako, kot nam to narekujejo stereotipna pričakovanja družbenega spola, ki lahko posledično pozneje v partnerskih odnosih vodijo v odnose podrejanja in dominacije ter nadzovanja, to pa v nasilje.
3. Nasilje v družini, zlasti če traja dolgo časa in vodi v normalizacijo³ nasilja, pušča na vpletenih številne posledice. Te se lahko pokažejo tudi v slab-

³ O normalizaciji nasilja govorimo takrat, kadar se na dolgotrajno in pogosto nasilje »navadimo«, razvijemo strategije preživetja, sprejmemo nasilje kot vsebino medosebnih odnosov. Normalizacijo nasilja pogosto spremlja vdanost v situacijo, apatija, pasivnost, brezup.

- šem funkcioniranju žrtve (učenca, zaposlenega ali starša) v šoli, in sicer v vedenju, interakcijah, psihofizičnem zdravju, samospoštovanju, uspešnosti, motivaciji, socialnih veščinah, spoštovanju drugih, upoštevanju pravil.
4. Šola ima kot vzgojno-izobraževalni zavod pomembno vlogo pri odkrivanju nasilja nad otroki v družini in pri njegovi obravnavi. Zakon o preprečevanju nasilja v družini iz leta 2008 je to vlogo šole (vrtca) prvič vsebinsko in sistemsko celovito opredelil kot obvezo in zunanjo pravno odgovornost, kazenski zakonik (2008) pa je to, da nekdo ne prijavi nasilja nad otrokom v družini (na primer šola), opredelil kot kaznivo dejanje.
  5. V primerih nasilja nad otroki v družini sta šola ali vrtec morda edini prostor varnosti, sprejetosti in topline, ki ga otrok sploh ima. Poleg tega sta morda edini prostor, v katerem je lahko sproščen, zadovoljen in srečen, skratka – otrok. In zato imata šola in vrtec pri odkrivanju nasilja nad otroki v družini izjemno vlogo in odgovornost. Za slednje pa je treba učitelje in vzgojitelje senzibilizirati in usposobiti, da bodo lahko razumeli posledice preživetega nasilja, ki jih otroci pokažejo v šoli ali vrtcu, se znali nanje ustrezno odzvati in z otrokom pogovoriti ter mu biti v oporo med težkimi in dolgotrajnimi postopki in obravnavami.
  6. Vzgoje in izobraževanja v 21. stoletju si ne moremo predstavljati brez upoštevanja temeljnih človekovih pravic in še posebno otrokovih pravic. Gre za idejni in etični temelj demokratične družbe in zato tudi demokratične šole. Pravica do dostojanstva in »življenja brez nasilja« je vtkana v različna določila mednarodnih paktov in konvencij o zagotavljanju človekovih (otrokovih) pravic, čemur so sledile tudi številne zakonodaje demokratičnih držav. In temu cilju mora slediti tudi šola. Tudi če ne bi bila pravno zavezana k odkrivanju nasilja v družini in omogočanju pomoči otrokom, ki trpijo nasilje, bi morala to storiti zgolj na podlagi spoštovanja človeka in njegovega dostojanstva.

Definicija »nasilja v šoli« torej more in mora biti dosledna in nediskriminatorska do vseh vrst in oblik neposrednega nasilja, ki se v prostoru šole pojavljajo oziroma jih v prostoru šole zaznavamo. »More« zato, ker smo končno dosegli tiho raven družbene ozaveščenosti, da lahko legitimno opozarjamo na pojav nasilja povsod tam, kjer se dogaja, in »mora« zato, ker to danes sploh ni več izbira, temveč spoštovanje temeljnih moralno-etničnih in pravnih norm.

Prav zato se zavestno in s polno odgovornostjo odločamo za takšno, tj. celovito definicijo nasilja v šoli. Prepričani smo, da prav pravična in nediskriminatorska drža pri razumevanju te problematike ustvarja potrebno vrednostno in psihološko osnovo za dosledno delovanje proti vsakršnemu nasilju v šoli. Nobeno ni nepomembno, vsako šteje in vsako soustvarja klimo in odnose v njej. Morda je koncept ničelne tolerance do nasilja res utopičen, a je edini mogoč, saj bi bilo vsakršno samovoljno omejevanje definicije nasilja v šoli v škodo tistih, ki

ga preživljajo. Le žrtev lahko definira nasilno dejanje, saj čuti njegove posledice. Opazovalci nasilja in ti, ki ga zaznavajo in obravnavajo v šoli, morajo ta občutja spoštovati in jim verjeti. Zaradi vsega tega definicije nasilja ne moremo poljubno zoževati, ker bi bilo tako morda bolj praktično za učitelje ali vodstvo šol, saj bi bilo to neenako in nepravilno obravnavanje podobnih nedopustnih dejanj in diskriminatorno. Kot tako bi zmanjševalo kredibilnost šole in njeno prizadevanje za zmanjševanje nasilja.

Problem torej ni v tem, da se naenkrat (preveč) govori o nasilju v šoli in družbi, temveč prav nasprotno. Zaskrbljujoče je, da še vedno ne zaznamo številnih primerov nasilja, ki se dogajajo v družinah, šolah in na delovnih mestih, zlasti ko gre za otroke in druge osebno ter družbeno najšibkejše.

Globinska optika razumevanja nasilja v šoli

Nekatere vrste nasilja v šoli odkrivamo lažje in hitreje, druge so očem zaposlenih bolj skrite in težje doumljive. To različnost v možnosti zaznave lahko ponazorimo z globinskim pogledom na nasilje v šoli (slika 2.1).

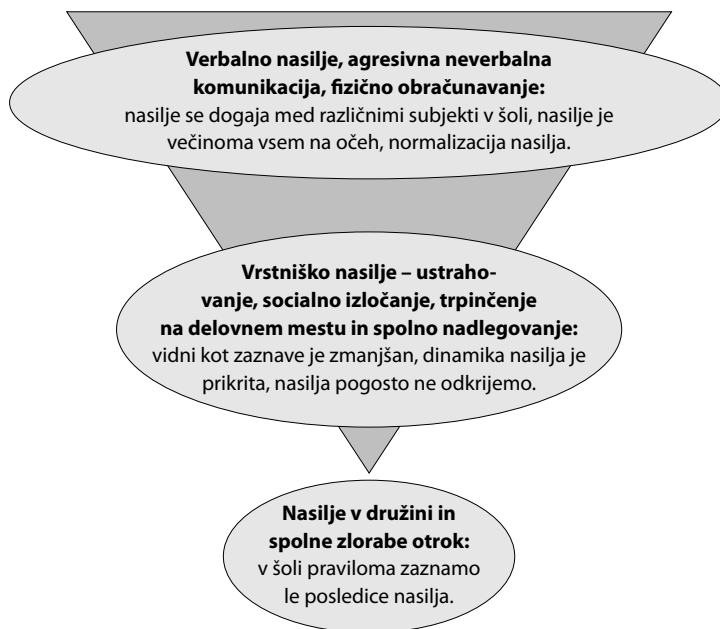
Globinski pogled na nasilje v šoli (Lešnik Mugnaioni 2002; 2005) predpostavlja dvoje:

1. Na možnost zaznave nasilja v šoli in prvi vrsti vplivajo dinamika in zakonitosti posameznih vrst in oblik nasilja. Nekatera nasilna dejanja so storjena v afektu, druga so načrtovana in preiščljena. Prva bomo praviloma zaznali, drugih pa pogosto ne bomo odkrili ali pa se bo to zgodilo šele po daljšem času, ko bodo posledice izkušenj z nasiljem vse težje in vse bolj očitne.

Pri nekaterih vrstah nasilja gre za izrazito zlorabo moči in izvajanje nadzora (na primer ustrahovanje vrstnikov, spolno nadlegovanje na delovnem mestu, trpinčenje na delovnem mestu), in čeprav se nasilje dogaja v prostoru šole, ga praviloma zelo težko odkrijemo, ker je žrtev ustrahovana, sram jo je, čuti krivdo, ker se ne zmore upreti nasilju, počuti se nemočno, ne verjame v pomoč drugih itn. Nekatero vrsto nasilja pa se dogajajo zunaj prostora šole (spolne in druge zlorabe otrok v družini) in so zaradi tega povsem skrite očem zaposlenih v šoli. Ti zaznavajo le različne posledice zlorab otrok.

Pri tistih vrstah nasilja, kjer je vidni kot zaznave zelo pomanjšan, je treba pri preprečevanju nasilja graditi:

- na zaupnih odnosih v šoli (le v vnaprej zgrajenem prostoru zaupnosti žrtev lahko pove, da preživlja nasilje);
- na poznavanju dinamike odnosov v razredih, zbornici in drugih neformalnih skupinah otrok (tako lažje prepoznamo osebnosti ter odnose dominantnosti in podrejenosti; konflikte, ki lahko vodijo v nasilje; raz-

Slika 2.1 Globinski pogled na nasilje v šoli (povzeto po Lešnik Mugnaioni 2002; 2005)

lične interese in vloge; zlorabo moči in izvajanje nadzora med posameznimi subjekti in skupinami);

- na poznavanje znakov: fizičnih, vedenjskih, psihosocialnih, v komunikaciji, v učnem uspehu, ki jih pokažejo žrtve posameznih vrst in oblik nasilja (da jih zaposleni v šoli lahko prepoznajo in tako prekinajo krog nasilja).
2. Za učinkovito obravnavo problematike nasilja v šoli je ključen pogled v globino, k izvorom in vzrokom agresivnosti in nasilja v šoli. V prvi vrsti gre za družino, njene odnose in vrednote, pomembne pa so tudi druge psihosocialne izkušnje otrok in njihova osebnotna struktura. Ne nazadnje na pojav nekaterih specifičnih vrst nasilja v šoli (trpinčenje na delovnem mestu, mobing⁴) vplivata tudi njena vodstvena in organizacijska kultura. Poseben vidik razumevanja vzrokov za nasilje v šoli so tudi družbenoekonomske razmere, neenakost v družbi, razslojevanje, položaj manjšin itn.

⁴ Mobing je poslovenjena oblika angleškega izraza *mobbing*, ki ga je razvil Heinz Leymann in označuje posebno vrsto nasilja na delovnem mestu med zaposlenimi, za katerega velja naslednje: (a) nasilna dejanja morajo biti pogosta (vsaj enkrat na teden) in (b) trajati morajo daljše časovno obdobje (vsaj šest mesecev). Naša delovnoppravna zakonodaja uporablja termin trpinčenje na delovnem mestu.

Vrste in oblike nasilja v šoli

Na podlagi prej definiranega »nasilja v šoli« želimo v pričujočem poglavju predstaviti vse ključne vrste nasilja in znotraj njih pojavne oblike nasilja, ki jih zaznavamo v šolskem prostoru. Zanimajo nas njihove zakonitosti in značilnosti, dinamika nasilja, posledice.

Ukvarjali se bomo:

- z vrstniškim nasiljem,
- z nasiljem učiteljev nad učenci,
- z nasiljem učencev nad učitelji,
- z nasiljem v odnosu med starši in učitelji,
- z nasiljem med zaposlenimi,
- z nasiljem nad otroki v družini.

Pri tem želimo poudariti, da ne gre za popoln oris problematik, saj je vsaka zase izjemno kompleksna in zahtevna, zato bi tak poskus presegal domet in cilje te raziskave. To, kar poskušamo, je postavitev bolj celovitega pogleda (pogleda od zgoraj, iz ptičje perspektive) na nasilje v šoli, ki ga bomo hkrati uporabili tudi kot vsebinski okvir tega ciljnega raziskovalnega projekta.

Celostne obravnave nasilja v šoli so redke, saj se raziskovalci in strokovnjaki znotraj svojih disciplin v želji po natančni opredelitvi in razumevanju problema večinoma usmerjajo k posameznim vrstam in/ali oblikam nasilja v vzgoji in izobraževanju. Zaradi tega se zavedamo, da je naš poskus relativno nov v slovenskem prostoru in zato tudi tvegan. Dostopnost virov, pomanjkanje raziskav in podatkov, nedefiniranost posameznih problematik, prenizka ozaveščenost v družbi o posameznih vrstah in oblikah nasilja, odsotnost pravne regulative, parcialnost v proučevanju in praksi preprečevanja nasilja v šolskem prostoru, tabuiziranost in ideološka nesprejemljivost nekaterih vrst in oblik nasilja v šolskem prostoru so le nekateri razlogi, zaradi katerih se podajamo na negotovo pot.

Kljub vsemu verjamemo, da je zgolj v celovitem razumevanju in zaznavanju nasilja v šoli mogoče iskati učinkovite načine njegovega preprečevanja. Vsi subjekti v šoli (učenci, učitelji, vodstvo, starši) so tako ali drugače povezani v medosebnih interakcijah. Ena boleča izkušnja (zamah metuljevih kril) verjetno še ne povzroči šolskega orkana, povzroči pa lahko vihar v notranjosti te osebe in v interakcijah z drugimi morda ne bo nikoli več ista. V tem je trajni učinek nasilja v nekem socialnem prostoru.

Vrstniško nasilje

Najbolj (pre)poznana vrsta nasilja v šoli je nasilje med vrstniki. Če bi ga opredelili najširše, bi ga poimenovali nasilje med učenci. Med obema terminoma

obstaja razlika: »nasilje med vrstniki« predpostavlja, da so vpleteni subjekti približno enako stari, »nasilje med učenci« pa tega ne predpostavlja, saj gre lahko med posameznimi vpletenimi učenci za večjo razliko v starosti. V tuji in domači literaturi prevladuje proučevanje prvega fenomena, tj. nasilja med vrstniki oziroma vrstniškega nasilja, saj se zdi, da je pogostejše in bolj pereče. Ta pojav ima različna poimenovanja, dinamike in pojavne oblike. V tem poglavju bomo poskušali opredeliti glavne značilnosti tega pojava, zakonitosti, nekatere raziskave, različne metode obravnave nasilja med vrstniki, raziskali pa bomo tudi terminologijo na tem področju.

V izhodišču si zastavljamo klasično vprašanje: Ali je nasilja med vrstniki danes več, kot ga je bilo pred desetletji? Rigby (2008, 2) navaja raziskavo, ki je potekala v Angliji v 90. letih prejšnjega stoletja. Pokazala je, da vrstniškega nasilja nikakor ni več kot pred desetletji, temveč se je njegova pogostost celo nekoliko zmanjšala. V čem naj bi bil torej ključ, da je med vrstniki v šolah vse več nasilja? Zdi se, da problem ni v večji pojavnosti tovrstnega nasilja, temveč v našem bolj angažiranem in senzibilnem zaznavanju nasilja sploh, tudi nasilja med vrstniki.

Za področje nasilja med vrstniki se pojavlja različna terminologija. Ta pojav so začeli najprej raziskovati v Angliji, Skandinaviji in ZDA. Poimenovali so ga »bullying«,⁵ pri nas ga prevajamo kot trpinčenje, ustrahovanje, tiraniziranje ali kar medvrstniško oziroma vrstniško nasilje. Ostrman (2002, 138) pravi, da bullying pomeni vsakega od naslednjih mogočih izrazov: vrstniško ustrahovanje, trpinčenje, nasilje, zafrkavanje, zlorabljanje, grožnje, maltretiranje, šikaniranje, mučenje. Bullying naj bi bil instrumentalna oblika nasilja, s katero povzročitelj pridobiva koristi in dominacijo nad žrtvijo (Pušnik 1999, 38). Glede različnih poimenovanj bi bilo treba omeniti, da sta termina vrstniško/medvrstniško nasilje širša in manj določna v smislu oblike nasilja in teže dejanja. Pri trpinčenju in ustrahovanju je vsebina nasilnega dejanja bolj jasna, še bolj pa stopnja nasilja oziroma teža dejanja.⁶ Vrstniško ali medvrstniško nasilje pa izražata, da gre za nasilje med vrstniki, brez pojasnila o obliki oziroma stopnji nasilnosti ali poškodb zaradi nasilnega dejanja samega.

Lines (2008) bullyinga ne omejuje zgolj na odnose med vrstniki oziroma šolo, temveč govori o bullyingu tudi v družini, partnerskih odnosih in na delovnem mestu. Tako obravnavajo ta pojav v Veliki Britaniji in nekaterih anglosaških deželah, v Ameriki in Evropi pa se je termin uveljavil na področju nasilja v šoli in med mladimi. Lines postavlja naslednjo definicijo bullyinga med vrstniki: »Gre

⁵ Bullying je angleški izraz za hujše oblike nasilja med vrstniki, ko gre za ustrahovanje, trpinčenje, tiraniziranje.

⁶ Čeprav tudi tu ni popolne jasnosti. Trpinčenje ali ustrahovanje označujeta nasilna dejanja tudi med drugimi subjekti, ne le vrstniki, na primer trpinčenje ujetnikov, taboriščnikov, zapornikov. Trpinčimo lahko tudi živali. Trpinčenje je tudi pravni termin, ki v slovenski delovnopравни zakonodaji označuje mednarodni izraz mobbing. Podobno je pri ustrahovanju, saj se bolj uporablja v zvezi s kriznimi in vojnimi razmerami kot pa med vrstniki v šoli.

za kontinuirano vedenje fizičnega, psihološkega, socialnega, verbalnega ali čustvenega ustrahovanja s strani enega ali več vrstnikov. Bullying je vsako dejanje, od udarcev do dajanja vzdevkov, ki te razjezijo, razburijo ali prizadenejo.« Tudi on opozarja na pomembnost neravnotežja v moči med žrtvijo in povzročiteljem oziroma zlorabe moči. Zato ne moremo vsakega nasilja definirati kot bullying, saj se nasilna dejanja pogosto zgodijo zaradi prostovoljnega in želenega spopada dveh strani v konfliktu (Lines 2008, 19).

Rigby (2008, 22) bullying prav tako definira širše. Opredeli ga kot »sistematično zlorabo moči v medosebnih odnosih« in s tem postavi pomembno izhodišče pri definiranju tega pojava, čeprav se ne omejuje le na vrstniško nasilje. V sam fokus nasilja postavlja zlorabo moči, in ne različne druge opredelitve (trajanje, število subjektov, profil žrtve, oblike nasilja itn.). K tej pomembni ugotovitvi se bomo med razpravo še vračali.

Čeprav obstajajo razlike v definiranju bullyinga in čeprav slovenski strokovnjaki uporabljajo različne prevode bullyinga, jih praviloma enotno povezujejo z vrsto nasilja, za katero je značilno:

- traja dlje časa;
- med žrtvijo in povzročiteljem je neravnotežje v moči;
- nasilje je lahko verbalno, psihološko, fizično ali ekonomsko;
- nasilje je usmerjeno večinoma v istega otroka;
- žrtev je nemočna, ne zmore se ubraniti nasilja, občuti strah (Pušnik 1999; Zabukovec Kerin 2002).

Strokovnjaki niso enotnega mnenja o tem, kaj vse so oblike bullyinga. Nekateri s tem pojmom razumejo le hujše oblike nasilja, ne pa tudi dlje časa trajajočega zafrkavanja, dajanja vzdevkov ali osamitve učenca v skupini vrstnikov. Ti, ki v bullyingu vidijo sistematično in nasilno (fizično in psihološko) agresivnost, ki ima vidne poškodbe, vanj ne štejejo ti. blažjih dejanj, tudi, če ta trajajo dlje časa. V nadaljevanju bomo za bullying uporabljali izraz vrstniško nasilje in z njim predpostavljali dolgotrajnejše nasilje enega ali več otrok, kjer gre za zlorabo moči in ki je praviloma usmerjeno zoper enega vrstnika, ki se nasilju ne zmore ubraniti in se posledično počuti nemočnega, prestrašenega, ustrahovanega.

K vrstniškemu nasilju večinoma prištevamo psihološko, verbalno, fizično in ekonomsko nasilje (Pušnik 1999; Zabukovec Kerin 2002), ne pa tudi spolnega nasilja. V zvezi s tem K. Zabukovec Kerin (2002, 106) pravi, da »otipavanje, izsiljevanje spolnih dejavnosti ni oblika klasičnega vrstniškega nasilja, temveč specifično nasilje, ki ga je treba obravnavati v sklopu spolnega nasilja.« Razlogi so kompleksni: vloga (družbenih) spolov pri spolnem nasilju; specifične posledice, ki jih ima spolno nasilje za žrtve; specifična socializacija spolov, družbeno »dovolenje« za spolno nadlegovanje med mladostniki, češ da gre za sestavni del odrasčanja. Bučar-Ručman (2004) nasprotno k vrstniškemu nasilju v šolah prišteva

tudi spolno nasilje med vrstniki, ki naj bi ga bilo v slovenskih šolah precej, a se o njem ne govori in ostaja večinoma prikrito. Najpogostejše naj bi bilo spolno nadlegovanje in otipavanje.

V okviru projekta Varna šola (Bašič v Bučar-Ručman 2004, 107) so identificirali naslednje oblike nasilja med vrstniki:

- pljuvanje, ščipanje, žaljenje, zmerjanje, odrivanje, prerivanje po hodnikih, zafrkavanje, otipavanje, fizično nasilje, izolacija s strani vrstnikov (dogajalo naj bi se v razredih);
- ločevanje po narodnosti in žaljenje zaradi nacionalne pripadnosti (v šoli in zunaj nje);
- izsiljevanje;
- različne nasilne igre, pri katerih se pojavljata tudi fizično nasilje in povzročanje bolečin;
- psihološko in spolno nasilje (izpostavile predvsem deklice);
- fizično nasilje (izpostavili predvsem dečki).

Ostrman (2002, 137) ob fizičnem, verbalnem, psihološkem nasilju izpostavlja še druge oblike nasilja: socialno, prikrito, odkrito, sistematično in priložnostno. Z vidika vsebine nasilnega odnosa ali dejanja je za naše razmišljanje najbolj pomembno socialno nasilje, ki ga avtorica opredeli kot izločanje iz družbe, osamitev, odklanjanje, zaničevanje zaradi drugačnosti (barva kože, telesne hibe, govorica, socialni izvor). Naštete oblike nasilja sicer lahko štejemo tudi k psihološkemu nasilju, a je prav zaradi socialne komponente nasilnega dejanja socialno nasilje oziroma socialno izločanje kot ključno obliko socialnega nasilja smiselno opredeliti kot posebno obliko nasilja.

Rigby (2008, 26) ločuje med odkritim in prikritim (indirektnim) vrstniškim nasiljem. Oblike odkritega (direktnega) nasilja smo že naštevati, k prikritim pa avtor šteje: prepričevanje druge osebe, da žali ali zlorabi tretjo osebo, širjenje zlonamernih govoric, anonimni telefonski klici, žaljiva pisna ali e-sporočila, namerno in nepravilno izključevanje nekoga iz skupine, jemanje in skrivanje osebnih stvari, ponavljajoče se obračanje stran in zavračanje komunikacije, da pokažemo, da je nekdo nezaželen.

Posebej opredeljuje tudi:

- *rasist bullying* (usmerjen zoper žrtev zaradi njene rasne pripadnosti);
- *sexual bullying* (bullying, ki ima seksistično motivacijo);
- *cyber bullying* (bullying, ki ga povzročitelj izvaja prek računalniške tehnologije, mobilne tehnologije, spletnih strani). Avtor dodaja, da prav slednja oblika bullyinga postaja v zadnjih letih vse pomembnejša.

Bullying ali vrstniško nasilje nekateri ločujejo na fizično ali psihološko, ekonomsko nasilje po vsebini prevladujočega nasilnega dejanja. Poudariti je treba,

(a) da je v vseh primerih vsaka oblika vrstniškega nasilja hkrati tudi psihološka in (b) da so oblike nasilja pogosto med seboj prepletene oziroma se dogajajo hkrati.

Znaki, ki jih kaže otrok, ki je žrtev vrstniškega nasilja, so lahko (Zabukovec Kerin 2002, 110):

- boji se prihajati v šolo ali odhajati iz nje, spremeni svojo običajno pot, zato zamuja ali pa prihaja v šolo zelo zgodaj;
- na šolskih izletih je po navadi v bližini učiteljice ali učitelja in se od njiju noče oddaljiti;
- starše prepriča, da ga spremljajo v šolo in čakajo ob koncu pouka;
- začne neopravičeno izostajati od pouka, poslabša se mu učni uspeh;
- ima poškodovano šolsko opremo ali je celo nima, čez dan »izgubi« kos oblačila;
- starši poročajo, da je nenadoma postal zadirčen in grob ali pa zelo zaprt vase;
- je lačen po odmoru za malico oziroma kosilo (nekdo mu je vzel malico ali denar zanjo);
- se zapre vase, začne jecljati, ima slabšo samopodobo;
- zdi se, da je vznemirjen in nervozen, preneha jesti, ne pridobiva na teži;
- zjutraj mu je slabo, nemirno spi, boli ga glava;
- ne želi iti v šolo, pogosto je bolan;
- govori o samomoru ali ga celo poskuša narediti;
- začne krasti denar drugim otrokom (to zahteva povzročitelj/-ica);
- odklanja pogovor ali si izmisli neverjetno zgodbo, da bi ga pustili pri miru;
- ima nepojasnjene modrice, odrgnine in druge poškodbe;
- sam začne uporabljati nasilje nad mlajšimi in manjšimi otroci, svojimi mlajšimi brati in/ali sestrami.

Psihologi so poskušali opredeliti profil (značilnosti) žrtev vrstniškega nasilja oziroma trpinčenja. Po Olweusu so tipične žrtve vrstniškega nasilja (v Pušnik 1999, 84, in Bučar-Ručman 2004, 110):

- telesno šibkejše;
- kažejo znake tesnobe in negotovosti;
- pogosto so previdne, občutljive in mirne;
- kadar so napadene, se odzovejo z jokom, nemočno jezo, umikom;
- imajo slabšo samopodobo in nižje samospoštovanje, počutijo se neuspešne, ponižane, nepriljubljene, zapuščene in osamljene;
- pogosto so v zadregi ali jih je sram;
- postopoma sprejmejo nasilje kot nekaj, kar so si zaslužile;

- pogosto so v šoli osamljene ali izolirane, nimajo dobrega prijatelja;⁷
- med vrstniki se teže uveljavijo, bolje se razumejo z odraslimi, posebno v družini;
- intelektualno so povprečne, do šolskega dela imajo pozitiven odnos;
- do nasilja imajo negativno stališče;
- občutijo nemoč, o svoji stiski ne spregovorijo;
- lahko imajo neko zunanjo ali identitetno posebnost, zaradi katere postanejo tarča napadov drugih vrstnikov, na primer debelost, drugačna barva las ali kože, nosijo očala, pripadajo drugi narodnosti ali so tujci, ne oblačijo se po zadnji modi itn.

Olweus (v Pušnik 1999) opredeljuje tudi provokativne (izzivalne) žrtve, Besagova (v Bučar-Ručman 2004, 111) pa odvisne žrtve ter lažne žrtve vrstniškega nasilja. Pri vseh treh gre za neke vrste iskanje pozornosti in aktivno soustvarjanje dinamike nasilja v razredu s provokacijami, igranjem klovna, stalnim pritoževanjem in tožarjenjem, kar vse lahko povzroči nasilje. Lines (2008) na primer svoje razmišljanje o bullyingu gradi na predpostavki, da gre za dinamičen odnos, v katerem nekdo sprejema vlogo subjekta, ki dominira, drugi pa vlogo subjekta, ki se podreja. Po njegovem mnenju nasilen odnos ni mogoč brez aktivne participacije obeh, tako žrtve kot tudi povzročitelja. Enako argumentacijo razširi tudi na področje nasilja v partnerskih odnosih in na delovnem mestu. Gre za tradicionalen (psihološki) pogled na nasilno dinamiko odnosov, kjer je žrtev soodgovorna za nasilje, ki ga preživlja, in sicer zato, ker izziva, ne zapusti odnosa, se ustrezno ne prilagodi, ne razume povzročiteljevih motivov, ima psihične težave, patološko »rabi« nasilje ipd.

Na področju nasilja v družini in partnerskih odnosov so najostrejšo kritiko te teorije razvile teoretičarke feministične teorije, ki so jim v veliki meri sledile tudi sociološke študije in ne nazadnje tudi zakonodaje evropskih držav na področju preprečevanja nasilja v družini. Enako previdni moramo biti pri naštetih klasifikacijah vpletenih v vrstniško nasilje, saj težnja psihologov k razvrščanju (uvrščanju) in natančnemu definiranju profila žrtev in povzročiteljev lahko v šolskem prostoru legitimira opravičevanje nasilja, nepravilne obravnave ali/in minimalizacijo vrstniškega nasilja. Ko govorimo o preprečevanju nasilja v šoli, je manj škodljivo in zavajajoče Rigbyjevo definiranje nasilja kot »zlorabe moči«, ki je zanj ključna vsebina nasilnega odnosa. Taka definicija namreč onemogoča, da bi žrtvam (ne glede na njihov psihološki profil) pripisovali del odgovornosti za nasilje, ki ga trpijo.

⁷ V programu Mreža učečih se šol 2: Strategije za preprečevanje nasilja, ki je potekala v okviru Šole za ravnatelje, je v zadnjih dveh letih nekaj osnovnih šol kot področje izboljšave izbralo dejavnosti za razvijanje prijateljstva med učenci. V posnetkih stanja so namreč ugotovili, da imajo nekaj učencev, ki so brez prijateljev v šoli in se počutijo osamljene ali izolirane v razredu.

Sanda (2000) navaja nekaj vzrokov, ki naj bi vplivali na pojav vrstniškega nasilja. Ti naj bi bili predvsem v družinski dinamiki:

- Neugodna družinska dinamika vpliva na zadovoljitev otrokovih potreb po varnosti in sprejetosti. Slaba samopodoba vodi v nezmožnost otroka po konstruktivni samoobrambi.
- Prestrogo in telesno kaznovanje vodi pri otroku v sovražen in napadalen odnos do okolja in do vrstnikov.
- Fizično nasilje in kaznovanje v družini pušča v otroku nenehen strah, ki vodi v nevrotične vzorce. Tak otrok je lahko potencialna žrtev.
- Pretirano zaščitniška vzgoja ščiti otroka pred frustracijami, zato se ta pozneje v šoli ne znajde med močnejšimi in bolj agresivnimi vrstniki.

Kaj pa povzročitelji nasilja? Posamezni avtorji (Zabukovec Kerin 2002, 111; Bučar-Ručman 2004, 112) jih opredeljujejo z naborom nekaterih skupnih značilnosti:

- telesno so močnejši;
- imajo potrebe po nadvladovanju in podrejanju drugih;
- imajo nizko frustracijsko tolerantnost,
- so impulzivni, hitro se razjezijo;
- s težavo se podrejajo pravilom;
- ne kažejo sočutja do tistih, ki trpijo, pogosto menijo, da ni dovoljeno kazati čustev;
- večinoma niso nepriljubljeni med vrstniki, lahko so celo zaželeni v razredu, šoli;
- lahko so uspešni ali neuspešni v šoli;
- cenijo moč, avtoriteto, materialni uspeh;
- imajo pozitivna stališča do agresivnega vedenja;
- ne občutijo krivde pri povzročanju nasilja;
- sami so žrtve nasilja, ustrahovanja v družini;
- ne sprejemajo odgovornosti za svoja dejanja.

Berkowitz (v Ule 2005a, 261) navaja različne dejavnike tveganja za razvoj agresivnosti pri otrocih oziroma poznejših odraslih:

- nagrade za agresivno vedenje staršev, vrstnikov, vzornikov;
- podpiranje vedenja, ki je podobno agresiji, na primer tekmovalnost za vsako ceno, sebičnost, izkoriščanju drugih;
- opazovanje vedenja žrtve agresije, njihove bolečine in ponižanja, saj to sproža kompenziranje lastne bolečine, ki so jo doživeli od drugih ljudi;

- nasilje nad otrokom v družini, tudi če otrok nasilje nad družinskim članom »le« opazuje;
- neustrezen nadzor, pretiran nadzor ali odsotnost vsakega nadzora;
- nejasna pravila vedenja, nedosledni odzivi staršev;
- preostro kaznovanje otrok;
- premalo ustreznega nagrajevanja otrok;
- zavračanje s strani vrstnikov;
- težave v šoli, ki se praviloma kažejo na uspehu, priljubljenosti, oceni vedenja pri agresivnih otrocih;
- članstvo v odklonskih skupinah.

Tomori (v Pušnik 1999, 29) navaja nekaj značilnih oblik oziroma motivov za nasilno vedenje pri mladostnikih:

- nasilje kot znak premagovanja strahu,
- obvladovanje občutja ogroženosti,
- istovetenje z napadalcem,
- način iskanja ugodja,
- nadomestilo za pomanjkljivo samospoštovanje,
- edina možnost samopotrditve,
- impulzivni odziv na prizadetost,
- prikrito samokaznovalno vedenje in
- sprejemanje subkulturnih norm.

V navedbah Tomorijeve gre za zajem kompleksnih motivov za nasilnost pri mladostnikih, ki smo jih deloma že predstavili v poglavju o agresivnosti.

Obstajajo pa tudi otroci, ki naj bi imeli dvojno vlogo. Mlajše otroke trpinčijo, v odnosu do starejših vrstnikov ali pa odraslih (posebno v družini) pa so žrtve nasilja. Pogosto naj bi bili fizično močnejši in pripravljeni na fizično obračunavanje. Težko nadzirajo svoje vedenje. Niso priljubljeni med vrstniki, v glavnem so sami, brez prijateljev. Vrstniki jim praviloma ne priskočijo na pomoč, kadar doživljajo nasilje, saj jih bolj prepoznavajo v njihovi drugi vlogi – vlogi povzročiteljev. Raziskovalci pa naj bi odkrili tudi anksiozne nasilneže in pasivne udeležence, spremljevalce povzročiteljev.

Z vrstniškim nasiljem so se večinoma ukvarjali psihologi (predvsem šolski psihologi in svetovalci) in izhajali prvenstveno iz dinamike odnosa med žrtvijo in povzročiteljem ter njune osebne strukture. Logično so v ospredje postavljali psihološke vidike bullyinga oziroma trpinčenja. Sociološki pogled je v ta nasilni odnos pripeljal kategorijo zlorabe moči in identiteto kot dejavnik tveganja za nasilje med otroki in mladostniki. Tako Rigby (2008, 23) v nasprotju s prizadevanjem, da bi postavili neki psihološki profil povzročitelja (značilnosti njegove

strukture osebnosti), poudarja različna nesorazmerja v moči med učenci v šoli, ki lahko vodijo v bullying:

- biti sposoben fizično napasti, poškodovati drugega;
- biti številčno močnejši;
- biti bolj samozavesten, asertiven kot drugi;
- biti bolj verbalno spreten – imeti sposobnost prizadeti z besedami, groziti z besedami, ali načinom govora;
- imeti boljše socialne veščine ali veščine manipuliranja – imeti sposobnost obrniti ljudi proti komu in doseči, da ga izločijo;
- imeti močnejši položaj v skupini in odgovarjajočo sposobnost vplivanja na druge v skupini.

Na drugi strani imamo otroke, ki so fizično šibkejši, ki se ne morejo zaščititi pred napadi, so socialno izolirani, neasertivni, počasni, z manjšimi socialnimi veščinami in šibkim statusom v skupini z maloštevilnimi prijatelji. Pri njih je večja verjetnost, da bodo tarče vrstnikov in bullyinga. Hkrati pa Rigby poudarja, da je vsak otrok lahko žrtev bullyinga v določenih situacijah, ne glede na našete dejavnike. Dodaja še, da žrtev občasno sicer lahko provocira, a glavni fokus raziskovanja vrstniškega nasilja mora biti zloraba moči v vrstniških odnosih. Zato ločuje med t. i. malignim in nemalignim vrstniškim nasiljem. Kadar gre za nasilje, ki ne želi nekoga namerno prizadeti ali poškodovati, in kadar povzročitelj nasilna dejanja preneha, ko vidi njihov destruktivni psihološki učinek na žrtvi, govorimo o nemalignem vrstniškem nasilju. V nasprotju s tem pa gre pri malignem bullyingu praviloma za sistematično in namerno povzročanje bolečine, strahu, škode pri žrtvi. Značilnosti bullyinga kot nasilne dinamike v odnosu med vrstniki so (Rigby 2008, 24):

- Posameznik ali skupina želi prizadeti nekoga oziroma nad njim izvaja pritisk.
- Same okoliščine odnosa so takšne, da povzročitelja vzpostavljajo močnejšega nasproti tarči njegove agresivnosti.
- Povzročanje bolečine ali grozenje je namerno.
- To nasilno dejanje ni izzvano in v nobenem smislu opravičljivo.
- Dejanja se ponavljajo.
- Žrtve se ne zmorejo ali nočejo braniti in se počutijo ustraševane.
- Povzročitelji uživajo v dominirajočem položaju.

Ker Rigby (2008) zagovarja tezo o bullyingu kot zlorabi moči, razlikuje med tovrstnim nasiljem in agresivnostjo, kjer pa med vpletenimi subjekti ni zlorabe moči. Sem spadajo nasilni razpleti konfliktov, ki so sicer primer neželenega vedenja v šoli, a niso primer zlorabe moči, zato jih ne moremo razumeti kot trpinčenje ali bullying.

V dinamiko vrstniškega nasilja so poleg povzročiteljev in žrtev vpleteni tudi opazovalci nasilja (angl. bystanders, observers). Kakšna je njihova vloga? Raziskava v Kanadi (snemanje dogajanja v šoli) je pokazala, da so bili v 85 % primerov trpinčenja v šoli navzoči opazovalci, ki so v večini primerov preprosto opazovali nasilno dogajanje, občasno pa celo aktivno podpirali povzročitelje. Ugotovljeno je bilo, da dlje ko so bili opazovalci navzoči, dlje je trajalo trpinčenje. Kadar pa bi opazovalci izrazili nestrinjanje z nasilnim obračunavanjem, je bilo več kot 50 % možnosti, da bi se nasilje ustavilo (Rigby 2008, 44). To kaže na dvoje: na pomembnost skupinske dinamike pri vrstniškem nasilju in na to, kje se dogaja trpinčenje otrok.⁸ Ne več na skrivnih mestih, temveč pred očmi učencev (Rigby 2008).

Zakaj opazovalci praviloma ne intervenirajo v korist žrtve? V zvezi s tem obstajajo različni pogledi. M. Elliot (v Zabukovec Kerin 2002, 113) pravi, da otroci opazovalci nasilja ne vedo, kako se odzvati nanj, bojijo se povzročitelja, počutijo se nemočni in so razburjeni, strah jih je, da bodo naslednja žrtev, imajo občutke krivde, da niso nič storili.

Tudi Dekleva (2004, 60) opozarja na pojav »molčečih skupin, ki zlorabljanje vrstnikov dopuščajo ali implicitno spodbujajo« in so tista skupina vrstnikov, ki bi trpinčenje lahko preprečila, če bi hotela. Za zlorabljanje namreč pogosto vedo tudi mnogi opazovalci, ki »s toleriranjem nasilja ne sprožijo vrstniških socialnih mehanizmov, ki bi velikokrat edini nasilje lahko ustavili«. Zdi se, da vloga opazovalcev pri vrstniškem nasilju še ni dovolj pojasnjena. Morda prav zato odpira manevrski prostor za metode preprečevanja vrstniškega nasilja, v katerih imajo opazovalci ključno, aktivno vlogo.

Vprašanje, ki se pojavlja ob poskusu razločevanja med t. i. malignim in nemalignim bullyingom, je, ali je za šolo sploh pomembno, ali gre pri neki eskalaciji nasilja za trpinčenje ali »zgolj« za pretep dveh učencev zaradi nekega konflikta. V obeh primerih gre za nasilno dejanje, oboje lahko poškoduje in ima posledice, oboje je nesprejemljivo. Tu je Rigby (2008) bolj popustljiv, saj meni, da ni smiselno intervenirati v vsak konflikt in da je bolj smotrno, da šola dosledno preprečuje zlorabo moči med vrstniki. Hkrati poudarja, da ni vsaka agresivnost problematična, saj lahko prepreči hujša dejanja ali gre za samoobrambo. Zanj je torej pri šolski politiki zoper nasilje ključno, da ločujemo obe obliki nasilja in se fokusiramo zoper zlorabo moči.

Poleg psiholoških metod obravnave vrstniškega nasilja, o kateri smo govorili, poznamo tudi metode, ki izhajajo iz družbene umeščenosti mladostnika/mladostnice. Primer takega razumevanja nasilja med vrstniki je intersekcionalni mo-

⁸ V programu Mreža učečih se šol 2: Strategije za preprečevanje nasilja v zadnjih letih pri izdelavi posnetka stanja o vrstniškem nasilju v osnovnih šolah ugotavljajo, da se veliko nasilja med vrstniki dogaja vsem na očeh (razred, hodnik, telovadnica, avtobusna postaja), in ne na skrivnih mestih, kot se je tradicionalno pojmovalo.

del.⁹ Ta nasilje v šoli in širše med mladimi razume kot nasilen odgovor na konfliktnost identitet, ki jih predstavljajo učenci, mladi. Družbene kategorije, ki jih izpostavlja ta model, so spol, socialni status, rasa, etnija, religija, dostop do izobraževanja. Ključno izhodišče je, da se nasilje ne dogaja prvenstveno zaradi neke specifične osebne strukture povzročitelja ali žrtve, temveč zaradi njune družbene umeščenosti oziroma identitete. Zdi se, da je ta model za določene vrste nasilja v šolah bolj ustrezen, saj gleda nanj v širšem družbenem okviru.

Tako Š. Razpotnik (1994, 248) razume nasilje med mladimi kot odziv posameznikov na nasilje družbene strukture, ki jim onemogoča uresničevanje njihovih teženj oziroma jih v primerjavi z drugimi mladimi postavlja v slabši položaj. Posebej se je ukvarjala z mladimi potomci priseljencev. Njeno izhodišče je, da niso bolj nasilni že sami, temveč zaradi njihove družbene umeščenosti oziroma njihovega družbenega položaja (praviloma slabše socialno-ekonomsko in izobrazbeno izhodišče). Pri tem izpostavlja dva ključna dejavnika (tveganja):

- dejstvo, da so mladi potomci priseljencev »kulturne dvoživke«, saj jih ne zmoremo ustrezno razumeti, če jih imamo za priseljence prve generacije, niti če jih imamo za ustaljene prebivalce Slovenije;
- tradicionalno pojmovanje moškosti, ki moškemu članu v priseljskih skupnostih dovoljuje uporabo nasilja za urejanje, vzpostavljanje in ohranjanje njegovega družbenega položaja.

Podobno razmišlja tudi Dekleva (2004, 62), ki je prav tako kritično raziskoval problematiko nasilja med mladimi v Ljubljani skozi njihovo družbeno umeščenost ter identiteto (jezikovno, socialno, kulturno). Leta 2001/2002 je bila v Ljubljani izvedena raziskava o nasilnosti in viktimizaciji 15-letnih dijakov ljubljanskih srednjih šol, poudarek pa je bil na dejavniku narodnostne pripadnosti dijakov. Raziskava je pokazala, da so bili dekleta in fantje zelo različno viktimizirani; fantje so na splošno od dva- do trikrat pogosteje viktimizirani od deklet (razen pri spolnem nasilju), dekleta pa več kot 11-krat pogosteje od fantov pri spolnem nasilju. Med vsemi dejanji (rop, izsiljevanje, spolno nasilje, poškodovanje z orožjem, poškodovanje brez orožja) so najpogostejša nasilna dejanja brez orožja, najredkejša pa spolno nasilje in poškodovanje telesa brez orožja. V primerjavi z nemškimi mesti je slovenska mladina opazno bolj pogosto viktimizirana kot nemška in to pri vseh mogočih oblikah nasilnih dejanj.

Med dejavniki tveganja za nasilje med mladostniki/mladostnicami Dekleva (2004) omenja:

- biološke dejavnike (moški spol, navzven usmerjena agresivnost, nagnjenost k tveganjem),

⁹ V Sloveniji ga razvija skupina raziskovalk na Mirovnem inštitutu skupaj s partnerji iz drugih evropskih držav.

- družinske ali vzgojne dejavnike (slaba družinska klima, fizično nasilje nad otrokom/mladostnikom, nasilje v partnerskem odnosu, nekonsistentnost vzgoje),
- vedenjske znake, socialni položaj (slaba integracija v razredu, slabša splošna uveljavljenost, konfliktna naravnost vrstniške skupine, izogibalna strategija zaščite pred nasiljem, uporaba orožja kot zaščite),
- stališča, vrednote (bolj pozitivna stališča do nasilja, odklonske vrstniške vrednote, tradicionalno pojmovanje moškosti – seksizem),
- veščine, spretnosti (slabša empatičnost, manj razvite veščine nenasilnega reševanja konfliktov).

Raziskava je pokazala, da v primerjavi z avtohtonimi mladimi ni mogoče trditi, da bi bila narodnostna pripadnost mladostnikov neposredno povezana z njihovo udeležbo v nasilju ali v viktimiziranosti z nasiljem. Pokazalo pa se je, da so mladi drugih narodnosti obremenjeni z diskriminacijo oziroma negativno prikrajšanostjo v primerjavi z njihovimi slovenskimi vrstniki. Mnenje osnovnošolcev je, da so Neslovenci v šoli obravnavani diskriminatorno in da so stigmatizirani. Strokovni delavci pa opazajo, da so na začetku šolanja dobro integrirani, nato pa se to praviloma poslabša, nekateri imajo težave z jezikom. Pozneje se izostrijo tudi identitetna vprašanja, ki lahko vodijo v segregirane vrstniške skupine in slabšanje vključenosti v slovensko kulturo. Menijo, da ne gre za nacionalen, temveč za socialen problem, ki pa ga je bolje reševati tiho, fleksibilno znotraj pedagoškega in šolskega dela, in ne iz njega delati velike »teme«, ki ima očitne družbene in politične dimenzije (Dekleva 2004).

Kaj kažejo druge raziskave? V Sloveniji sta pojav vrstniškega nasilja (trpinčenja) raziskovala Dekleva in Pušnik. Ugotovila sta, da je bilo »vsaj kdaj pa kdaj« trpinčenih 20 % osnovnošolcev (Dekleva 1995) ter 21,5 % v OŠ in 8,0 % v SŠ (Pušnik 1996). Delež tistih, ki so sodelovali pri trpinčenju, je bil 11,3 % pri osnovnošolcih (Dekleva 1995) ter 12,5 % v OŠ in 5,9 % v SŠ (Pušnik 1996).

V tujini se je z bullyingom najprej ukvarjal Olweus na Norveškem (1993), katerega metode in rezultate raziskav uporabljajo po vsem svetu, tudi slovenski raziskovalci in strokovnjaki. Pozneje je proučevanje trpinčenja v šoli dobilo mednarodni razmah. Skupne ugotovitve raziskav po svetu so (Lines 2006, 89):

- približno enega od petih učencev so vrstniki v šoli že trpinčili;
- približno eden od desetih učencev priznava, da je že trpinčil druge učence;
- bullying je mogoče zmanjševati (do 50 %) s celovito šolsko metodo in s sistemskimi ukrepi (dežurstva, poostren nadzor, dogovori o ukrepanju);
- eden ključnih vidikov je vloga opazovalcev; pri tej tihi večini je mogoče graditi različne strategije za preprečevanje bullyinga (opolnomočenje, ozaveščanje, krepitev empatije, emocionalne pismenosti in odgovornosti za druge);

- dolgotrajno verbalno trpinčenje, dajanje vzdevkov, posmehovanje itn. je prav tako lahko uničujoče za žrtev in njeno samopodobo, kot je to pri fizičnem in psihološkem vrstniškem nasilju.

Kako se na vrstniško nasilje odziva šola? Šola je obvezana preprečevati nasilje med učenci. K temu jo zavezujejo različni pravni dokumenti. Najprej konvencija OZN o otrokovih pravicah, ki otrokom priznava pravico do telesne celovitosti in hkrati zavezuje države, da jo z ustreznimi ukrepi zagotovijo. Gre za zaščito otroka pred vsemi oblikami nasilja (fizičnega in psihičnega), pred poškodbami, zlorabami, zanemarjanji, trpinčenjem, izkoriščanjem (vključujoč spolno zlorabo). Nadalje varnost otrokom v šoli zagotavlja tudi ustavna pravica do varnosti posameznika, kar pomeni, da šola zagotavlja varnost učencem v času pouka, odmorov, organiziranih dejavnosti v šoli, na izletih itn. Šola mora torej ukrepati, ko gre za nasilje med vrstniki. Prav tako mora ukrepati, ko zazna, da je otrok žrtev nasilja v družini. O tem je dolžna obvestiti ustrezne organe, ki morajo otroka zaščititi (Gačeša 2007, 174).

Naštete obveznosti spodbujajo šole k oblikovanju ustreznih postopkov za učinkovito preprečevanje nasilja v šoli: k sprejetju pravil, dogovorov o enotnem ukrepanju ob storjenem nasilju, k ozaveščanju učencev, učiteljev in staršev o nasilju med vrstniki, k sodelovanju z zunanjimi pristojnimi in nevladnimi organizacijami. Velik poudarek je na preventivnem delu, s katerim se poskuša vplivati na dejavnike tveganja za vrstniško nasilje, ki pa so kompleksni in številni:

- odnosi, vzgoja, komunikacija, vrednote v družini otroka;
- osebnostna struktura otrok, samopodoba, samospoštovanje;
- emocionalna pismenost otrok, sposobnost empatije;
- vedenjski vzorci, sposobnosti za reševanje konfliktov;
- skupinska dinamika v razredu, odnosi dominacije in podrejanja, vloge, ki jih otroci prevzemajo v skupini, razredu;
- spolno specifična socializacija spolov;
- toleranca do nasilja v družbi;
- klima v šoli, odnos do institucionalnega in neposrednega nasilja v šoli;
- pripadnost različnim identitetam;
- odnosi med učitelji in otroki.

D. Intihar in M. Kepec (2002) pišeta o ukrepih ameriških šol v zvezi z nasiljem. V okviru pouka in izven njega izvajajo tako preventivne kot tudi kurativne programe. Tema teh programov je učenje čustvene inteligence. V te programe vključujejo učence, učitelje in starše. Programi so po mnenju avtorja dobri, evalvacija kaže napredek in pozitivne rezultate. Nasilje naj bi se zmanjševalo, zaslediti je napredek v medosebnih odnosih in v šolski klimi.

Raziskovanje vrstniškega nasilja ima znotraj problematike nasilja v šoli najdaljšo tradicijo. Najprej so se raziskovalci (praviloma psihologi) usmerili v osebne značilnosti vpletenih v bullying, pozneje pa so se lotili raziskovanja vpliva družinskega okolja in (nasilnih) vedenjskih vzorcev kot dejavnikov tveganja za vrstniško nasilje. Sledila je konvencija OZN o otrokovih pravicah, ki je prizadevanjem za preprečevanje nasilja nad otroki in mladostniki postavila tudi pravni okvir. Raziskovalci so se v Evropi in Ameriki usmerili še k širšim družbenoekonomskim pogojem družbene neenakosti, diskriminacije, multikulturalnosti in integracije. Obenem je bil družbeni spol odkrit kot dejavnika tveganja za nasilje med mladimi. V zadnjem času stopajo v ospredje nekateri drugi vidiki, ki naj bi zmanjševali nasilje med vrstniki v šoli: nenasilno reševanje konfliktov (mediacija), emocionalna pismenost in empatija, učenje nenasilne komunikacije. Ta vedenja in veščine je namreč mogoče do neke mere korigirati in spreminjati, zato se preventivne sodobne metode pogosto usmerjajo prav v te vidike preprečevanja nasilja, čeprav je njihov domet omejen, saj se ne dotika vzrokov za nasilje.

Pri teh preventivnih strategijah se izhaja iz premise, da šola ne more posegati v širša družbena razmerja in strukturno nasilje, ki generirajo različne vrste nasilja v družbi, lahko pa vsaj deloma vpliva na vedenja, veščine učencev in s tem pojav nasilja vsaj obvladuje, če ga že preprečiti ne more.

Nasilje učiteljev nad učenci

V prejšnjih poglavjih smo že nekajkrat zapisali, da je standard moderne družbe in moderne šole spoštovanje človekovih (otrokovih) pravic. Konvencija OZN o otrokovih pravicah, ki je začela veljati leta 1990, je bila pomembna prelomnica. Pavlovič (1993, 187) pravi, da so »pravice regulatorji razmerij med odvisnimi družbenimi subjekti neenake (družbene) moči. Pravice dominacije močnejšega nad šibkejšim ne odpravljajo, temveč postavljajo kompromisne meje (zlo)rabi moči. Pravice predpostavljajo nezaupanje in možnost konflikta.« Avtor dodaja še, da »sprejemanje in spoštovanje pravil zmanjšuje verjetnost nasilnega razreševanja morebitnega konflikta interesov«. Razmišlja o odnosu oblasti do otrok (v psihološkem, socialnem in pravnem smislu) skozi zagotavljanje pravic otrok. Otrok ima širši krog subjektov, ki zadovoljujejo njegove potrebe in varujejo njegove pravice (starši, skrbniki, vrtec, šola) in so posredniki med njim in oblastjo, hkrati pa ti subjekti njegove pravice lahko tudi kratijo. Šola je zaradi svoje pomembne družbene funkcije in institucionalne organiziranosti, o čemer smo že govorili, nedvomno polje obojega: zaščite pravic otrok ter njihovo krateje.

Novak (v Trtnik Herlec in Urh 2006, 29) meni, da je (bila) z vidika spoštovanja človekovih pravic najbolj problematična tradicionalna šola z učiteljem, razredom, učenci, učilnico, šolskimi klopmi, morda še s sliko političnega voditelja in verskim simbolom, tablo ter kredo. V takšni šoli je po avtoričinem mnenju veliko več tveganja za kratenje pravic zaradi številnih predpisov in pravil, na

katerih temelji organizacija šole, in zaradi nasprotij med interesi udeležencev učno-vzgojnega procesa.

Koncepti o demokratični ali humani šoli so želeli preseči tradicionalen odnos učitelja do učencev, ki je med drugim temeljil na discipliniranju, nadzoru, strogem kaznovanju, zanikanju individualnosti, poniževanju, verbalnem in psihološkem nasilju. Ugotavljali smo že, je bila šola pogosto prostor, kjer so bili učenci deležni tudi različnih oblik institucionalnega in strukturnega nasilja, neposredno nasilje učiteljev pa je bilo le njun legitimni odraz. Položaj učencev je bil položaj objekta učiteljevega poučevanja, šolske politike in političnih ter družbenoekonomskih interesov vladajočega razreda. Šola je delovala kot vojaška organizacija. C. Orange (2002, 27) na primer opisuje tehniko poravnavanja v vrsto, ki je bila tipična za poučevanje na prelomu 19. stoletja (1890–1930). Učenci so morali dobesedno poravnati prste na nogah z vrsto in na pamet deklamirati učno snov. Učitelji so učencem ukazovali, kako in kje naj sedijo oziroma stojijo, ali in kdaj naj govorijo. Učenci so čakali, da jim je učitelj dal znak in morali so korakati v gosjem redu.

Učenec torej ni bil nosilec pravic oziroma subjekt v šoli. Vprašanje je, v kolikšni meri smo v moderni šoli dejansko presegli ta neposredni in institucionalni nasilni značaj šole. Država namreč predpisuje osnovnošolsko obveznost in dolžnost obiskovanja pouka, s tem pa šola avtomatično pridobi značaj represivne institucije. Zato je za razumevanje problematike nasilja v šoli treba izhajati tudi iz strukturnega nasilja, ker se nam v tej luči razjasnijo nekatera neposredna nasilna razmerja in dejanja med subjekti v šolskem prostoru.

C. Orange (2002) med številnimi neustreznimi praksami učiteljev v odnosu do učencev, ki jih je kot predavateljica zbrala v 90. letih prejšnjega stoletja med svojimi študenti, bodočimi učitelji, omenja tudi nasilna dejanja učiteljev. Deli jih v različne kategorije:

- doseganje discipline s fizičnim in psihološkim nasiljem: klofute, udarci, la-sanje, poškodovanje, metanje predmetov v učence, striženje las, zaukazano stanje v kotu ali pred tablo, javno zasmehovanje, sramotenje, poniževanje, žaljenje, dajanje vzdevkov, kruto in ponižujoče kaznovanje;
- vzpostavljanje odnosov z učenci na osnovi psihološkega in verbalnega nasilja: diskriminiranje zaradi videza, porekla, spola, jezikovne ali kulturne pripadnosti, rase, invalidnosti ali posebnih potreb, favoriziranje nekaterih učencev, jemanje poguma za prihodnost, odsotnost empatičnosti in sočustvovanja, norčevanje iz porekla in staršev učencev, poniževanje, neetično ravnanje, krivične obtožbe, pristranskost, nepravilnost, kolektivno kaznovanje;
- uveljavljanje represivnih razrednih in drugih pravil;
- učenci dolgo časa ne smejo na stranišče, nenapovedani testi, neustrezno ocenjevanje;

- zloraba moči: spolno nadlegovanje učenk, učiteljevo prestopanje praga profesionalne distance (na primer učenca želi za prijatelja), kratenje pravice učencev do zasebnosti.

M. Pušnik navaja različne oblike (duševnega) trpinčenja, ki jih učencem povzročajo učitelji in drugi zaposleni v šoli, da bi jih disciplinirali in nadzorovali. Duševno trpinčenje se pojavlja kot klofutanje, vlečenje za lase ali ušesa, javno besedno ponižanje, zanemarjanje otrokovih potreb, odklanjanje pomoči, osamitev, žalitve, kričanje, grožnje, dovoljevanje, da nekateri učenci trpinčijo druge, kazenske domače naloge, metanje učnih pripomočkov v učence, telesne kazni ipd. Lahko se dogaja v odnosu učitelj – učenec ali pa pri trpinčenju sodeluje razredna skupnost. Včasih sodeluje tudi ravnatelj ali pa gre za posledico sistemskih vidikov. Avtorica ugotavlja, da ne vemo, koliko je duševnega trpinčenja v slovenskih šolah (Pušnik 1999, 98).

Vsi navedeni primeri nasilja učiteljev nad učenci so neposredno povezani z močjo in položajem učitelja v razredu. Vzroki za nasilna dejanja učiteljev so sicer bolj kompleksni, saj nanje vplivajo tudi učiteljeva osebnostna struktura, znanje in ozaveščenost, vzorci vedenja in komunikacije, odnos do poklica, stališča in vrednote, tolerantnost do nasilja, profesionalnost, avtoriteta, klima v šoli, šolska zakonodaja, družbena tolerantnost do nasilja, toda v odnosu do učenca učitelj nastopa predvsem s svojo močjo. To moč mu daje šola kot institucija in država. Pri nasilju učiteljev nad učenci gre praviloma za zlorabo moči.

S pravnega vidika Novak (v Gačeša 2007, 170) navaja nekaj kritičnih področij kratenja pravic otrok v šoli:

- postopanje šole v korist večine učencev na račun potreb, koristi posameznikov ali manjšinskih skupin učencev; varstvo človekovih pravic je treba zagotavljati vsem;
- kolektivno in t. i. objektivno kaznovanje učencev za prekrške posameznikov, čeprav mora biti odgovornost posameznika subjektivna, in ne objektivna, in nihče ne sme odgovarjati za nekaj, česar ni storil;
- konflikti med interesi staršev in otroka, ki jih ob spreminjanju otrokove zrelosti in starosti največkrat sproži »rast otrokovih pravic« oziroma »umik pravic staršev«.

Dodaja še, da ob vsem naštetem obstaja le »eno interpretacijsko pravilo: korist posameznega otroka, ki pomeni učinkovito usposobljenost za svobodnega in odgovornega človeka, sposobnega samostojnega življenja in dela, zmožnega enakopravnega vključevanja v družbo«.

V šoli pa se dogajajo tudi oblike prikritega, manipulativnega nasilja. Tako M. Pušnik (1999, 26) navaja, da se prikrita agresija pojavlja tudi v šolah, najbolj pri učiteljih, vse bolj pa tudi pri učencih. »Učitelj komunicira paradokсно, kadar je nejasen, kontradiktoren, kadar učence bega in frustrira s svojo nedorečenostjo

in nerazumljivostjo, kadar moralizira in brez potrebe vzbuja v učencih občutek krivde. Še posebno škodljiva oblika prikrite agresije v šoli je zlorabljanje učenčeve šibkosti. Učenec je odvisen od učitelja«.

Pavlović (1993, 227) gre še dlje. Ne le da mora šola spoštovati otrokove z zakonom predpisane pravice, spoštovati mora tudi psihološke potrebe in pravice otrok. Čeprav so te v svojem bistvu koncept pravic, ki jih mora otroku v prvi vrsti zagotoviti družina oziroma starši, gre vendarle za nedeljive pravice, ki jim mora za starši slediti tudi družba, in tu ima šola pomembno mesto. K pravicam med drugim šteje:

- pravičnost obravnavanja in varnost;
- pravico do avtonomije;
- pravico otrok, da jih o pravilih življenja v človeški družbi poučujejo ljubeči odrasli tako, da razume svojo svobodo le v mejah svobode drugih ljudi;
- pravico do drugih odraslih, poleg lastnih staršev, in do drugih otrok;
- pravico do zasebnosti,
- pravico do modrosti in znanja.

Pri tem dodaja: »Učitelj naj bo pošten, pravičen, moder in ljubeč. Le tako bo otrok posredovano znanje vpiljal kot modrost, ne pa kot prisilo nad lastnim umom.«

Šola je torej prostor, kjer se otrokove pravice (tudi psihološke) udejanjajo, pa tudi kratijo. Ključna figura tega procesa je učitelj in njegov odnos do učencev. Pomemben delež kratenja otrokovih pravic izhaja iz represivnega značaja šole kot temeljne družbene institucije, ki ga tudi v sodobni družbi še nismo presegli, saj šola ostaja prostor reprodukcije obstoječih družbenih razmerij in neenakosti. Po drugi strani pa se nasilje v medosebnih odnosih dogaja tudi zaradi psihološko-socialnih dejavnikov, ki vplivajo na komunikacijo, vedenje, socialne veščine, strpnost, samopodobo učiteljev in učencev. Zdi se, da je nasilje učiteljev nad učenci mogoče učinkovito omejevati le tako, da razumemo učinkovanje in prepletenost obeh vrst dejavnikov tveganja.

Nasilje učencev nad učitelji

Za sam pojav se je dolgo časa predpostavljalo, da ne obstaja oziroma da ne bi smel obstajati. Pojem nasilnega učenca ni bil v skladu s konceptom demokratične šole, humane šole, varne šole, ki je gradil na partnerstvu med učitelji in učenci in otrokovimi pravicami.

Poleg tega je bil problem nasilja v šoli tradicionalno razumljen kot:

- nasilje šole (kot represivne institucije) nad učenci ter
- neposredno (odkrito), pogosto kruto kaznovanje, discipliniranje, zloraba moči učiteljev nad učenci.

Prav demokratizacija in humanizacija šolskih sistemov po 2. svetovni vojni je uspela v veliki meri odpraviti neposredno nasilje učiteljev nad učenci (predvsem fizično), hkrati pa tudi močno omejiti institucionalno nasilje v šoli kot ključni instituciji družbe (s konvencijami o človekovih (otrokovih) pravicah in ustrezno nacionalno zakonodajo). Prioritetna vzgojno-izobraževalna osnova so postale pravice otrok.

Razen zelo redkih, ekscesnih primerov vse do 80. let 20. stoletja v Evropi in Ameriki nasilje nad učitelji kot družbeni problem ni obstajalo. V zadnjih desetletjih pa se je okvir tega, kar naj bi bilo »nasilje v šoli«, zelo razširil. Najprej s pojavom trpinčenja med vrstniki, nato pa še z vse pogostejšimi primeri nasilja učencev nad učitelji. Slednje se je dogajalo v dveh smereh:

- vedno več motečega, komaj obvladljivega vedenja in verbalnega nasilja učencev v šoli,
- vedno več primerov ekscesnega nasilja, fizičnih napadov na učitelje, groženj, poškodovanja lastnine učiteljev, psihološkega nasilja, spolnega nasilja, skratka hujših oblik nasilja itn.

Problema ni bilo več mogoče ignorirati, čeprav so prve korake k njegovemu prepoznavanju in ozaveščanju naredile stanovske in sindikalne organizacije učiteljev in vzgojiteljev, ne pa raziskovalne ali državne organizacije. Tako je bilo tudi v Sloveniji. Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture (SVIZ) je leta 2006¹⁰ med svojimi člani v vzgojno-izobraževalnih zavodih izvedel anketo o pojavu nasilja nad učitelji in vzgojitelji. Poslali so jo približno 20.000 članom in članicam, ki so zaposleni v vzgoji in izobraževanju. Anketne vprašalnike je vrnilo 4934 anketirancev, in sicer: iz vrtcev (7), iz osnovnih šol (159), iz srednjih šol (62), iz dijaških domov (3) in iz glasbenih šol (3). Ker je vprašalnike vrnila le približno četrtina možnih respondentov, iz odgovorov ne moremo sklepati na celotno populacijo učiteljev. Oblike nasilja, ki so jih v anketnem vprašalniku ponudili kot mogoče odgovore, so bile naslednje:

- nemir med poukom (na primer klepetanje, neposlušanje, ropotanje s stoli, zvonjenje mobilnih telefonov ipd.),
- preklinjanje,
- dajanje žaljivih vzdevkov,
- zafrkavanje,
- grožnje (na primer o uporabi fizične sile, o uničenju lastnine, grožnje z orožjem),
- poniževanje,
- klevetanje,

¹⁰ Rezultati raziskave so predstavljeni na spletni strani www.sviz.si.

- fizični napadi brez telesnih poškodb (na primer odiranje, brcanje, pljuvanje),
- šikaniranje,
- izsiljevanje (na primer za oceno),
- fizični napadi s telesnimi poškodbami,
- spolno nadlegovanje (na primer odkrita namigovanja, opolzke pripombe, otipavanja),
- uničevanje lastnine učitelja (na primer osebnih predmetov in vozil, kraje),
- uničevanje šolske lastnine in prostorov (na primer razbijanje oken, grafiti, risanje po klopeh).

Nekaj splošnih ugotovitev iz ankete

Splošna ocena o pogostosti nasilja v vrtcih in šolah v Sloveniji je zelo visoka – kar 60 % respondentov je menilo, da nasilje narašča. Pri vprašanju, kako pogosto obravnavajo nasilje, jih je več kot 60 % navedlo, da vsaj enkrat na mesec obravnavajo nasilje, več kot 45 % pa vsaj enkrat na teden. Kar 80 % vprašanih je odgovorilo, da na delovnem mestu niso zaščiteni, čeprav jih je kar 40 % povedalo, da imajo varnostnike in videonadzor. Pri zaznanih pojavnih oblikah vedenja je najbolj pogosto verbalno in psihično nasilje. Hujše oblike psihičnega nasilja (grožnje, klevetanje, šikaniranje in izsiljevanje) preživlja pogosto 10 % vprašanih. Le 40 % učiteljev nikoli ni doživelo nobenega fizičnega napada brez poškodb, takih, ki so imeli poškodbe, pa je bilo med vprašanimi kar 64 %. 10 % učiteljev izjavlja, da fizično nasilje preživljajo pogosto ali celo zelo pogosto. Uničevanje lastnine učiteljem in vzgojiteljem je doživelo 40 % vprašanih. Spolnega nadlegovanja ni nikoli doživelo le 68 % vprašanih. Da zaznavajo uničevanje šolske lastnine, pravi 83 % anketiranih.

Kaj nam povejo odgovori iz SVIZ-ove ankete?

Čeprav je od vseh, ki so dobili SVIZ-ove vprašalnike, odgovorila le četrtina, lahko iz prejetih skoraj 5000 vprašalnikov razberemo nekaj pomembnih informacij:

1. nedvomno lahko govorimo o pojavu nasilja učencev/dijakov nad učitelji v slovenskih šolah, a njegov obseg in oblike nasilja bo treba še raziskovati;
2. med oblikami nasilja najbolj izstopata verbalno in psihološko nasilje, učitelji pa zaznavajo tudi fizično nasilje (delež je precej velik), spolno nasilje ter uničevanje zasebne lastnine;
3. varnostni ukrepi (videonadzor) še ne zagotavljajo, da bi bili subjekti v šoli varni pred nasiljem; to se dogaja tudi na hodnikih, v razredih, telovadnici in drugje, kjer je frekvenca interakcij visoka in kjer varnostnih ukrepov v šoli nimajo;

4. večina učiteljev meni, da nasilje v slovenskih šolah narašča, kar kaže na relativno močan pesimizem glede obvladovanja te problematike in na občutek o ne preveč uspešnem soočanju z nasiljem v slovenskih šolah.

Akcijski dokument angleškega nacionalnega združenja učiteljev (National Union of Teachers – NUT) z naslovom *Pupil Behaviour* (2008) na podlagi ugotovljenega stanja o nasilju v angleških šolah predlaga številne ukrepe za zmanjševanje nasilja in govori o odgovornosti vodstev šol ter pristojnih ministrstev za oblikovanje ustreznih strategij za preprečevanje nasilja v šolah. V posnetku stanja navaja različne oblike nasilja nad učitelji in učenci, ki jih deli v dve veliki skupini: ustrahovanje in nadlegovanje (harassment) ter nasilništvo (bullying). Pri tem pripominja, da »harassment« in »bullying« ustvarjata ozračje strahu in ogroženosti na strani učitelja in tudi drugih učencev, kar zelo destruktivno vpliva na njihovo počutje, uspešno delo in na klimo celotne šole.

V akcijskem načrtu NUT navaja številne ukrepe za izboljšanje vedenja nasilnih učencev, še posebno pa opozarja na razširjenost naslednjih oblik nasilništva in ustrahovanja: bullying, ki poteka prek računalniške, spletne in mobilne tehnologije, bullying zaradi istospolne usmerjenosti, pripadnosti rasi, spolu ali religiji in pa bullying nad osebami z invalidnostjo ali posebnimi potrebami. Za našete oblike nasilja nad učitelji in učenci NUT razvija različne oblike pomoči in svetovanja, tako pravnega kot tudi psihosocialnega.

V drugem dokumentu (*Learning to Behave* 2008, 5) NUT zagovarja stališče, da je vsaka oblika nesprejemljivega vedenja učencev nasilje. »Nesprejemljivo vedenje učencev, blažje ali ekstremne oblike, je velik problem za zaposlene in druge učence, ki pridejo v stik z njim, saj razbija kontinuiteto in konsistentnost poučevanja, poškoduje učiteljevo samozaupanje in učni proces drugih učencev.« Pri tem opredeli tudi, kaj so oblike nesprejemljivega vedenja učencev v šoli. »Vsakršno vedenje učenca, ki moti ali destruktivno učinkuje na proces poučevanja in učenja, zdravje, varnost in disciplino v šolski skupnosti, je nesprejemljivo. Sem spadajo tudi blažje oblike motečega vedenja, nasilništvo (bullying) in primeri verbalnih izpadov ter psihološkega nasilja.« Pri tem dokument posebej izpostavlja, da se za takšne oblike nesprejemljivega vedenja ne sme pričakovati, da bodo odgovornost zanje prevzeli učitelji, se zaradi tega počutili osramočene, krive ali osamljene v kolektivu. Učitelji se morajo med sodelavci počutiti varne, sprejete in podprte, še posebno ko se začne dogajati nasilje nad učitelji.

To, kar je pomembno za naš raziskovalni projekt, je ugotovitev, da je treba v okviru diskusije o nasilju v šoli govoriti tudi o nasilju učencev nad učitelji. Gre za vrsto nasilja, ki se lahko manifestira v različnih oblikah: fizičnem, psihološkem, besednem, ekonomskem in spolnem nasilju. Če traja dlje časa in je kontinuirano, lahko pušča na žrtvah nasilja resne posledice. Ker gre za dogajanje na delovnem mestu, lahko predpostavimo, da ima to nasilje negativne učinke tudi na šolsko klimo, odnose in avtoriteto učiteljev. Gre skratka za pojav, ki mu bo treba name-

niti ustrezno raziskovalno pozornost in ga upoštevati v strategijah za preprečevanje nasilja.

Nasilje med starši in učitelji

Tudi odnose med zaposlenimi v šoli in starši lahko zaznamujejo neustrezna komunikacija, različne oblike agresivnosti, konflikti ali celo nadlegovanje in fizičen napad. Te hujše oblike nasilja so sicer redke, a mediji občasno poročajo tudi o takšnih primerih. Med starši in zaposlenimi v šoli (v veliki večini gre za učitelje) so mogoče vse oblike nasilja: fizično nasilje, psihološko nasilje, verbalno nasilje, ekonomsko nasilje in spolno nasilje. Ker v Sloveniji ni nobene raziskave na to temo, ne razpolagamo s podatki o tem, koliko je nasilja med starši in učitelji (ali drugimi zaposlenimi) v naših šolah in kakšne so njegove pojavne oblike.

V anketi SVIZ-a iz leta 2006 so nekateri v odprtem vprašalniku omenili tudi primere nasilja staršev:

Zgodilo se mi je, da je eden od staršev v precej vinjenem stanju prišel v šolo kričat na učiteljice, da njegovega otroka jemljemo na piko, tako kot smo že njega (čeprav sem mlajša od njega in ga nisem poznala). To se mi je zgodilo v preteklem šolskem letu. Zadeva se je sama umirila, ko se je gospod streznil, in tega nismo reševali naprej.

Starši izsiljujejo za ocene. Izsiljevanje se stopnjuje z grožnjami ter neutemeljenimi obtožbami na ministrstvu ali inšpekcijskih službah. Starši ne sodelujejo dovolj z učitelji in ne spremljajo delo učenca. Vmešavajo se v strokovno delo učitelja.

Doživljamo primere nasilja s strani staršev, in sicer predvsem izsiljevanje ocen. Starši se po trenutno veljavnem pravilniku lahko vtikajo v vse, celo v strokovnost učitelja in običajno jim inšpektorat ugodi. Delo učitelja je danes najbolj diskreditiran poklic, ki obstaja.

V današnjem času, ko se zelo govori o demokraciji, imajo nekateri o njej napačno mnenje. Kakor hitro pa starši začutijo nemoč nekaterih učiteljev, verbalno napadejo. Če pa učitelj jasno postavi meje učencem in staršem, do neljubih dogodkov redkeje prihaja.

Sama s strani otrok nisem doživela nasilnih dogodkov, se pa pojavlja izsiljevanje za oceno, nasilje s strani staršev – mama je učiteljici grozila, da jo bo že dobila na samem.

Starši izsiljujejo ocene, ne verjamejo učiteljem, grozijo s prijavo na ministrstvo. Pedagoginja je poklicala policijo, ker je fant prodajal pornografske revije mlajšim učencem. Starši so se pogovarjali na šoli z otrokom, s policistom, s pedagoginjo. Dogovorili so se, da policija ne da v nobeno evidenco

teh podatkov. Toda seznanili so socialno službo, ki je starše in otroka poklicala na razgovor. Zato so starši prišli v šolo in kričali na ves glas na pedagoginjo in jo zelo zmerjali.

Sama sem doživela nasilje s strani mame mojega učenca, ki me je nadlegovala po telefonu ob najbolj nemogočih urah – med poukom in v prostem času. Tudi v šolo je prihajala pogosto. Na posredovanje ravnateljice se je nadlegovanje počasi nehalo. Mamica je bila zaradi družinskih razmer pod pritiskom in se je na tak način ohlajala.

Imam lastno izkušnjo z nasiljem starša na roditeljskem sestanku. Razburjal se je za sprejet pravilnik reda na šoli (nič posebno novega). Razbijal je z vrati, kričal na razredničarko in ravnateljico, tudi na ostale starše. Tudi kjer koli se da, ponižuje, žali, nadira učitelje. Na šoli je celo dosegel, da njegovo hčerko, ki je deklica s posebnimi potrebami, učijo učitelji, ki si jih je on izbral. Naj napišem, da je oče sodnik, ki kar naprej grozi z zakoni in inšpekcijami.

Opisani primeri kažejo na pojavnost različnih oblik nasilja staršev nad učitelji. Predpostavljamo, da se nasilna dejanja dogajajo tudi v nasprotni smeri, ko učitelji povzročajo nasilje nad starši, predvsem psihološko in verbalno nasilje. Poleg neposrednega nasilja, ki se pojavlja v odnosu starši in učitelji (šola), pa je treba omeniti tudi institucionalno in strukturno nasilje, ki ga nad starši izvaja šola oziroma učitelji kot dejavni tvorci teh procesov.

Pojavnost nasilja v odnosu starši in učitelji je v precejšnjem nasprotju z deklariranimi cilji, kjer naj bi starši in šola gojili sodelujoč odnos in prizadevanje za doseganje skupnih ciljev. Tako D. Intihar in M. Kepec (2002) menita, da naj sodobna in prihodnja šola razvijata filozofijo nenehne rasti, socialno klimo in kulturo kakovostne šole, ki izhaja iz življenja in temelji na humanih demokratičnih vrednotah, kjer so učitelji, učenci in starši enakopravni partnerji. Marinček (2003, 34) pravi, da je rdeča nit prizadevanj za humano razredništvo prizadevanje, da so »starši in še enkrat starši v šoli enakovredni sodelavci razrednika in sogovorniki šole«.

Prav tako Marinček (2006) navaja nekatere angleške avtorje, ki zagovarjajo idejo staršev kot partnerjev šoli oziroma učiteljem. Starši naj bi bili partnerji šoli v dveh smereh:

- starši kot partnerji učitelju pri pomoči otroku pri učenju,
- starši kot partnerji pri sprejemanju odločitev in vključevanju v upravne organe šole.

Nekateri so prepričani, da je mogoče z dobrim programom pritegniti starše v partnersko sodelovanje s šolo ne glede na prihodke, stopnjo izobrazbe, kraj bivanja staršev. Partnerstvo naj bi bilo tudi po oceni nekaterih slovenskih avtorjev

(Resman v Marinšek 2006) najboljša oblika sodelovanja med učitelji in starši, kar ugodno vpliva na socializacijo otroka.

Epstein (v Intihar in Kepec 2002, 82) je medsebojno razmerje pravic in dolžnosti med šolo in starši opredelil v šestih kategorijah:

1. podpirati morajo komunikacijo med domom in šolo;
2. člani družin pomagajo učiteljem pri izvajanju raznih socialnih dejavnosti (igre, koncerti, šport);
3. starši morajo podpirati učenje otrok v šoli;
4. vključevanje staršev v domače učenje, naloge, pomoč pri iskanju raznih virov informacij;
5. participacija staršev pri odločanju in vodenju šolske politike;
6. partnerstvo med starši, šolami, poslovnimi in drugimi skupnostmi, ki so udeležene pri edukaciji otrok (športne, turistične, zdravstvene).

Avtorici dodajata, da »uveljavljanje pravic in dolžnosti staršev do šole in šole do staršev daje velike možnosti za sklepanje partnerskih odnosov, ki prinašajo v šolo in dom novo kvaliteto življenja in dela«.

Tudi M. Pušnik (1999, 38) meni, da je partnerski odnos med starši in učitelji pogoj za uspešno reševanje problemov. Vsaka stran mora sodelovati enakovredno. Učitelj naj bi sodelovanje s starši ne razumel zgolj kot informiranje ali celo obdolževanje, temveč kot prenos spoznanj o otroku, problemu in iskanje poti za njegovo rešitev.

Marinšek (2006) po drugi strani navaja številne kritike teze o partnerstvu med starši in šolo, predvsem sociološke. Ti kritizirajo že samo rabo pojma partnerstvo, saj predpostavlja enakovredne sogovornike, ki se vzajemno podpirajo v dialogu, kar pa nikakor ni vsebina odnosa med starši in šolo, saj naj bi pri t. i. »partnerstvu« v resnici šlo za prikrito marginalizacijo in težnjo po nadzoru staršev. Ti naj bi bili pripuščeni v partnerstvo na nekritičnih in manj pomembnih področjih delovanja šole, kar jih ohranja na »varni« razdalji do šole in oblikovanja dejavne šolske politike in odločanja v centrih moči. Socialni položaj, izobrazba in pripadnost sloju držijo starše v odnosu do šole v podrejenem položaju.

Varna razdalja med starši in šolo pa je lahko v interesu tudi učitelja samega, saj ga »vmešavanje staršev« v proces poučevanja in njegovo strokovnost lahko ogroža v njegovem položaju in moči. Pogosto se sicer sklicujejo na neupravičeno poseganje v učiteljevo strokovno avtonomijo, kar ruši njihovo avtoriteto, vprašanje pa je, ali ne gre v prvi vrsti za izgubo moči nad tistimi subjekti, ki so jim bili učitelji tradicionalno dominantno pokroviteljski (učenci in starši). Zdi se, da je to spremenjeno ravnotežje moči med učitelji in starši izvor številnih medsebojnih neutemeljenih pričakovanj, nerazumevanj in konfliktov.

V študiji o ravnateljstvu lahko preberemo mnenje učiteljice o vlogi nestrokovnih delavcev in staršev v šoli. To stališče nedvoumno pokaže, kako se pogledi

učiteljev, staršev in pedagoških teoretikov o partnerstvu v šoli precej razlikujejo. »Kar se tiče strokovne avtonomije, menim, da nestrokovnim delavcem sploh ne bi smeli dovoliti, da se vtikajo v naše področje. Še zlasti ne staršem. Tudi sama ne dovolim takšnega vmešavanja. Mnenje poslušam, ampak strokovno mi lahko sodijo samo nadrejeni. Učitelji bi se morali zavedati, da ne smejo pustiti, da jim starši učencev ali drugi nestrokovni delavci »solijo pamet.« (Koren 2007, 97.)

Novak (v Gačeša 2007, 169) ugotavlja, da se slovenska pravna teorija s pravicami v šoli doslej ni ukvarjala, kar kaže na zaostanek v primerjavi s tujo pravno teorijo. To naj bi utrjevalo »nelagodno prepričanje, da je otrok za slovensko šolstvo in z njim za slovensko pravo predvsem objekt izobraževanja in vzgoje ter s tem objekt pravic«. Starši naj bi imeli v odnosu do šole predvsem dolžnosti (pošiljanje otrok v šolo, kupovanje predpisanih učbenikov) in malo pravic, ki bi jih v odnosu do šole ali države ščitile.

Koncept demokratične (Gutman 2001), humane (Marinček 2003), sodobne, partnerske (Intihar in Kepec 2002) šole predpostavlja, da imajo starši v šoli aktivno, partnersko, enakovredno vlogo. Na podlagi kritik teh modelov pa se v naši razpravi o nasilju med učitelji in starši odpirajo nekatera konceptualna vprašanja:

- V kolikšni meri represivni značaj šole kot institucije sploh omogoča (dovoljuje) partnerstvo staršev, saj je celo s spoštovanjem človeškega dostojanstva učencev nemalo težav? Šola namreč še vedno ostaja institucija prisile in discipliniranja (strukturno nasilje), čeprav je demokratizacija njeno neposredno nasilnost normativno izničila, v praksi pa zelo skrčila.
- Starši so v odnosu do šole (učiteljev) tudi ali pa predvsem nosilci interesov, stališč, stereotipov, predsodkov, izkušenj, čustev, skratka svoje celostne identitete, ki v šoli trči ob prav tako kompleksno identiteto učiteljev. Takšna srečanja med subjekti praviloma sprožajo konflikte, in ne partnerstev.
- Ko gre za vprašanje socializacije otrok, je ključno vprašanje, ali je vloga šole kompenzacijska (nadomešča, popravlja primarno socializacijo) ali pa komplementarna in kooperativna (dodaja, sodeluje, nadgrajuje primarno socializacijo ob aktivnem sodelovanju staršev). Pri kompenzacijski vlogi šole se lahko pojavijo konflikti med šolo in starši.
- Kakšne starše si pravzaprav želi šola za svoje partnerje? Marinšek (2006, 36) na primer navaja angleške avtorje, ki ugotavljajo, da imajo šole najraje »dobre starše«, ki so v pomoč učitelju pri usmerjanju otrokovega dela in vedenja. Prav tako od »dobrih staršev« šole ne pričakujejo, da se bodo kritično vmešavali v zadeve šole niti po svoje doma poučevali otroke. Pričakuje se, da bodo poskrbeli za ustrezne pripomočke in urejenost otrok.
- Prav tako se odnos med šolo in starši lahko zaostri, kadar šola, v skladu s svojimi zakonskimi obveznostmi, sodeluje v postopkih države proti staršem, če so ti do svojih otrok nasilni, jih zlorablajo ali zanemarjajo. Zakon o

preprečevanju nasilja v družini iz leta 2008 prvič sistemsko in nedvoumno šolam v Sloveniji nalaga obveznost prijave nasilja nad otrokom v družini in zaščite njegovih interesov, ki imajo v skladu z zakonom prednost pred interesi drugih subjektov (starši), ki so vpleteni v nasilna dejanja.

Našteli smo le nekaj razlogov, ki lahko vodijo v konflikte in nasilje med učitelji in starši. Ugotavljamo, da je problematika nasilja v tem odnosu večplastna.

Kako se ta večplastnost lahko pokaže v odnosu učitelja do staršev?

- *Strukturno nasilje* se lahko kaže kot nespoštljiv, žaljiv, ponižujoč, diskriminatoren, nestrpen odnos učitelja do staršev, ki imajo manj osebne in družbene moči (nižja izobrazba in socialno-ekonomski položaj, pripadnik druge narodnosti, jezika, kulture). Tu je učitelj predstavnik šole kot institucije in prevladujoče kulture v družbi, ki reproducira družbene odnose neenakosti in prevladujočo kulturo. V tem odnosu so starši problem za učitelja, ki ga je treba obvladovati; z njimi pravzaprav ni mogoče kakovostno sodelovati zaradi njegovih številnih izobrazbenih, jezikovnih, kulturnih »deficitov«.
- *Institucionalno nasilje* se pri učitelju lahko kaže v pokroviteljskem odnosu strokovnjaka do nestrokovnjakov, v neprizivnih odločitvah brez posvetovanja s starši, v uveljavljanju svoje volje na račun interesov učencev in staršev, v discipliniranju staršev prek pritiska na učence, v odtegotovanju komunikacije, neprilagajanju časa za govorilne ure in druga srečanja obveznostim staršev, v nejasnem, pretirano strokovnem in zavajajočem komuniciranju, manipuliranju itn. Tu je učitelj predstavnik šole kot institucije ter poklica, ki mu pripada. Svojo moč in položaj zlorablja večinoma s prikrito (pasivno) agresivnostjo do staršev.
- *Neposredno nasilje* (direktno nasilje) učitelja do staršev je, tako predpostavljamo, večinoma psihološke in verbalne narave. Učitelji so pokroviteljski do staršev ali kritični do njihove vzgoje, krivijo jih za neustrezen odnos učencev do učiteljev oziroma do šole ipd. Stroj in Troha (v Marinšek 2006, 20) navajata naslednje obtožbe učiteljev do staršev: da izgubljajo nadzor nad otrokom, da ne sodelujejo s šolo, da z učitelji na komunicirajo odkrito. Podobno pokroviteljstvo zaznava Prosnik (2006, 52) v odnosu svetovalnih delavcev do staršev. Imenuje ga »nasvetovanje«, s katerim označi praviloma neuspešno psihološko svetovalno pomoč staršem, ki temelji na podučevanju staršev, kako bi morali ravnati oziroma vzgajati svoje otroke. Razlog za neuspešnost te metode je prav v pokroviteljskem, vsevednem dajanju nasvetov oziroma »nasvetovanju«.

Kaj pa nasilje staršev nad učitelji?

Starši učencev v šolo vstopajo praviloma kot posamezniki s svojimi individualnimi pričakovanji, motivacijo, stališči, interesi, in sicer v povezavi s svojim otro-

kom. Zanimanje staršev za šolo se torej osredotoča na otrokov šolski uspeh in njegov napredek. Kot nosilci različnih identitet pa v šolski prostor in odnose z zaposlenimi prinašajo starši tudi dimenzije in interese svoje identitete (nazorsko opredelitev, etnično, jezikovo, kulturno poreklo, socialno pripadnost, politična in ideološka prepričanja, pripadnost družbenim in civilno družbenim skupinam, ekonomske interese itn.). Kot posamezniki in kot pripadniki različnih identitet ter nosilci različnih interesov so starši lahko neposredno nasilni do učiteljev ali vodstva šole. Oblike tega neposrednega nasilja so:

1. *Psihološko nasilje*: izsiljevanje za ocene, izvajanje pritiskov, grožnje, omalovaževanje učiteljevega dela, dvom o njegovi kompetentnosti, neverbalno nasilno komuniciranje, klevetanje, zahteve v zvezi z uspehom otrok, zlonamerno škodovanje učiteljevemu ugledu in karieri, manipuliranje, starši so v vinjenem stanju ali pod vplivom drugih drog.

Marinšek (2006, 21) ugotavlja, da je večina pritožb staršev na račun šole v Sloveniji povezanih s procesom ocenjevanja znanja. Predpostavimo lahko, da so pritožbe inšpektoratu posledica konfliktov med starši in učitelji zaradi nezadovoljstva z ocenjevanjem. Če starši konflikt rešujejo z uporabo agresije, to lahko povzroči neposredno nasilje nad učiteljem.

Pasivna oblika nasilja staršev nad učiteljem pa je na primer pogosto zamujanje pri prihajanju v šolo po otroka (učitelj mora čakati toliko časa, da so vsi otroci varno oddani v skrb staršem ali skrbnikom, četudi je to čez njegov delovni čas).

Posebna oblika psihološkega nasilja staršev nad učiteljem je zlonamerno delovanje več staršev z namenom diskreditacije in škodovanja ugledu učitelja, njegovi osamitvi v kolektivu ali celo odstranitvi z delovnega mesta. Takšno psihološko nasilje lahko starši, združeni v večjo skupino, usmerjajo tudi zoper vodstvo šole (lahko ob podpori dela učiteljskega kolektiva in lokalne skupnosti).

2. *Besedno nasilje*: zmerjanje, dajanje vzdevkov, zafrkavanje, posmehovanje, prekinjanje pri komunikaciji, ne pustiti do besede, preklinjanje.
3. *Fizično nasilje*: na primer fizični napad, pretep, odrivanje, porivanje, stiskanje, grozeče tesno približevanje, udarjanje s predmeti so oblike fizičnega nasilja, ki je zelo redka oblika nasilja staršev nad učitelji, čeprav so bili v Sloveniji v zadnjem desetletju tudi takšni primeri.
4. *Spolno nasilje*: verbalno in neverbalno komuniciranje s spolno vsebino, šale, humor s spolno vsebino, opazke, komentarji, namigi s spolno vsebino, otipavanje, na videz »nehoteno« dotikanje intimnih delov telesa, napeljevanje pogovora na spolno vsebino ali intimno življenje učitelja ali učiteljice.
5. *Ekonomsko nasilje*: poškodovanje osebne lastnine, odvzem (odtujitev) osebne lastnine, posredno ekonomsko nasilje pa je tudi škodovanje učiteljevemu ugledu in karieri.

V odnosu med učitelji in starši se lahko pojavljajo različne oblike odkritega in prikritega nasilja (pasivne agresivnosti). Nanje v veliki meri vpliva moč obeh subjektov. Prav sprememba v ravnotežju moči med učitelji in starši v zadnjem desetletju je morda vplivala na to, da so učitelji pogosteje izrazili občutek ogroženosti. Verjetno je na pogostejšo zaznavo tega nasilja vplivala tudi večja splošna ozaveščenost o nesprejemljivosti nasilja v medosebnih odnosih.

O tem zapletenem odnosu bodo teoretiki nedvomno še razpravljali, ker je eden ključnih za razvoj in uspeh vzgoje in izobraževanja. Pričakovati je, da se bo postopoma razvijal v smeri večjega sodelovanja in morda celo partnerstva, a ta proces bo nujno konflikten. Šlo bo namreč za nadaljnjo prerazporeditev moči znotraj šolskega prostora.

Nasilje med zaposlenimi

V odnosih med zaposlenimi v šoli se prav tako lahko dogajajo različne oblike nasilja. Čeprav gre za relativno novo problematiko, je ta deloma že dobila svojo pravno podlago v slovenski delovnopravni in kazenski zakonodaji. Nasilje na delovnem mestu je zelo širok pojav in pojem, saj vključuje vse različne pojavne oblike nasilja: psihološko, fizično, spolno, ekonomsko in verbalno nasilje. Na zaposlene v šoli prisilno delujejo tudi vsi tisti represivni procesi, ki smo jih v prejšnjih poglavjih definirali kot institucionalno in strukturno nasilje. Vendarle pa je za našo raziskavo bolj relevantna razprava o pojavnih oblikah in zakonitostih neposrednega (direktnega) nasilja, ki se dogaja med posamezniki in skupinami znotraj institucije – šole.

Na delovnem mestu se lahko pojavljajo različne oblike agresivnega vedenja, nasilna komunikacija in nasilno reševanje konfliktov, verbalni napadi, dejanja, ki so usmerjena zoper dostojanstvo zaposlenih in njihove temeljne pravice, spolno in druge oblike nadlegovanja, onemogočanje kariere, seksistični izpad in nestrpnosti, prikrajševanje ekonomsko-socialnih pravic itn. Vse naštetu so nasilna dejanja, ki imajo negativne posledice, tako za žrtev kot tudi za delovno okolje, v katerem se nasilje dogaja. Vendarle pa med različnimi nasilnimi dejanji med zaposlenimi obstajajo razlike v teži, posledicah in škodi, ki je bila prizadejana žrtvi z nasilnim dejanjem, in v pravni opredelitvi posameznih dejanj.

Nekaj težjih oblik nasilja, ki se pojavljajo na delovnih mestih, inkriminira tudi slovenska zakonodaja v zakonu o delovnih razmerjih: spolno nadlegovanje na delovnem mestu, nadlegovanje na delovnem mestu in trpinčenje na delovnem mestu.¹¹

¹¹ Poleg zakona o delovnih razmerjih so pomembni pravni dokumenti, ki inkriminirajo spolno in druge oblike nadlegovanja na delovnem mestu še: Direktiva 2006/54/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 5. julija 2006 o uresničevanju načela enakih možnosti ter enakega obravnavanja moških in žensk pri zaposlovanju in poklicnem delu, Zakon o enakih možnostih žensk in moških, Zakon o javnih uslužbencih, Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja, Kazenski zakonik

Spolno nadlegovanje na delovnem mestu je oblika diskriminacije. Zakon o delovnih razmerjih ga opredeljuje kot kakršno koli obliko neželenega verbalnega, neverbalnega ali fizičnega ravnanja ali vedenja spolne narave z učinkom ali namenom prizadeti dostojanstvo osebe, zlasti kadar gre za ustvarjanje zastraševalnega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja. Zelo pomembno zakonsko določilo je, da je v primeru spora breme dokazovanja na strani delodajalca, ki mora dokazati, da je naredil vse, da (spolnega) nadlegovanja na delovnem mestu ne bi bilo.

Urad za enake možnosti, ki deluje v okviru Vlade Republike Slovenije, v svojih informativnih publikacijah navaja nekatere oblike ravnanja, ki so spolno nadlegovanje na delovnem mestu (Urad za enake možnosti Vlade Republike Slovenije 2004):

- *fizično nadlegovanje*: na primer nepotrebno dotikanje ali trepljanje, ščipanje, drgnjenje ob telo sodelavke/sodelavca, objemanje, poljubljanje, spolni napad ali vsiljeni spolni odnos;
- *verbalno ravnanje*: na primer nedobrodošlo osvajanje, predlogi v zvezi s spolnostjo ali siljenje k spolni dejavnosti, ponavljajoči se predlogi za druženje in zmenke, sugestivne pripombe in opazke, namigovanja, opolzki komentarji, ki se nanašajo na videz, telo, oblačenje sodelavca/sodelavke, zgodbe, šale, sugestivni komentarji, spreminjanje poslovnih tem v spolne;
- *neverbalno ravnanje*: na primer (raz)pošiljanje elektronskih sporočil, pisem, telefaksov in drugih materialov s spolno vsebino, kazanje pornografskih ali spolno sugestivnih slik ali besed, pohotni pogledi ali žaljivo spogledovanje, spolno sugestivne geste ali strmenje v dele telesa sodelavke/sodelavca;
- *karierno ravnanje*: na primer obljubljeni višji plači, napredovanje ali kakšna druga ugodnost, če oseba, ki je nadlegovana, pristane na ravnanje spolne narave;
- *drugo na spolnosti temelječe ravnanje*: na primer posmehovanje ali poniževanje, zastraševanje, fizična napadalnost, sramotilno obrekovanje ali črtnjenje, žaljenje zaradi njenega ali njegovega spola idr.

Ob naštetih dejanjih spolnega nadlegovanja se postavlja vprašanje, ali je torej vsako dejanje spolne narave že tudi spolno nadlegovanje. V isti publikaciji je zapisano: »Vsako ravnanje še ni spolno nadlegovanje – pomembno je, kako neko vedenje obravnava žrtev, ali ga torej razume kot neželjeno, nesprejemljivo in žaljivo. Spolna pozornost postane spolno nadlegovanje, če se nadaljuje tudi po tem, ko je nadlegovana oseba jasno pokazala, da ga ne odobrava. Seveda pa gre za spolno nadlegovanje ali kaznivo dejanje že pri prvem dogodku, če gre za hujšo obliko (na primer fizično nasilje, spolni napad ali otipavanje intimnih telesnih delov brez privoljenja).«

Urad za enake možnosti Vlade Republike Slovenije¹² delodajalcem priporoča, da morajo za učinkovito preprečevanje spolnega nadlegovanja na delovnem mestu zavestno ustvarjati delovno okolje, v katerem se nadlegovanje ne bo pojavljalo: s sprejeto izjavo o politiki proti vsem oblikam nadlegovanja, z institutom zaupne osebe ali posebne komisije, ki naj bi svetovala in pomagala zaposlenim, ki so izpostavljeni spolnemu nadlegovanju, z obveščanjem zaposlenih o politiki proti spolnemu nadlegovanju ter z ozaveščanjem in usposabljanjem vodstvenega kadra, zaposlenih in zaupne osebe (Urad za enake možnosti Vlade Republike Slovenije 2004).

To, kar je pomembno za opredelitev nasilja v šoli, so naslednje ugotovitve:

- spolno nadlegovanje je inkriminirana oblika vedenja, kadar se pojavlja med zaposlenimi v šoli (ZDR);
- spolno nadlegovanje se torej ne nanaša na morebitna dejanja spolnega nasilja učencev/dijakov nad zaposlenimi v šoli, med zaposlenimi in starši in kadar gre za spolno nasilje med učenci/dijaki samimi;
- le žrtev definira, ali so neka dejanja spolne narave že tudi spolno nadlegovanje ali ne, in to po predhodnem jasnem opozorilu, da teh dejanj ne odobrava in da so zanjo nesprejemljiva.

Nadlegovanje je v Zakonu o delovnih razmerjih opredeljeno kot vsako neželeno vedenje, povezano s katero koli osebo okoliščino, z učinkom ali namenom prizadeti dostojanstvo osebe ali ustvariti zastraševalno, sovražno, ponižujoče, sramotilno ali žaljivo delovno okolje.

V raziskavi,¹³ ki jo je Urad za enake možnosti Vlade Republike Slovenije izvedel leta 2007 v sodelovanju s slovenskimi sindikati (vključen tudi SVIZ), so oblike nadlegovanja na delovnem mestu opredelili skozi več kategorij nadlegovanja:

- nadlegovanje zaradi spola (fizična napadalnost do osebe, ker je ženska/moški; sramotilno obrekovanje, žaljenje, ker je oseba ženska/moški; poniževanje ali posmehovanje, ker je oseba ženska/moški);
- nadlegovanje zaradi verske pripadnosti (fizična napadalnost do osebe, ker pripada verski skupnosti; zastraševalno, sramotilno, žaljivo vedenje do osebe, ker pripada verski skupnosti oziroma veri);
- nadlegovanje zaradi spolne usmerjenosti (fizična napadalnost do osebe, ker je gej ali lesbijka; sramotilno, žaljivo, zastraševalno vedenje do osebe zaradi njene spolne usmerjenosti; neželena zgodbe, šale, komentarji na ra-

¹² Urad za enake možnosti Vlade Republike Slovenije je vzpostavil tudi brezplačno in anonimno številko za pomoč osebam, ki menijo, da so bile spolno nadlegovane oziroma diskriminirane na podlagi svojega spola.

¹³ Rezultate je na spletni strani Urada za enake možnosti Vlade Republike Slovenije predstavila Sonja Robnik, glej www.uem.gov.si.

čun njene spolne usmerjenosti; pripovedovanje laži ali razširjanje govoric o njeni spolni usmerjenosti);

- nadlegovanje zaradi invalidnosti in zdravstvenega stanja (sramotilno obrekovanje, žaljenje zaradi bolezni ali ker je oseba invalid/invalidka; posmehovanje ali poniževanje zaradi bolezni ali ker je oseba invalid/invalidka);
- nadlegovanje zaradi narodnosti in rase (zastraševalno ali poniževalno vedenje do osebe, ker govori drugačen jezik kot večina; sramotilno obrekovanje ali žaljenje zaradi narodnosti ali rase; fizična napadalnost do osebe zaradi njene narodnosti ali rase; neželene zgodbe, šale, komentarji zaradi njene narodnosti ali rase);
- nadlegovanje zaradi izobrazbe (posmehovanje ali poniževanje, ker oseba ni izobražena tako kot večina; sramotilno obrekovanje ali žaljenje zaradi njene izobrazbe);
- starosti (fizična napadalnost do osebe zaradi njene starosti; neželene zgodbe, šale, komentarji zaradi starosti osebe; posmehovanje ali poniževanje zaradi njene starosti);
- karierno in druge oblike nadlegovanja (grožnje z negativnimi posledicami, če oseba odkloni katero od naštetih ravnanj).

Nekaj ugotovitev iz raziskave:

- Pri vrstah in oblikah nasilja je ključna družbena moč skupine, ki ji pripada žrtev nasilja, in ne druge okoliščine. Tako je za doživljanje več ali manj nasilja na delovnih mestih za ženske veliko bolj kritična pripadnost spolu kot pa drugi dejavniki tveganja.
- Ženske mnogo pogosteje povedo, da preživljajo nadlegovanje, kot moški, saj spregovorijo o tem v 55 %, moški pa zgolj v 30 %.
- Najbolj pogosto žrtve zaupajo sodelavki/sodelavcu in prijateljici/prijatelju ter družini. Zelo redko zaupajo nadrejenemu in sindikatu, nikoli pa nasilja ne prijavijo pristojnemu inšpektoratu.
- Žrtve od osebe, ki ji zaupajo, pričakujejo, da jih bo poslušala, verjela in svetovala, kaj naj storijo, ter jim bila v oporo.
- Polovica tistih, ki o izkušnji z nasiljem ni nikomur zaupala, meni, da tega ni storila zato, ker se ne bi nič spremenilo, kar 20 % pa jih je upalo, da se bo nadlegovanje hitro končalo.

Trpinčenje na delovnem mestu Zakon o delovnih razmerjih v 6.a. členu opredeljuje kot: »vsako ponavljajoče se ali sistematično, graje vredno ali očitno negativno in žaljivo ravnanje ali vedenje, usmerjeno proti posameznim delavcem na delovnem mestu ali v zvezi z delom«.

Kazenski zakonik pa govori o šikaniranju na delovnem mestu v 197. členu:

(1) Kdor na delovnem mestu ali v zvezi z delom s spolnim nadlegovanjem, psihičnim nasiljem, trpinčenjem ali neenakopravnim obravnavanjem povzroči drugemu zaposlenemu ponižanje ali prestrašenost, se kaznuje z zaporom do dveh let.

(2) Če ima dejanje iz prejšnjega odstavka za posledico psihično, psihosomatsko ali fizično obolenje ali zmanjšanje delovne storilnosti zaposlenega, se storilec kaznuje z zaporom do treh let.

Trpinčenje (šikaniranje) je delovnopравни in kazensko pravni termin, ki v slovenskem jeziku poskuša nadomestiti angleški izraz mobbing (delno poslovenjen izraz je mobing) ali pa tudi bullying, ki ga uporabljajo predvsem v Veliki Britaniji in nekaterih angleško govorečih državah. Na primer Lines (2008), ki se sicer ukvarja z bullyingom v šoli, ta termin uporablja tudi pri definiranju sistematičnega in kontinuiranega nasilja na delovnem mestu ali pa v družini.

Enotna definicija trpinčenja ne obstaja, najbolj poznana je Leymannova definicija (v Robnik in Milanovič 2008, 8–9), ki je začetnik raziskovanja pojavnosti mobinga na delovnem mestu. Da bi govorili o mobingu, morata biti izpolnjena dva pogoja: pogostnost nasilja (enkrat na teden) in nasilje mora trajati daljše časovno obdobje (vsaj šest mesecev). Leymann pojavne oblike trpinčenja (mobinga) deli v naslednje skupine ravnanj:

- *ravnanja, ki vplivajo na samoizražanje in na način komunikacije*: na primer sodelavci ali nadrejeni onemogočajo izražanje žrtve, stalno prekinjanje govora žrtve, zmerjanje, nenehno kritiziranje, telefonsko zastraševanje, ustne in pisne grožnje, onemogočanje stikov;
- *omejevanja in preprečevanja žrtvenih družabnih stikov*: na primer z žrtvijo nihče ne govori oziroma žrtev na more z nikomer govoriti, onemogočen ji je dostop do drugih, sodelavcem je prepovedano govoriti z žrtvijo, z njo ravnavajo, kot bi bila nevidna;
- *krnitev žrtvinega ugleda*: na primer blatenje žrtve za njenim hrbtom, kroženje neutemeljenih govoric, posmehovanje, obravnavanje žrtve kot duševno bolne, žrtev je prisiljena v psihiatrično ocenjevanje, preiskavo, oponašanje žrtve, njenih gest, govora, navad, zasmehovanje njene identitete, žrtev prisilijo, da opravlja delo, ki prizadene njeno samospoštovanje, žrtev kličejo s ponižujočimi imeni;
- *napadi na kakovost žrtvinega poklicnega in življenjskega položaja*: na primer za žrtev ni posebnih nalog, nadrejeni ji odvzemajo zadolžitve, dobiva nepomembne naloge ali takšne, ki so pod stopnjo njene strokovne usposobljenosti, nenehno dobiva nove naloge, povzročajo ji materialna škoda;
- *neposredni napadi na zdravje osebe*: na primer žrtev je prisiljena opravljati fizično naporno delo, grožnje s fizičnim nasiljem, fizična zloraba, odkrito spolno nadlegovanje.

N. Davenport, R. Distler Schwartz in G. Pursell Elliott (2002, 33–34) trpinčenje (mobing) opišejo kot praviloma čustveno oziroma psihično nasilje večine nad posameznikom oziroma posameznico. Začne se, ko postane ta tarča nespoštljivega vedenja večine v kolektivu. Z govoricami, podtikanji in javno diskreditacijo se počasi, a zanesljivo ustvari sovražno delovno okolje zoper točno določenega sodelavca oziroma sodelavko. Praviloma se okrog pobudnikov takšnih ravnanj postopoma zbere večina kolektiva, ki deluje prikrito in neformalno (angl. mob). Njena dejanja eskalirajo v vse bolj sovražno in zastrašujoče vedenje, vse z namenom odstranitve osovražnega sodelavca ali sodelavke z delovnega mesta. Če organizacija oziroma njeno vodstvo ne ukrene ničesar, se žrtev počuti vse bolj nemočno, poslabša pa se tudi njeno psihofizično zdravje. Žrtve trpinčenja (mobinga) po navadi iščejo začasno rešitev v bolniških dopustih in odsotnosti z delovnega mesta. Postajajo vse bolj depresivne in resignirane. Na koncu sledi hudo poslabšanje zdravstvenega stanja, (poskusi) samomorov, »prostovoljni« odhod ali odpustitev z delovnega mesta. Avtorice trdijo, da je trpinčenje (mobing) lahko agresija zoper kogar koli in praviloma ne gre za specifično diskriminacijo zoper pripadnike posameznih družbenih skupin zaradi pripadnosti spolu, etniji, veri, rasi, starosti, prikrajsanosti oziroma invalidnosti itn. Mobing ima le en cilj: odstranitev sodelavca/sodelavke z delovnega mesta, lahko pa se dogaja v obliki dveh vrst agresivnosti: aktivne (odkrite) in pasivne (prikrite). Slednja pomeni poseben problem, saj agresivna in zlonamerna ravnanja občasno zamenjujeta prijaznost in vljudnost, kar deluje dodatno manipulativno na žrtev.

Proces trpinčenja (mobinga) poteka skozi različne faze (Robnik in Milanovič 2008):

1. začetni dogodek ali konflikt (gre za kritični dogodek, ki še ni trpinčenje, ampak je lahko njegov sprožilec oziroma povod);
2. nasilna dejanja (začnejo se različni napadi – praviloma socialnopsihološki in sproži se proces trpinčenja);
3. vključenost vodstva (če vodstvo ni udeleženo že v samem izvajanju nasilnih dejanj, lahko na tej točki procesa napačno oceni stanje, ga minimalizira oziroma žrtve ne jemlje resno ali pa ji pripiše soodgovornost za »slabše odnose«);
4. ožigosanje žrtve kot duševno bolne, problematične (gre za kritično fazo, saj je žrtev v širši skupini na delovnem mestu prepoznana kot težka, konfliktna, vzrok težavam na delovnem mestu ali duševno bolna, in vse to nezadržno vodi še v zadnjo fazo odstranitve z delovnega mesta);
5. izključitev, odstranitev z delovnega mesta (posledice sistematičnega in dolgotrajnega nasilja se pri žrtvi kažejo v posttravmatskem sindromu, poslabšanju zdravstvenega stanja, nižji produktivnosti in uspešnosti pri delu, v poslabšanju socialnih stikov in izgubi socialne mreže (ne le na delovnem mestu), po izključitvi/izgonu z delovnega mesta se čustveni pretresi še na-

daljujejo, prav tako psihosomatske bolezni, konec procesa trpinčenja (mobinga) je praviloma zelo škodljiv za žrtev, celo tragičen).

V Sloveniji o tem pojavu še nimamo pomembnejših raziskav (krajše ankete so opravili posamezni sindikati), obstajajo pa podatki iz tujih raziskav. Ti nekoliko variirajo: 5–10% trpinčenih zaposlenih v Evropi in 20–30% v ZDA. Je pa v četrti evropski raziskavi o delovnih razmerah 8% Slovencev in Slovenk navedlo, da na delovnem mestu doživljajo trpinčenje in nadlegovanje (Robnik in Milanovič 2008). N. Davenport, R. Distler Schwartz in G. Pursell Elliott (2002, 65) navajajo, da so raziskave v Skandinaviji pokazale, da se trpinčenje (mobing) pojavlja večinoma v nevladnem sektorju, izobraževanju in zdravstvu, manj pa v večjih podjetjih. Zanimivo je še, da so glede na izobrazbo delovnega okolja, v katerem se pojavlja trpinčenje, pogosteje zastopani višje strokovno usposobljeni kot pa nekvalificirana delovna sila. Avtorice govorijo o več dejavnikih tveganja za trpinčenje na delovnem mestu: neustrezno vodenje, slabo načrtovanje dela, družbeno izpostavljen položaj žrtve in nizki moralni standardi. Drugi dejavniki tveganja so še:

- zaposleni niso obveščeni o večjih spremembah v organizaciji oziroma jih nanje ne pripravijo;
- kultura »grešnega kozla« v organizaciji – ena oseba postane tarča govoric, zlonamernega ogovarjanja in je dežurni krivec za težave v organizaciji;
- zaveznitva mimo hierarhične lestvice;
- zloraba zunanjih strokovnjakov in strokovnjakinj;
- povečana odsotnost zaposlenih zaradi obolevanj, preobremenjenost z delom;
- ključne osebe zapuščajo organizacijo;
- klima v organizaciji je vse slabša, zaposlene je strah, zato molčijo;
- organizacija nima sprejete politike zoper nasilje na delovnem mestu.

Velik dejavnik tveganja je, če je nasilje sestavni del kulture delovnega okolja oziroma če obstaja glede različnih vrst in oblik nasilja v družbi javno deklarirana visoka toleranca.

V zvezi z različnimi oblikami nasilja na delovnem mestu ugotavljamo naslednje:

- ko govorimo o nasilju na delovnem mestu, govorimo o nasilju med zaposlenimi na delovnem mestu; hujša dejanja te vrste država tudi inkriminira, predvsem znotraj delovnopravne zakonodaje;
- druge oblike nasilja na delovnem mestu (v šoli nasilje učencev, staršev, drugih oseb) niso opredeljene kot nasilje na delovnem mestu, lahko pa so, ko gre za hujša dejanja, opredeljene kot kazniva dejanja;

- zakon o delovnih razmerjih prepoveduje spolno in druge oblike nadlegovanja ter trpinčenje (angl. mobbing) na delovnem mestu kot oblike sistematičnega in dlje časa trajajočega nasilnega ravnanja, ne posega pa v druge, »manj« škodljive in občasne izraze agresivnosti oziroma nasilnih dejanj;
- ko govorimo o nasilju na delovnem mestu, moramo ločevati med nasilnimi dejanji, ki so prepoznana kot škodljiva in »nasilna« s strani države (zakonodaje), in tistimi, ki jih opredeljujemo kot nasilna na podlagi osebnega doživljanja in definiranja (ne)sprejemljivega vedenja.

V raziskavi smo se odločili, da v anketni vprašalnik vključimo tudi področje nasilja na delovnem mestu, ki smo ga zaradi lažje prepoznavnosti ter vsebinske jasnosti poimenovali »nasilje med zaposlenimi«. Pri tej odločitvi so nas vodili naslednji razlogi:

1. Nasilje na delovnem mestu oziroma nasilje med zaposlenimi je od leta 2002 (spolno nadlegovanje) in posebno od leta 2007 (druge oblike nadlegovanja in trpinčenje na delovnem mestu) zakonsko opredeljena in sankcionirana oblika nasilja v Republiki Sloveniji, s čimer je Slovenija sledila direktivam Evropske unije na področju delovnopravne zakonodaje.
2. Tuja dognanja in raziskave na področju trpinčenja na delovnem mestu so pokazali, da se največji delež tega nasilja dogaja prav v sektorjih izobraževanja, zdravstva in socialnega dela (Davenport, Distler Schwartz in Pursell Elliott 2002), kar področje šolstva uvršča prav v vrh družbenih področij, kjer je trpinčenje in nadlegovanje bolj pogosto kot drugje, šolo pa k tipu organizacij z višjo stopnjo tveganja za pojav trpinčenja med zaposlenimi na delovnem mestu.
3. Čeprav v Sloveniji še ni nobene raziskave na področju trpinčenja na delovnem mestu, obstaja nekaj analiz in podatkov, iz katerih lahko sklepamo, da sta (spolno) nadlegovanje in trpinčenje resna problema. V raziskavi Urada za enake možnosti Vlade Republike Slovenije v sodelovanju s slovenskimi sindikati (sodeloval je tudi SVIZ) se je pokazalo, da deleži zaznanega nadlegovanja niso majhni, nekateri, na primer delež spolnega verbalnega nadlegovanja, pa so precej veliki (27 %). V četrti evropski raziskavi o delovnih razmerah pa je kar 8 % Slovencev in Slovenk navedlo, da na delovnem mestu doživljajo trpinčenje in nadlegovanje.
4. Zdi se nam tudi pomembno, da v diskusiji o nasilju v slovenskih šolah opozarjamo tudi na tiste vidike te problematike, ki so bili do zdaj neprepoznani, manj izraziti, zanemarjeni ali nelegitimni. »Nasilje v šolah« želimo namreč postaviti na novo kot kompleksen in zahteven problem, ki ima več dimenzij. Ena od teh je zagotovo različnost pojavnih vrst nasilja v šolah, znotraj katere mora tudi »nasilje med zaposlenimi« dobiti ustrezno mesto.

5. Kadar v šoli zaznamo določene pojave nasilja, moramo pri analizi vzrokov in posledic nasilnega dejanja nujno upoštevati tudi morebitno pojavnost in razsežnosti drugih vrst in oblik nasilja v šolskem prostoru (kultura (ne)nasilja). Vsako nasilje nosi s seboj sporočilo in poleg posledic, ki jih ima na vpletene subjekte, vpliva tudi na splošno klimo, zaupanje v vodstvo in organizacijo samo, medosebne odnose, počutje in uspešnost. Dolgo neodkrito, prikrito, minimalizirano nasilje katere koli vrste deluje na šolsko skupnost destruktivno, saj lahko prizadene njene vrednostne in vzgojne temelje, ki morajo biti v spoštovanju človekovih (otrokovih) pravic. Ena vrsta nasilja lahko posredno ali neposredno vpliva tudi na pojavnost neke druge vrste nasilja. V skladu s tem razmišljanjem je celovita slika problematike »nasilja v šolah« lahko zgolj takšna, v kateri se odprto govori tudi o pojavu nasilja med zaposlenimi.

Vloga šole pri zaznavi in obravnavi nasilja v družini

Vrste nasilja, o katerih smo govorili do zdaj (nasilje med vrstniki, nasilje v odnosu učitelji – učenci, nasilje med učitelji in starši ter nasilje med zaposlenimi), spadajo v šolski prostor, in to iz več razlogov:

- različne vrste in oblike nasilja se dogajajo prav v šolskem prostoru (šola in njen okoliš);
- vzroki in povodi za različne pojavne oblike nasilja so (tudi) v položajih, vlogah, odnosih in (ne)moči subjektov, ki delajo ali hodijo v šolo (zaposleni, učenci);
- posledice teh dejanj so praviloma prav tako vidne, prepoznane v prostoru šole.

Pri nasilju v družini je drugače, saj se ne dogaja v šoli, ampak so, kot smo že poudarili, v šoli vidne njegove posledice. Hkrati je družina s svojo primarno socializacijsko funkcijo eden od glavnih dejavnikov tveganja za več ali manj nasilja v medvrstniških odnosih, odnosu učenci – učitelji ter starši – učitelji. Podrobneje smo opredelili tudi druge razloge, zaradi katerih je treba v okviru problematike nasilja v šoli govoriti tudi o nasilju nad otroki v družini.

Nasilje v družini sistemsko obravnava Zakon o preprečevanju nasilja v družini, sprejet leta 2008 (v nadaljevanju ZPND). Nasilje v družini v 3. členu opredeli kot »vsako uporabo fizičnega, spolnega, psihičnega ali ekonomskega nasilja enega družinskega člana proti drugemu družinskemu članu oziroma zanemarjanje družinskega člana ne glede na starost, spol ali katero koli drugo osebno okoliščino žrtve ali povzročiteljice oziroma povzročitelja nasilja«.

Kazenski zakonik v 191. členu prvič opredeljuje »nasilje v družini« kot kaznivo dejanje.

- (1) Kdor v družinski skupnosti z drugim grdo ravna, ga pretepa ali drugače boleče ali ponižujoče ravna, ga z grožnjo z neposrednim napadom na življenje ali telo preganja iz skupnega prebivališča ali mu omejuje svobodo gibanja, ga zalezuje, ga prisiljuje k delu ali opuščanju dela ali ga kako drugače z nasilnim omejevanjem njegovih enakih pravic spravlja v skupnosti v podrejen položaj, se kaznuje z zaporom do petih let.
- (2) Enako se kaznuje, kdor stori dejanje iz prejšnjega odstavka v kakšni drugi trajnejši življenjski skupnosti.
- (3) Če je dejanje iz prvega odstavka storjeno proti osebi, s katero je storilec živel v družinski ali drugi trajnejši skupnosti, ki je razpadla, je pa dejanje s to skupnostjo povezano, se storilec kaznuje z zaporom do treh let.

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (3. člen) nasilje v družini definira v njegovih pojavnih oblikah:

- Fizično nasilje je vsaka uporaba fizične sile, ki pri družinskem članu povzroči bolečino, strah ali ponižanje ne glede na to, ali so nastale poškodbe.
- Spolno nasilje so ravnanja s spolno vsebino, ki jim družinski član nasprotuje, je vanje prisiljen ali zaradi svoje stopnje razvoja ne razume njihovega pomena.
- Psihično nasilje so ravnanja, s katerimi povzročitelj nasilja pri družinskem članu povzroči strah, ponižanje, občutek manjvrednosti, ogroženosti in druge duševne stiske.
- Ekonomsko nasilje je neupravičeno nadzorovanje ali omejevanje družinskega člana pri razpolaganju z dohodki oziroma pri upravljanju s premoženjem, s katerim družinski član samostojno razpolaga oziroma upravlja, ali neupravičeno omejevanje razpolaganja oziroma upravljanja s skupnim premoženjem družinskih članov.
- Zanemarjanje je oblika nasilja, kadar oseba opušča dolžno skrb za družinskega člana, ki jo potrebuje zaradi bolezni, invalidnosti, starosti, razvojnih ali drugih osebnih okoliščin.

ZPND v 4. členu določa, da posebno varstvo pred nasiljem uživa mladoleten družinski član (otrok do 18. leta starosti). Otrok je žrtev nasilja tudi, če je navzoč pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom ali živi v okolju, kjer se nasilje izvaja. Posebne skrbi pri obravnavanju nasilja in omogočanju pomoči žrtvam so deležne starejše osebe in invalidi ter osebe, ki zaradi osebnih okoliščin niso sposobne skrbeti zase. Organi in organizacije so dolžni izvesti vse postopke in ukrepe, ki so potrebni za zaščito žrtve glede na stopnjo njene ogroženosti in zaščito njenih koristi, in pri tem zagotoviti spoštovanje integritete žrtve. Če je žrtev nasilja otrok, imajo koristi in pravice otroka prednost pred koristmi in pravicami drugih udeleženk oziroma udeležencev postopka (5. člen).

V 6. členu ZPND opredeljuje dolžnost prijave, ki se nanaša tudi na vzgojno-izobraževalne zavode. Organi in organizacije ter nevladne organizacije, ki pri svojem delu izvejo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati, da se izvaja nasilje, so dolžni o tem takoj obvestiti center za socialno delo, razen če žrtev temu izrecno nasprotuje in ne gre za sum storitve kaznivnega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti.

Vsakdo, zlasti pa strokovni delavci oziroma delavke v zdravstvu ter osebje vzgojno-varstvenih in vzgojno-izobraževalnih zavodov, mora ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti takoj obvestiti center za socialno delo, policijo ali državno tožilstvo, kadar sumi, da je otrok žrtev nasilja.

Ministri, pristojni za delovanje policije, zdravstvenih organizacij, socialnovarstvenih in vzgojno-izobraževalnih zavodov, v soglasju z ministrom, pristojnim za delo, družino in socialne zadeve, določijo pravila in postopke,¹⁴ ki zagotavljajo usklajeno delovanje organov in organizacij in ki jih morajo organi in organizacije z navedenih področij upoštevati pri obravnavanju primerov nasilja (10. člen). Ob protokolu, ki bo enoten za vse VIZ v Sloveniji, bo treba izdelati tudi navodila za njegovo uporabo znotraj VIZ ter obvestiti starše o uveljavitvi ZPND v šolah in vrtcih. Vnaprejšnja seznanitev s postopki šole (vrtca) in države, ko se zazna nasilje nad otrokom v družini, v precejšnji meri onemogoča poznejše morebitne konflikte med šolo in starši. Staršem mora država nedvoumno sporočiti, da šola arbitrarno ne odloča o prijavi suma, temveč opravlja le svojo zakonsko in etično dolžnost, pri kateri pa ne more biti nobenih izjem. VIZ je v skladu z ZPND obvezen zagotoviti strokovno usposabljanje na področju nasilja v družini za strokovne delavce v okviru stalnega izobraževanja. Odgovorne osebe so dolžne zagotoviti usposabljanje vseh strokovnih delavcev, ki se v okviru svojega dela srečujejo z žrtvami oziroma povzročitelji nasilja (10. člen).

ZPND določa tudi načrt pomoči žrtvi nasilja v družini (14. in 15. člen).

Nosilec primera je pristojni center za socialno delo, ki ustanovi multidisciplinarni tim, v okviru katerega se oblikuje načrt pomoči žrtvi nasilja v družini. V multidisciplinarnem timu sodelujejo tudi predstavniki vzgojno-izobraževalnih zavodov (VIZ), ki so ali bodo v okviru področja svojega delovanja obravnavali žrtev oziroma povzročitelja nasilja. Odgovorne osebe organov in organizacij, ki so pozvane k pripravi načrta pomoči, so dolžne zagotoviti sodelovanje predstavnikov organov in organizacij. Tu se ZPND neposredno nanaša na vlogo VIZ, ki prek svojega predstavnika sodeluje v multidisciplinarnem timu.

Pomembne pridobitve ZPND za vzgojno-izobraževalne zavode, lahko strnemo v tri točke:

¹⁴ Ministrstvo za šolstvo in šport je junija 2008 vzpostavilo delovno skupino za pripravo postopkov oziroma protokola za obravnavo nasilja v družini v vzgojno-izobraževalnih zavodih. Sestava delovne skupine je multidisciplinarna in multiprofesionalna. S tem je MŠŠ želel zagotoviti celovitost in vsestransko strokovnost pri oblikovanju protokola za VIZ.

1. definiranje pojava in njegovih pojavnih oblik,
2. opredelitev odgovornosti in vloge pri obravnavi nasilja v družini,
3. opredelitev odgovornosti pri preprečevanju nasilja v družini.

Pri definiranju različnih oblik nasilja v družini ZPND navaja nekatere pomembne ali nove pravne opredelitve:

- Pri fizičnem nasilju je povsem nova dikcija, da je vsaka uporaba fizične sile, ki povzroči bolečino, strah ali ponižanje, nasilje, četudi ni povzročilo poškodb. Gre za radikalen premik k upoštevanju psiholoških posledic fizičnega nasilja pri žrtvi (strah, bolečina, ponižanje), kar pomeni tudi to, da bo v postopku dokazovanja treba žrtvi verjeti, saj ne bo očitnih (fizičnih) dokazov o preživetem nasilju.
- Pri spolnem nasilju je zelo pomembno, da zakon izrecno določa (tako kot tudi kazenska zakonodaja), da je spolno nasilje tudi, kadar mu družinski član ne nasprotuje, ker zaradi stopnje svojega razvoja ne razume njegovega pomena.
- Najbolj radikalna sprememba (novost) je pri navajanju psihičnega nasilja, saj ZPND prvič nedvoumno psihološko ali čustveno nasilje postavlja ob bok drugim oblikam nasilja v družini, kar je predvsem pomembno za najšibkejše subjekte – otroke.
- Korak naprej je tudi vključitev ekonomskega nasilja v koncepcijo nasilja v družini, saj je to pogosto zelo prikrito, represivne službe pa ga tudi omalovažujejo kot manj pomembno.
- ZPND k definiciji nasilja v družini dodaja tudi zanemarjanje. Pri tem posebej omenja (poleg otrok) šibkejše pripadnike družine, ki so odvisni od pomoči drugih družinskih članov. Tu je zakonodajalec v problematiko pripeljal tudi problem nasilja nad starejšimi, osebami z različnimi oblikami prikrajšanosti in hendikepa ter (duševno) bolnimi v družini.
- Za konceptualizacijo nasilja v družini pa je skoraj revolucionarna dikcija ZPND, ki pravi, da je otrok žrtev nasilja v družini, tudi če je navzoč pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom ali živi v okolju, kjer se nasilje izvaja. To je ena od ključnih vsebinskih in idejnih pridobitev zakona, saj je posredno priznala škodljivost in destruktivnost nasilja za otroke, ki »zgolj« opazuje nasilje nad najbližjimi, na kar so dolgo opozarjali feministična teorija in strokovnjaki s področja otrokovih pravic.

Izjemno pomembna je dolžnost prijave zaznanega nasilja v družini v vseh tistih institucijah, kjer prihajajo v stik z otroki (zdravstvo, vzgoja in izobraževanje). Pri tem je treba opozoriti na to, da te ustanove prijavljajo sum nasilja in ne »dokazano« storjeno nasilje, kar je naloga preiskovalnih organov in policije. Zato je povsem odveč in škodljivo kakršno koli preiskovanje in ocenjevanje »teže«

zaznanega nasilja znotraj vzgojno-izobraževalnega zavoda (svetovalne službe), ker to ni v pristojnosti zavoda, niti za takšne postopke ni usposobljen. Dolžnost prijave centru za socialno delo, policiji ali tožilstvu je vezana zgolj na zaznavo nasilja, kar pomeni, da je za prijavo suma nasilja dovolj izpoved otroka, da preživlja nasilje sam ali pa kdo od družinskih članov. To pomeni še eno pomembno pridobitev: končno je tudi v skladu z zakonom v Sloveniji otroku, ki spregovori o nasilju, treba verjeti! Z novim zakonom se poostruje tudi zunanja odgovornost vzgojno-izobraževalnega zavoda kot institucije ter zaposlenih v njej. Zelo jasno je pri navajanju dolžnosti prijave navedeno, da je »vsakdo, zlasti pa strokovni delavci in delavke« dolžan prijaviti sum nasilja nad otrokom v družini. Ta določba dolžnost prijave širi (resda v izjemnih primerih) na vse zaposlene v VIZ.

Ključno sporočilo (duh) zakona je povsem nedvoumno: vse odrasle osebe smo odgovorne za zaščito otroka, ki preživlja nasilje v družini! Ni izgovorov in ni več opravičil, da šola ali vrtec takoj ne posredujeta v zaščito otroka – ta manevrski prostor šole, v katerem je do zdaj ocenjevala situacijo, raziskovala, čakala na izboljšanja, se je zelo zmanjšal s povečanjem zunanje odgovornosti. Tudi odgovornost ravnatelja je povsem jasna, saj predstavlja VIZ pred zakonom in je torej odgovoren za to, da VIZ nasilje v družini zaznava, ga ustrezno ter hitro prijavlja in sodeluje v nadaljnjih postopkih s centrom za socialno delo in drugimi pristojnimi organi. ZPND določa še, da če je žrtev nasilja otrok, imajo koristi in pravice otroka prednost pred koristmi in pravicami drugih udeleženk oziroma udeležencev postopka (staršev, povzročiteljev nasilja). Skrb VIZ mora biti torej pri nasilju v družini zgolj na strani otroka in njegove zaščite.

O dolžnosti prijave nasilja nad otrokom je Novakova (v Gačeša 2007, 174) pisala že pred sprejetjem novega zakona, na osnovi prejšnjih zakonskih obvez vzgojno-izobraževalnih zavodov. Navaja ga Gačeša, ko pravi, da »je država (šola) dolžna zagotoviti telesno nedotakljivost otrok tudi pred njihovimi starši. Učitelj, ki bi opazil, da hodi otrok v šolo ves v modricah in pretepen, bi moral o tem obvestiti ustrezne službe in organe, ki bi potem nadalje poskrbeli za zavarovanje otrokovih koristi. S tem lahko šola sproži začasne ukrepe za zavarovanje otrokovih koristi, postopek odvzema otroka staršem ali celo za odvzem roditeljske pravice.«

Pomembna pa so tudi določila zakona, ki VIZ zavezujejo k sodelovanju s pristojnimi institucijami, predvsem s centrom za socialno delo v okviru multidisciplinarnega tima. Vodstvo VIZ bo moralo za sodelujočo osebo v multidisciplinarnem timu zagotoviti za to sodelovanje vse potrebne okoliščine tudi znotraj zavoda. Sodelovanje VIZ v timu je s stališča zaščite varnosti in interesov otroka (tudi ali predvsem po prijavi) ključno, saj je šola (vrtec) vsak dan v stiku z otrokom. Da bo to sodelovanje z zunanjimi institucijami ažurno in plodno, bo moralo poskrbeti vodstvo zavoda, na primer zagotoviti dovolj časa članu multidisciplinarnega tima za pripravo na seje, zagotoviti varnost strokovnim delavcem (v primeru pričanja na sodišču) in siceršnje zaščito zaposlenih (če bi povzročitelj nasilja v dru-

žini grozil tudi zaposlenim v šoli ali celo izvajal kakršno koli nasilje), zagotoviti sodelovanje z zagovornikom otroka in ustrezno pomoč otroku v šoli po prijavi nasilja (v obliki individualiziranega načrta). Tudi tu se je zunanja odgovornost šole (vrtca) zaostila.

VIZ (ravnatelj) mora v skladu z ZPND zagotoviti v okviru stalnega izobraževanja ustrezno usposabljanje za vse strokovne delavce, ki se pri svojem delu srečujejo s problematiko nasilja v družini. To pomeni, da nasilje v družini ne bo več zgolj strokovna domena svetovalnih služb, temveč bodo morali imeti ustrezna znanja in veščine za zaznavo nasilja v družini vsi strokovni delavci, ki delajo v vzgoji in izobraževanju, vključno z vodstvom. Priporočljivo bi celo bilo, da vsaj minimalno poznavanje problematike obvladajo vsi zaposleni, kajti tudi ti lahko opazijo ali izvejo za primere nasilja nad otroki v družini. Tudi po tej plati je torej nasilje v družini z novim zakonom postalo legitimna tema šolskega diskurza in njegovih preventivnih programov. Ne nazadnje pa je treba omeniti tudi odgovornost vodstva VIZ, da načrtno gradi kulturo nenasilja med sodelavci tudi v zvezi z nasiljem v družini. Lastna stališča in zgled odločnega in nediskriminatornega ukrepanja ob zaznavi takšnih nasilnih dejanj pomembno pripomorejo k uveljavitvi protokola za obravnavo nasilja v družini.

Poglejmo opis dinamike nasilja v družini in kako ta lahko vpliva na vedenje otroka (Plaz in Veselič 2002, 130–131):

Nasilje je proces. Oseba, ki se znajde v nasilnem odnosu, se v začetku po navadi niti ne zaveda, kaj se dogaja. Pogosto je namreč psihično nasilje, s katerim se začne nasilje v nekem partnerskem odnosu, skrito pod krinko ljubezni in skrbi za drugega. Sčasoma nasilje postane »normalni« del vsakodnevnega življenja v družini. Oba partnerja ga opravičujeta in racionalizirata. Prav tako otroci nasilje sprejmejo kot običajen način reševanja nesporazumov. Nasilje v družini je za otroka, ki ga doživlja, nekaj vsakdanjega, »normalnega«. Prepričan je, da se tudi v drugih družinah dogaja podobno, zato:

- otrok svoje vedenje prilagaja trenutnemu razpoloženju svojih staršev;
- skriva, kaj se dogaja doma, ker želi zaščititi starše;
- opazuje očetovo (mamino) razpoloženje in opozarja drugega starša;
- pazi, da ne bi delal napak, ker se počuti krivega za nasilje v družini;
- boji se, kaj bodo drugi mislili o njem;
- prepričan je, da mu ne bo nihče verjel;
- strah ga je, morda ste mu starša zabičala, da o tem, kaj se dogaja doma, ne sme nikomur povedati.

O tem, zakaj se pojavlja nasilje v družini, in še posebno, zakaj starši zlorablajo otroke, obstajajo različne teorije. Nekatere se usmerjajo v osebnost povzročiteljev, druge v vplive okolja (socializacije, vzgoje, izkušenj), tretje v družino kot

prisilno institucijo in spet druge v neenakost v porazdelitvi družbene moči, ki se prevladujoče kaže tudi kot nasilje moških v družini nad ženskami in otroki. Za kompleksno razumevanje problema nasilja v družini je verjetno treba upoštevati vse naštetе vidike. Pretekli (psihološki in medicinski) pogledi, da gre za duševno bolne posameznike in ekscesne primere, so bili v zadnjih desetletjih preseženi, saj so raziskave v Evropi in Ameriki pokazale, da obstaja korelacija med pripadnostjo šibkejšim družbenim skupinam (otroci, ženske, starejši, osebe s hendikepom, uporabniki psihiatrije, pripadniki manjšin in marginalnih skupin) in izkušnjami nasilja v družini. Sodobne teorije večinoma temeljijo na spoznanju, da gre pri nasilju v družini v prvi vrsti za zlorabo moči. Ameriške raziskave so potrdile, da se je spolna zloraba za 22 % dečkov in 23 % deklic začela pred izpolnjenim osmim letom starosti in da so otroci z različnimi posebnimi potrebami od štiri- do desetkrat pogosteje spolno zlorabljeni kakor njihovi vrstniki (Vanček 2002, 151–152). Podatka kažeta na to, da je (spolna) zloraba otroka v prvi vrsti zloraba moči, saj je odrasli osebi lažje zlorabiti majhnega otroka ali pa otroka s posebnimi potrebami, ker je veliko manjša možnost, da bo zloraba odkrita.

Posledice nasilja nad otroki v družini so (Vanček 2002):

- otroke je strah, ne počutijo se varne;
- imajo občutke krivde;
- počutijo se nemočne, ker ne morejo preprečiti nasilja;
- počutijo se drugačne od drugih otrok; nasilje skrivajo pred drugimi, ker poskušajo zaščititi družino;
- teže zaupajo ljudem, zapirajo se vase, potlačijo svoja čustva;
- imajo slabo samopodobo;
- lahko imajo govorne motnje;
- fizične poškodbe: odrgnine, modrice, rane, zlomi in druge poškodbe;
- močenje postelje, glavoboli, problemi z želodcem in druge psihosomatske motnje;
- motnje hranjenja;
- postanejo sami agresivni, nasilni do sorojencev in vrstnikov v šoli;
- postanejo žrtve nasilja vrstnikov v šoli;
- učne težave;
- zlorab drog;
- beg od doma;
- samopoškodovanje in drugo.

A. Kristančič (2002, 129–130) govori o znakih, ki jih po navadi kažejo otroci, ki so zlorabljeni (vključno s spolno zlorabo) ali zanemarjeni:

1. *fizični znaki*: nepojasnjene zmečkanine, modrice, podplutbe, maroge, ne-

pojasnjene opekline, zlomi nosu, obraza ali drugih delov telesa, nepojasnjene vreznine in druge rane;

2. *spolni znaki*: težave pri hoji in sedenju, kri na oblačilih, bolečina ali močna rdečica v predelu genitalij, modrice ali krvavitve genitalij ali anusa, pretirano izkazovanje seksualnosti;
3. *vedenjski znaki*: nemir in zaskrbljenost, ko je otrok v stiku z odraslimi, zaskrbljenost in boječnost, ko drugi otroci jokajo, izrazita agresivnost, nezmožnost doživljanja veselja in radosti, neuskklajena rast in razvoj, izrazito otročje vedenje, izrazito dnevno sanjarjenje, strah pred starši, strah pred odhodom domov, nenavadno spolno vedenje in znanje, skromni odnosi z vrstniki, bežanje in delikventno vedenje, seksualni napadi na vzgojitelje, pretiran spolni interes do prijateljev;
4. *drugi znaki zanemarjanja in zlorab*: izrazite težave v šoli, vrtcu, domu, zavodu, pogosto skrivanje v zaprte in zaklenjene prostore, nezmožnost usklajevanja s pravili in šolskim/domskim redom, izogibanje slačenja pred športno vzgojo ali na zdravstvenih pregledih, nenavadni izbruhi jeze, strahu, depresije, konflikti s straši, skrbniki, nenavadni čustveni izbruhi joka in kričanja, izrazito koketiranje, prostitucija, poudarjanje nepotrebности družin, zatekanje v alkohol in druge droge in drugo.

Možne naštetе posledice nasilja nad otroki v družini se v celoti posredno ali neposredno prenašajo tudi v šolski prostor, tako prek vedenja in interakcij učenca kot tudi prek njegovega počutja, zdravja in šolskega dela. V študiji o partnerstvu med šolo in domom avtorici (Intihar in Kepec 2002, 60) pravita: »Raznovrstne oblike nasilja v družini, odsotnost čustvene in socialne varnosti so negativni dejavniki, ki vplivajo na otroke in mladostnike, da postajajo agresivni, čustveno in socialno potlačeni, globoko v sebi zelo nesrečni. Ti otroci in mladostniki niso problem samo sami sebi, temveč tudi za razredni kolektiv in za učitelje. Pogosto »razdirajo« čustveno, socialno in delovno klimo v razredu.« Šola torej ni le prostor, kjer odkrivamo nasilje nad otroki, ga prijavljamo in obravnavamo, temveč tudi skupnost, ki je neposredno soočena s posledicami nasilja, ki ga preživlja otrok. Vpetost oziroma povezanost vzgoje in izobraževanja v problematiko nasilja nad otroki v družini je zaradi vsega naštetega kompleksna.

Nasilje v družini je pogosto skrivnost, skrita v zasebnosti domov. Družina je bila vseskozi del zasebne sfere, ki jo je nasproti državi in javnemu predstavljal oče – patriarh. Šele v 20. stoletju so se zgodili pomembni premiki v pojmovanju družine in njene nedotakljivosti, in sicer na osnovi prepoznavanja temeljnih človekovih pravic in posledično temeljnih pravic žensk in otrok. Ko družina postane prostor, v katerem je ogrožena varnost in so kratene temeljne človekove pravice, država lahko in mora posegati v zasebnost družine, da bi zaščitila njene člane. Pavlovič (1993, 201) v zvezi s posegom države v družino zagovarja stališče, da so »pravice otrok zoperstavljenе pravicam staršev samo v ekscesnem segmentu ogrožanja otroka v družinskem krogu. Mnogo preden do tega pride, in bolj obče

veljavno, pa so pravice otrok skladne s pravicami staršev (če upoštevamo izvirno motivacijo staršev za otrokovo blaginjo). Ali še drugače: država, ki izraža skrb za zlorabljenе otroke in zaradi te razvija strategijo nezaupanja do družine, bi morala veliko več energije in sredstev posvetiti ustvarjanju razmer, v katerih bi starševstvo dobilo večji družbeni pomen, priznanje in manevrski prostor.«

Neredki hudi primeri nasilja v družini, umori, trpinčenja, dolgoletne spolne zlorabe, ki so se v zadnjih letih zgodili (odkrili) v Sloveniji, so pokazali, da je slovenska država šibka v ustvarjanju razmer za boljše starševstvo, a šibka tudi pri zaznavanju nasilja v družini in učinkoviti intervenciji vanjo, ko so družinski člani, posebno otroci, ogroženi. V javnem mnenju in delu strokovne javnosti se je oblikovalo nezaupanje v učinkovitost države in njenih pristojnih institucij: socialne službe, policije, tožilstva, sodišča. Država je odgovorila z zaostrovanjem zakonodaje in večjimi pooblastili svojih služb pri posegu v družino, kadar gre za ogrožanje njenih članov.

Država lahko v izjemnih primerih nasilja nad otroki staršem tudi odvzame roditeljsko pravico. Nevladne organizacije in država so v zadnjih desetletjih razvile različne oblike pomoči žrtvam nasilja v družini ter zagotovile možnost umika v varni prostor. V zadnjih letih imamo tudi v Sloveniji zakonsko možnost prepovedi približevanja in odstranitve povzročitelja iz stanovanja (družine), kar je v skladu z evropsko politiko ukrepanja v primerih nasilja v družini.

Novela zakona o policiji omogoča, da lahko na kraju samem, kjer je bila ogrožena varnost družinskih članov, policija izreče povzročitelju nasilja prepoved približevanja določenemu kraju oziroma osebi. Policisti se za ukrep prepovedi približevanja odločajo na podlagi dotedanjega nasilnega ravnanja storilca ali ukrepanja policije zoper tega storilca ali iz okoliščin, ki jih policisti neposredno zaznajo ob prihodu na kraj ogrožanja. Oseba, ki ji je izrečen ukrep prepovedi približevanja, mora kraj ali območje prepovedi takoj zapustiti, v nasprotnem primeru jo mora takoj odstraniti policist. Policija izreče prepoved približevanja za 48 ur (pozneje lahko podaljšano na 10 ali 60 dni) in jo takoj pošlje v presojo preiskovalnemu sodniku okrožnega sodišča, ki odločbo potrdi, spremeni ali razveljavi. V času prepovedi približevanja se morajo izvesti ostali zakonsko predpisani postopki, žrtvam pa morajo pomagati pristojni centri za socialno delo (CSD).

V takšnih primerih je tvorno sodelovanje CSD s šolo (vrtcem), ki jo obiskujejo otroci, zelo pomembno. Ne le zato, da tudi šola spoštuje prepoved približevanja starša, ki je povzročal nasilje, otroku, ampak predvsem v smislu psihosocialne podpore in razumevanja za otrokove stiske. Enako je v primerih, ko se mati z otroki umakne pred nasiljem v varni prostor, kar pomeni, da je med drugim treba tudi prešolati otroke. Tu je uvidevna, podporna in strokovna komunikacija šole z mamami zelo pomembna, saj umik na varno prinaša tudi številne probleme in negotovosti glede prihodnosti. Otrokom sicer da fizično varnost in mirno bivanje v novem okolju, a tudi veliko odvzame s selitvijo na novo (pogosto anonimno) lokacijo. Sprememba okolja, vrstnikov, poznane šole (vrtca) ter izguba očeta (če-tudi je nasilen), njegovih sorodnikov, doma, sobe, igrač in drugih osebnih stvari

so le nekatere izgube, s katerimi se mora soočiti otrok v varni hiši. Poleg tega se mati z otrokoma ob odhodu od doma praviloma sooči tudi s poslabšanjem materialne varnosti, kar vpliva na kakovost njihovega vsakdanjega življenja. Vztrajanje pri odločitvi, da odide iz nasilnih odnosov, je odvisno od učinkovitosti socialne službe, policije in sodišča, pa tudi od podpore različnih zunanjih subjektov, tudi šole.

Glede obvladovanja in reševanja vseh teh stisk in problemov je torej vloga šole izjemno pomembna, saj lahko otroku to radikalno spremembo v življenju olajša, jo vsaj delno napolni s prijetnimi vsebinami in mu je v oporo. Ta je še pomembnejša takrat, kadar so postopki dolgi ali neuspešni, kadar mora spet živeti z nasilnim staršem ali/in v družinski situaciji ostane čustveno in socialno sam.

Ob koncu poglavja o nasilju v družini želimo odpreti še diskusijo o tistih pravicah otrok, ki jih ne ščitijo zakonodaja in sodišča, so pa izjemno pomembne za otrokov celostni ter optimalni razvoj. Te pravice prav tako izhajajo iz otrokovih potreb, a so v celoti psihološke, in zato po mnenju teoretikov »mehke« pravice.

Goldstein, Freud in Solnit (v Pavlovič 1993, 202) definirajo družino kot posebno enoto, ki zagotavlja otrokove potrebe: »Družino«, kakor koli jo že družba opredeli, na splošno doživljamo kot temeljno enoto, odgovorno in sposobno, da otroku med nezrelostjo zagotavlja na trajni osnovi okolje, ki rabi njegovim številnim telesnim in mentalnim potrebam ... Otrokovo telo potrebuje skrb, nego in zaščito. Njegov intelekt potrebuje spodbujanje in opozarjanje na dogodke v okolju. Potrebuje pomoč pri razumevanju in organizaciji svojih doživetij in znanj. Potrebuje ljudi, ki jih lahko ljubi in od katerih ljubezen prejema in ki so lahko varne tarče njegove otroške jeze in agresije. Potrebuje pomoč odraslih pri preusmerjanju in modificiranju svojih prvinskih nagonov (spolnosti in agresije). Potrebuje vzorce za identifikacijo, ki mu jih dajejo starši, zato da si zgradi dejavno moralno vest. Vsaj toliko kot kar koli drugega pa potrebuje, da ga sprejemajo, vrednotijo in želijo kot člana družinske enote, sestavljene iz odraslih in otrok.«

Zadovoljenost potreb, kot so jih opredelili avtorji, otroku zagotavljajo čustveno varnost, pozitivno samopodobo in celovito duševno zdravje. Radikalen poseg v te potrebe oziroma duševno trpinčenje pa v nasprotju s tem otroku povzroči trpljenje, poškoduje njegovo samopodobo in usodno zaznamuje njegov razvoj. Prav zato si nekateri strokovnjaki prizadevajo, da bi oblikovali merila, ki bi omogočila državno intervencijo tudi v primerih duševnega slabega ravnanja. Urad za raziskovanje psiholoških pravic otroka iz Indianapolisa v ZDA je sestavil seznam kratenja psiholoških pravic otroka, kamor so uvrstili poniževanje, zastrasovanje, osamitev, kvarjenje, izkoriščanje, odrekanje čustvene odzivnosti.¹⁵

Na tej viktimološki podlagi (izhajajoč iz psihološkega trpinčenja otroka) in pod vplivom drugih teoretikov in analitikov (na primer A. Milller v Pavlovič 1993,

¹⁵ Podrobno razlago posameznih kršenj psiholoških pravic otrok predstavlja Zoran Pavlovič v študiji o psiholoških pravicah otroka (1993).

216) je leta 1979 nastala deklaracija o psiholoških pravicah otroka, ki jo je sprejelo Mednarodno združenje šolskih psihologov. Deklaracija vsebuje naslednje psihološke pravice otrok (Pavlović 1993, 217):

- ljubezen in varnost pred strahom,
- pravica do ljubezni, naklonjenosti in razumevanja,
- pravica do svobode pred strahom, pred psihološko in telesno poškodbo ali zlorabo,
- pravica do zaščite in zastopanja,
- osebni, duhovni in socialni razvoj,
- pravica do osebne identitete in neodvisnosti in do svobode izražanja teh,
- pravica do priložnosti za duhovni in moralni razvoj,
- pravica do zadovoljujočih medosebnih odnosov in odgovorne skupinske pripadnosti,
- izobraževanje in igra,
- pravica do formalnega in neformalnega izobraževanja in do potrebnih posebnih virov,
- pravica do polne priložnosti za igro, razvedrilo in domišljijo,
- pravica do optimalnega telesnega in psihološkega razvoja in spodbujanja obeh.

Ali gremo s konceptom o psiholoških pravicah otroka v naši razpravi o nasilju v družini in šoli predaleč? Ali je smiselno širiti obstoječ zakonodajni okvir, ki določa otrokove pravice? Avtor odgovarja, da je največja utemeljenost koncepta psiholoških pravic otroka v tem, da je uresničevanje »mehkih« pravic pogoj za uresničevanje poznejših »trdih« zakonsko zagotovljenih otrokovih pravic. Psihološke pravice avtor razume kot posebno skupino pravic, ki je značilna za otroke in za prav to razvojno obdobje človeka. Zato so v otroštvu nepogrešljive in neodtujljive otrokovemu dostojanstvu (Pavlović 1993, 217).

Prav na tej točki pa se koncept psiholoških pravic otroka zelo približa nekemu drugemu, prav tako »radikalnemu« konceptu – ideji o ničelni toleranci do nasilja, ki pomeni vrednostno podlago prizadevanjem za kulturo nenasilja v družbi. Dilemi, ali je sploh mogoče v celoti doseči spoštovanje psiholoških pravic otroka v družini, šoli in družbi na splošno ter ali je mogoče uveljaviti ničelno toleranco do nasilja v vsakdanjem življenju, postavljamo v odgovor drugačno vprašanje: ali bi bila kakršen koli drug idejni ali vrednostni temelj v naši razpravi v današnjem družbenem okolju sploh mogoč ali legitimen?

* * *

Ob koncu razprave o nasilju v šoli in poskusu njegove opredelitve, lahko naša razmišljanja, dileme, predloge strnemo v naslednje ugotovitve:

- O definiranju pojmov: agresivnost, nasilje, zloraba, nasilje v šoli ni enotnega pogleda. Obstajajo sicer strinjanja o temeljnih značilnostih naštetih pojavov, a različne teorije in discipline se jih lotevajo specifično in partikularno, brez velike želje po preseganju teh okvirov.
- Zdi se, da so vsebinske in idejne razdalje med posameznimi raziskovalci nasilja v slovenskem prostoru precejšnje. Na eni strani kontinuuma so tisti, ki jih zanima zgolj strukturno nasilje v družbi (in morda še njegov vpliv na šolo), na drugi strani kontinuuma pa tisti, ki se ukvarjajo le z bullyingom in jim ta pomeni »sinonim« za nasilje v šoli.
- V poskusu celovite opredelitve nasilja v šoli smo tvegali s prepletanjem vseh vrst nasilja v družbi: strukturnega, institucionalnega ter neposrednega (subjektivnega), saj je prav šola ena od tistih institucij, kjer je to součinkovanje izrazitejše.
- Ugotavljali smo, da se v šolskem prostoru pojavljajo različne vrste nasilja (vrstniško nasilje, nasilje med učitelji in učenci, nasilje med učitelji in starši ter nasilje med zaposlenimi) in da je omejitev opredelitvi nasilja v šoli le vrsta interakcij med različnimi subjekti. Kaže se, da se v vsakem tipu interakcij v šoli lahko pojavi nasilje. S tem smo trčili v nekatere »nepopularne« vrste nasilja v šoli, s katerimi se sodobna teorija vzgoje in izobraževanja ni (dosti) ukvarjala, na primer nasilje med učenci in učitelji ter nasilje med zaposlenimi v šoli.
- Najbolj raziskovana in »legitimna« tema je bullying oziroma vrstniško nasilje, zato precej odstopa od drugih vrst nasilja: po raziskavah, dognanjih, številnih modelih, teorijah, številu raziskovalcev – tako doma kot po svetu.
- Na splošno smo ugotavljali, da nasilje ni pogosta in priljubljena tema šolskega diskurza oziroma diskurza vzgoje in izobraževanja. Nasilje (agresivnost) je »doma« v psihologiji, medicini, pravu, sociologiji, sicer vsakokrat drugače in z drugimi poudarki.
- Pri odkrivanju t. i. »novih« vrst nasilja v šoli se je pokazalo, da »stare« vrste in oblike nasilja, ki so bile tradicionalno poznane (nasilje učiteljev nad učenci, nasilje šole nad starši), še niso odpravljene. Nasprotno – pokazale so neverjetno trdoživost, in to kljub zakonodajnim spremembam, konvenciji OZN o otrokovih pravicah in spremembam v doktrini vzgoje in izobraževanja. Naša teza je bila, da gre to pripisati sami biti šole, ki je (še vedno) represivna in kot taka ustvarja tihe in nevidne okoliščine za različne vrste pretežno psihološkega in verbalnega nasilja nad učenci v šoli.
- Odgovor na to stanje je v natančni regulativi zaščite otrokovih pravic, kajti le jasno pravilo lahko določi tanko, a izjemno pomembno mejo med tistim, kar bi označili s »pozitivno socializacijsko agresivnostjo« šole in nedopustnim psihološkim, verbalnim, socialnim nasiljem nad učenci.
- Pravni mehanizmi so ključni tudi za zaščito pravic drugih subjektov v šoli –

učiteljev in drugih zaposlenih. Deloma jih pred nasiljem na delovnem mestu ščiti delovnopravna zakonodaja, ki je v našem prostoru na tem področju nova in še brez ustrezne pravne in sodne prakse. Učiteljem je treba brez zadržkov priznati pravico do dela, ustvarjanja in poučevanja brez nasilja.

- V pregled vrst nasilja v šoli smo vključili tudi nasilje (nad otroki) v družini in našo odločitev argumentirali. S tem smo konceptualizacijo nasilja v šoli razširili in tvegali odpor, najbolj v šolah samih. Učitelji in ravnatelji se praviloma bojijo dodatnih odgovornosti in področij dela, za katera se med študijem niso usposabljali. A tu ni več nobene izbire. Današnji družbeni kontekst definiranja nasilja je takšen, da kot nesprejemljivo nasilje prepoznava in priznava vsakršno nasilje v družini. Pri njegovem odkrivanju in obravnavi pa ima šola ključno vlogo.

Pregled obstoječih modelov preprečevanja nasilja v šoli

Temeljno izhodišče pregleda obstoječih modelov je, da vanj *vključujemo vse modele, ki jih izvajalci sami definirajo kot modele, ki preprečujejo nasilje v šoli.*

K preprečevanju nasilja v šoli uvrščamo modele, ki:

- delujejo na senzibiliziranju subjektov do nasilja v šoli in na njihovem spreminjanju odnosa do tega pojava;
- razvijajo preventivne dejavnosti, ki zmanjšujejo dejavnike tveganja za nasilje;
- so usmerjeni k vedno pogostejšemu zaznavanju nasilja in prepoznavanju znakov, dinamik nasilnih odnosov in posledic, ki se pokažejo na vpletenih v nasilna dejanja;
- se ukvarjajo z obravnavo že storjenega nasilja, pomočjo žrtvam, povzročiteljem ali/in opazovalcem,
- uvajajo različne nenasilne prakse razvijanja medsebojnih odnosov in reševanja konfliktov ter spodbujajo k sistematičnemu in celovitemu obvladovanju nasilja v šoli.

Široki paleti modelov, ki se najdejo v polju med naštetimi področji delovanja za preprečevanje nasilja v šoli, *smo postavili le en selekcijski mehanizem in ta je, da modeli načrtno delajo zoper nasilje v šoli in da sta tako razvoj kot izvedba modela namenjena prav temu ali tudi temu cilju.*

V skladu s tem merilom zato v pregledu ni številnih drugih preventivnih modelov, ki zagotovo pripomorejo h kulturi nenasilja, nenasilni komunikaciji in nenasilnemu reševanju konfliktov, a v svojih ciljih niso načrtno usmerjeni zoper nasilje oziroma v njegovo preprečevanje. Tako modelov, ki se ukvarjajo z izboljšanjem odnosov, komunikacije, samopodobe, socialne vključenosti, strpnosti, solidarnosti, izražanja čustev in v svojih ciljih ne navajajo, da želijo preprečevati nasilje, nismo proučevali, čeprav je njihov preventivni učinek na nasilje nedvomen. Prav tako nismo vključevali preventivnih programov oziroma modelov s področja zlorabe drog in zasvojenosti, čeprav gre za problematiko, ki je pomemben dejavnik tveganja za nasilje v šoli. Gre namreč za zelo kompleksno in široko področje, ki zahteva drugačno obravnavo in samostojno raziskavo.

Drugo izhodišče je *načelo nediskriminatornosti* pri proučevanju modelov za preprečevanje nasilja v šoli. V pregled vključujemo široko paleto modelov, kate-

rih cilj je preprečevanje katere koli vrste ali oblike nasilja v šoli. Pri tem modelov ne vrednotimo in jih ne razvrščamo po njihovi teži in pomembnosti, temveč jih enakovredno uvrščamo v proučevanje.

Nadalje v pregledu modelov upoštevamo *globinski pogled na nasilje v šoli*. K nasilju v šoli namreč prištevamo tudi tiste vrste nasilja, ki se ne dogajajo v prostoru zavoda oziroma jih ni mogoče neposredno zaznati v šoli. Z »globinsko optiko razumevanja nasilja« želimo poudariti, da je za reševanje problematike nasilja v šoli ključen pogled v globino – k izvorom in vzrokom agresivnosti ter nasilnega vedenja otrok in mladostnikov. K nasilju v šoli zato zagotovo spada tudi nasilje nad otroki in mladostniki/mladostnicami v družini, v skupnostih, na ulici, saj posledice kakršnega koli preživetega nasilja lahko negativno vplivajo na otrokovo samopodobo in samozavest, motivacijo, vedenje, komunikacijo, socialne veščine, zmožnost prilagajanja, sprejemanja avtoritete, spoštovanja pravil, uspešnost v šoli in drugo.

Opredelitev modelov

Modele smo razvrstili v dve skupini:

- preventivni modeli in
- modeli za obravnavo nasilja.

S tem smo želeli prikaz obstoječih modelov narediti bolj pregleden, predvsem pa opozoriti na pomembnost obeh vidikov soočanja z nasiljem v šolah.

Z vsebinskega strokovnega vidika bi sicer vse modele lahko šteli k preventivi, saj je vsakršna obravnava vedno tudi v funkciji preprečevanja nadaljnje agresivnosti in zaostrovanja strpnosti do nasilja. Ker pa je uveljavljena praksa drugačna in ločuje preventivne dejavnosti od teh, ki obravnavajo nasilne dogodke in vanj vpletene, smo tej metodi sledili tudi v pričujočem pregledu modelov.

Preventivni modeli

Med preventivne modele uvrščamo vse tiste modele, ki kakor koli preventivno delujejo na preprečevanje nasilja v šoli, zmanjšujejo dejavnike tveganja za nasilje in v svojih ciljih to eksplicitno tudi navajajo.

To so modeli, ki si prizadevajo:

- za povečevanje občutljivosti (senzibilnosti) za nasilje, za spreminjanje odnosa do nasilja in za zmanjševanje strpnosti do nasilja,
- za prepoznavanje nasilja in njegovo hitrejšo zaznavo v medsebojnih odnosih,
- za usmerjanje šol k vzpostavitvi systemskega preprečevanja nasilja, razvoja strategij za preprečevanje nasilja,

- za nenasilno komunikacijo,
- za konstruktivno reševanje konfliktov,
- za mediacijo in vrstniško mediacijo,
- za socialno vključevanje otrok,
- za samopodobo in krepitev samozavesti,
- za informiranje in poučevanje o človekovih pravicah, posebno otrokovih pravicah,
- za razvijanje socialnih veščin,
- za omejevanje agresivnosti in izbire nasilnih vedenj,
- za strpnost in preprečevanje diskriminacije,
- za razvijanje dobrih medsebojnih odnosov ter komunikacije med učenci, učitelji, vodstvom šole in starši.

Modeli za obravnavo nasilja

K modelom za obravnavo nasilja štejemo modele, ki:

- ponujajo psihosocialno, pravno in druge oblike pomoči žrtvam nasilja,
- se ukvarjajo s spreminjanjem agresivnih vedenj pri povzročiteljih nasilja;
- žrtvam nasilja zagotavljajo umik v varen prostor;
- usmerjajo šole k vzpostavitvi enotnih pravil in postopkov za obravnavo konkretnih primerov nasilja;
- informirajo šole o pristojnostih zunanjih institucij in možnosti/dolžnosti prijave nasilja zunanjim pristojnim institucijam;
- informirajo in izobražujejo o zakonodaji na področju preprečevanja nasilja;
- informirajo o nevladnih in vladnih programih pomoči žrtvam in povzročiteljem nasilja.

Neprimerljivost modelov

V tem delu raziskave, ki se ukvarja s pregledom obstoječih modelov preprečevanja nasilja v Sloveniji, smo se trudili za čim bolj poenoten prikaz modelov. Kljub temu cilja nismo mogli povsem doseči zaradi naslednjih razlogov:

Različna dostopnost virov

V pregled vključujemo modele zelo različnih izvajalcev: državnih organizacij s pooblastili, nevladnih organizacij, ki delujejo povsem samostojno, in tistih, katerih programe sofinancira država, javnih in zasebnih zavodov, izobraževalnih organizacij, mednarodnih nevladnih organizacij, organizacij, ki delujejo pod okri-

ljem RKC, humanitarnih organizacij in tistih, ki imajo status organizacij, ki delujejo v javnem interesu na področju socialnega varstva ter drugih. Izjemna različnost njihovih formalnih statusov, pooblastil, moči (tudi finančne), vloge v družbi in prepoznavnosti vpliva na njihove možnosti za predstavljanje modelov za preprečevanje nasilja v javnem prostoru in medijih.

Tako nekateri izvajalci programov modele predstavljajo v posebnih publikacijah in zbornikih, drugi v brošurah, na letakih, plakatih, zloženkah, tretji pa morda na spletnih straneh ali kot kratke informacije o delovanju modela v množičnih medijih. Nekateri modeli so predstavljeni v vseh naštetih oblikah, drugi zgolj v eni od njih, kar otežuje njihovo dostopnost. Poleg tega so predstavljeni zelo različno – podrobno in sistematično ali pa zgolj okvirno in s splošnimi informacijami, brez navedenih korakov pri izvedbi modela in oblike dela. Podlaga nekaterim modelom so zakoni in drugi formalno pravni okviri (predvsem ko so izvajalci državne institucije), drugi pa so na primer povsem civilno družbenega ali nevladnega značaja.

Informacije o nekaterih modelih smo dobili po posredovanju sorodnih organizacij (to velja predvsem za nevladne organizacije), z drugimi smo se o vsebini njihovega delovanja pogovorili le po telefonu ali elektronski pošti, ker nimajo drugih predstavitvenih materialov. Ta različnost v dostopnosti virov je nedvomno vplivala na izbor ter vsebino prikaza posameznih modelov. Pri proučevanju virov smo bili znotraj ciljnega raziskovalnega projekta tudi časovno omejeni (2007) in zato nismo mogli spremljati delovanja in uporabe posameznih modelov v daljšem časovnem obdobju. Predpostavljamo lahko, da nekateri modeli, ki so zajeti v pregledu, morda ne obstajajo več oziroma so spremenjeni, nekateri drugi, ki uspešno delujejo v času zaključevanja projekta, pa niso bili vključeni vanj, saj v času proučevanja še niso obstajali ali pa viri, ki bi govorili o njihovem delovanju, še niso bili na voljo.

Zaradi naštetih razlogov v pregled zagotovo nismo uspeli vključiti vseh obstoječih modelov. Zato je ta pregled zgolj poskus celovitega in sistematičnega prikaza, ki ga bo treba v prihodnje dopolnjevati in spreminjati.

Različne metode za definiranje ključnih pojmov in ciljev modelov

Preprečevanja nasilja v šoli se modeli lotevajo zelo različno. Definirajo ga neenotno in imajo različna izhodišča. Zato je bilo v pregledu nemogoče povsem enotno prikazati cilje, vsebino in namen izvedbe modela.

Nekateri modeli se nasilja v šoli lotevajo sistematično, po vnaprej dogovorjeni metodologiji, nekateri pa so naravnani bolj fleksibilno, prilagajajo se dinamiki ciljne skupine in niso povsem vnaprej definirani.

Ker gre le za pregled modelov, in ne za njihovo vrednotenje in analizo, smo dosledno vključevali modele, ki delujejo na področju preprečevanja nasilja v šoli, čeprav ta pojem različno razumejo, so do nasilja različno strpni, zanj navajajo različne vzroke in dejavnike tveganja ter mogoče poti za rešitev problematike.

Različnost v trajanju modelov

Posamezni modeli trajajo oziroma potekajo različno dolgo. V prikazu so modeli:

- v obliki enega samega predavanja;
- v obliki enodnevni ali večdnevni seminarjev ali delavnic,
- ki trajajo eno šolsko leto ali več,
- ki so del širši, tudi mednarodni dolgoletni dejavnosti in kampanj,
- ki se ponovijo vsako leto točno ob določenem času;
- ki tečejo kontinuirano, brez časovne omejitve.

Dejstvo, da tako raznovrstni programov ni mogoče primerjati, prav tako ne vrednotiti, pa ima tudi pozitiven vidik. Posamezni, različno dolgi in kompleksni modeli namreč lahko zelo uspešno ponujajo prakse dela, znanja in rešitve za točno določen problem, vprašanje ali situacijo. Prav pestra ponudba modelov omogoča šolam, da se odločijo za najustreznejši model, ki kar najbolje sledi njihovim konkretnim potrebam in težavam.

Elementi, ki opredeljujejo posamezne modele

V pregledu smo v posameznih modelih poskušali identificirati:

1. *vsebinsko polje* (ali več polj), na katerem deluje neki model; na primer preprečevanje (med)vrstniškega nasilja, medvrstniška mediacija, varnost v šoli, nenasilno reševanje konfliktov, preprečevanje spolnih zlorab otrok, strpnost, nasilje v družini, nasilje med zaposlenimi v šoli;
2. *metodo in obliko dejavnosti*, ki jih izvajalci uporabljajo pri razvoju in izpeljavi posameznega modela; usmerili smo se v identificiranje naslednjih oblik dejavnosti v posameznih modelih:
  - delavnice, socialne igre,
  - metode, usmerjene v postavitve pravil v zvezi s preprečevanjem nasilja,
  - sistemske metode, ki celovito obravnavajo nasilje,
  - izobraževalni seminarji, usposabljanja, treningi,
  - predavanja (učitelji, učenci, starši),
  - natečaji, športne dejavnosti,
  - medijske kampanje,
  - ulični, skupnostni projekti,
  - posvetovalnice,
  - mednarodno sodelovanje, projekti;
3. *ciljno skupino*, ki ji je model namenjen; subjekti, ki so jim modeli namenjeni, so učenci, učitelji, svetovalni delavci, vodstva šol in starši;
4. *korake pri izvedbi modela*, ki pokažejo, kako se model razvija, kakšne elemente obsega in kako deluje;

5. *inovativnost* modela, če je ta glede na druge projekte in dejavnosti drugačen, zanimiv in novost v slovenskem prostoru;
6. *evalvacijo*, če jo model predvideva in je njegov sestavni del.

Ponekod posameznih naštetih elementov prikaza modelov ni bilo mogoče opredeliti zaradi pomanjkanja podatkov. V pregledu smo uporabili tiste informacije in vire, ki so bili dostopni.

Prikazana kompleksnost tematike torej nedvomno vpliva na kakovost pričujočega pregleda modelov. Kljub temu smo se trudili, da bi bil prikaz čim bolj korekten, nediskriminatoren in uporaben za vzgojno-izobraževalne organizacije, ki se srečujejo z nasiljem in ga želijo bolj učinkovito in strokovno obvladovati.

Preventivni modeli preprečevanja nasilja v šoli

Nasilje v šoli in (med)vrstniško nasilje

- **Mreža učech se šol: Strategije za preprečevanje nasilja**

Izvajalec Šola za ravnatelje

Ciljna skupina OŠ, SŠ in vrtci, ki se vključijo v Mrežo 2: Strategije za preprečevanje nasilja; v mreži neposredno sodelujejo razvojni timi iz sodelujočih šol in vrtcev.

Cilji modela Usposobiti vključene šole in vrtce za samostojno delo in učinkovito iskanje zunanjih strokovnih služb ter subjektov na področju preprečevanja in obravnave nasilja; razvojne time in prek njih učence, učitelje ter starše ozaveščati, izobraževati, informirati ter učiti potrebnih veščin za preprečevanje in obravnavo nasilja; spodbujanje k ukrepanju in akciji, ne da bi pri tem čakali na morebitne boljše sistemske in pravne rešitve ali spremenjeno šolsko politiko na tem področju; sprejemanje odgovornosti za ukrepanje ob pojavih nasilja; spodbujanje vrtcev in šol, da že (praviloma številne) obstoječe projekte in dejavnosti bolj učinkovito povezujejo v korist nastajanja strategije za preprečevanje nasilja in razvijanja nenasilne klime; mreženje sodelujočih šol in vrtcev, ki omogoča izmenjavo informacij, primerov dobre prakse, podporo pri izvedbi strategij.

Oblika dela Odvisna je od predvidenih dejavnosti v akcijskih načrtih za izvedbo izboljšave; nekaj primerov dejavnosti: za razvojne time iz sodelujočih šol in vrtcev: izobraževalni seminarji, predavanja zunanjih strokovnjakov in strokovnjakinj, delavnice za razvojne time; za učiteljski kolektiv in druge zaposlene: delavnice za učiteljske kolektive, predavanja zunanjih strokovnjakov in strokovnjakinj; za učence/dijake/otroke: različne dejavnosti v okviru izbranega akcijskega načrta (na primer delavnice, socialne igre, razredne ure, akcije, obiski zunanjih strokovnjakov, izdelava plakatov, vrstniška mediacija); za starše: predavanja, rodi-

teljski sestanki in druge dejavnosti; delavnice, akcije, preventivni programi, izdelava plakatov.

Koraki pri izvedbi modela V mreži poteka delo v treh osnovnih korakih: najprej v šolah in vrtcih razvojni timi skupaj s kolektivi naredijo posnetek stanja (kakšne oblike in vrste nasilja zaznavajo, kakšni so dejavniki tveganja za nasilje, kakšne preventivne dejavnosti že izvajajo in kakšni so njihovi učinki, kakšne so vrednote in načela kolektivov do nasilja, dosedanja praksa soočanja z nasiljem, pravila in postopki za njegovo obravnavo); na podlagi ugotovljenega stanja izberejo problemsko polje (področje izboljšave) in izoblikujejo akcijski načrt, v katerem opredelijo posamezne dejavnosti, njihove izvajalce ter terminski načrt dela za učence, učiteljski zbor, starše; sledi izvedba predvidenih dejavnosti ter končna evalvacija doseženega.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v tri ključne dejavnosti: povečevanje občutljivosti za problematiko nasilja v šoli/vrtcu ter ozaveščanje vseh subjektov v šoli o nasilju in njegovih posledicah, razvijanje avtorefleksije; povečevanje obsega znanja, informacij o dinamiki nasilja, zakonitostih, značilnostih posameznih vrst in oblik nasilja; učenje večšin za uspešnejše in učinkovitejše soočanje z nasiljem (zaznavanje, preprečevanje, ukrepanje, obravnavo).

Vsebinsko polje Vse oblike nasilja v osnovni in srednji šoli ter vrtcu.

Evalvacija V mreži poteka več vrst evalvacije: ob koncu mreže z evalvacijskimi vprašalniki Zavoda RS za šolstvo; ob koncu mreže z vprašalniki Šole za ravnatelje, ki so usmerjeni v vsebinske vidike procesa in so namenjeni razvojnemu timom, učiteljskim kolektivom in ravnateljem; sprotna evalvacija procesa na seminarjih in delavnicah za razvojne timove v obliki pogovorov, iskanja rešitev za konkretne probleme, ki se pojavljajo v šolah in vrtcih.

Inovativnost V mrežo so vključene vse vrste in oblike nasilja, ki se lahko pojavijo v prostoru šole ali vrtca, zato je njena metoda sistemska. Temelji na postavitvi strategije, ki jo šole in vrtci po preteku mreže lahko vsako leto dopolnjujejo in nadgrajujejo. Gre torej za živo strategijo, ki se prilagaja izzivom družbenih sprememb ter procesu vzgoje in izobraževanja in ki jo šole in vrtci praviloma vključujejo v svoje letne delovne načrte. Pomembno je tudi mreženje med udeleženi šolami in vrtci ter izmenjava dobrih praks.

• **Nekomu je mar**

Izvajalec Zavod RS za šolstvo (Mojca Pušnik).

Ciljna skupina Vsi udeleženci vzgojno-izobraževalnega procesa: šola (učitelji, vodstvo šole, šolska svetovalna služba), učenci, starši.

Cilji modela Ustvarjanje ugodnega delovnega in učnega okolja; preprečevanje neustreznih pojavov oziroma motenj v šolskem okolju; oblikovanje in izvajanje preventivnega programa za zmanjševanje nasilja.

Oblika dela Sistemska in celostna metoda, ki vključuje vse subjekte vzgojno-izobraževalnega procesa.

Koraki pri izvedbi modela Zavedati se problema in si priznati, da pojav nasilja obstaja; ugotoviti stanje (obseg problema, metode, ki jih šola že uporablja, kultura in klima šole, razredna klima, vključenost učencev v življenje in delo šole, sodelovanje s starši); jasno definirati problem, cilje in postopke delovanja; oblikovati program v sodelovanju z učenci, starši, drugimi zaposlenimi in lokalno skupnostjo (načrtovanje dejavnosti za kolektiv, učence in starše); javno objaviti program; izvajati program vse šolsko leto; evalvirati program.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje.

Inovativnost Model se prilagaja specifični problematiki in potrebam posamezne šole. Značilna je velika povezanost dejavnosti za učence in starše – rešitve problemov se iščejo skupaj. Preventivne vsebine in oblike dela se vključujejo v redno dejavnost šole in tako postanejo njen sestavni del.

• **Nasilje v šolah**

Izvajalec Ministrstvo za notranje zadeve – Policijska uprava Ljubljana.

Ciljna skupina Učenci osnovnih šol.

Cilji modela Preventivno delovanje vodij policijskih okolišev v šolah; ozaveščanje o nasilju v šoli; informiranje učencev in šol o vlogi policije.

Oblika dela Gledališka predstava.

Usmerjenost modela Model želi spodbuditi učence, da povedo odraslim, ali doživljajo nasilje v šoli. Hkrati želi redefinirati vlogo policije v očeh otrok in jim povedati, da ima policija pri preprečevanju nasilja v šoli pozitivno vlogo.

Vsebinsko polje Nasilje v šoli, vrstniško nasilje.

• **Delavnice o vrstniškem nasilju in mirnem reševanju sporov**

Izvajalec Amnesty international Slovenija.

Ciljna skupina Učenci, učenke OŠ, dijaki, dijakinje SŠ.

Cilji modela Ozaveščanje o vrstniškem nasilju in nenasilnih, mirnih načinih reševanja sporov; spodbujanje k spreminjanju ravnanj; usvojitev osnovnih spretnosti mirnega reševanja sporov.

Oblika dela Delavnice, ki jih pripravijo glede na izražene potrebe in želje šol ter posameznih učiteljev in učiteljic (v povprečju 100 delavnic na šolsko leto na približno 30 šolah).

Koraki pri izvedbi modela Delavnice so koncipirane tako, da so udeleženci njihovi aktivni soustvarjalci, učitelji pa opazovalci oziroma opazovalke in spodbujevalci nadaljnjih dejavnosti na predstavljeni temi.

Usmerjenost modela Gre za preventiven model, ki ozavešča in poskuša spreminjati prakso v odnosih, reševanju sporov, komunikaciji.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje, mirno reševanje sporov.

- **Ustvarjanje nenasilne šolske klime (primer mladinskih delavnic, ki jih izvajajo centri za socialno delo)**

Izvajalec Center za socialno delo Radovljica

Ciljna skupina sedmošolci in sedmošolke OŠ A. T. Linharta Radovljica.

Cilji modela Informirati in ozaveščati otroke o njihovih pravicah; seznaniti otroke z oblikami medvrstniškega nasilja, kako nasilje prepoznati, se mu upreti, komu zaupati in kje poiskati pomoč; povečevati občutljivost za problematiko vrstniškega nasilja; spodbujati razvijanje nenasilne komunikacije.

Oblika dela Mladinske delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Gre za nadgradnjo modela (štiriurnih delavnic, ki jih strokovna delavka CSD in razredničarka/razrednik izvedeta v oktobru ali novembru. V aprilu pa so isti učenci in učenke vključeni v štiriurne delavnice na temo vrstniškega nasilja in nenasilne komunikacije.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje, nenasilna komunikacija.

- **Preventivne delavnice o nasilju**

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo v Ljubljani in Mariboru (DNK).

Ciljna skupina Učenci in učenke ter in dijaki in dijakinja.

Cilji modela Pomagati otrokom in mladim z informacijami oblikovati lastne vrednote in stališča o nasilju; vzpostaviti neogrožujočo dinamiko v skupini, ki poudari pomembnost vsake posameznice in posameznika; motivirati k razmišljanju in razpravljanju o nasilju v družbi (na primer o vrstniškem nasilju, nasilju v družini); omogočiti preverjanje lastnega načina komuniciranja in soočanja, učiti se konstruktivnega reševanja konfliktov, nenasilne komunikacije.

Oblika dela Spoznavanje skupine, voden pogovor v skupini, refleksija v paru, v mali in veliki skupini, igre vlog, delo v obliki plakatov, interakcijske in socialne igre, predavanja.

Usmerjenost modela Model je v prvi vrsti preventiven (ozaveščanje, spreminjanje stališč, vrednot v zvezi z nasiljem, učenje drugačnih praks, komunikacij), a hkrati tudi informira ter udeležencem in udeleženkam daje možnost, da spregovorijo o stiski in nasilju.

Vsebinsko polje Nasilje, vrstniško nasilje.

- **Peerthink – promocija intersekcionalnega pristopa pri preventivnem delu proti mladostniškemu nasilju**

Izvajalec Mirovni inštitut.

Ciljna skupina Učitelji/učiteljice, vzgojitelji/vzgojiteljice, strokovnjaki/strokovnjakinje, ki se ukvarjajo s preprečevanjem nasilja.

Cilji modela Povezati preventivne projekte, ki uporabljajo intersekcionalno metodo za preprečevanje nasilja med mladimi; izobraževati učitelje, vzgojitelje in strokovnjake, ki se ukvarjajo s preprečevanjem nasilja; razvijati intersekcionalen odnos do mladostniškega nasilja.

Oblika dela Izobraževalni seminarji.

Usmerjenost modela Model izhaja iz predpostavke, da so vzroki za mladostniško nasilje odvisni od družbene umeščenosti mladostnika/mladostnice. Pri tem so pomembne kategorije spol, rasa, etničnost, religija, dostop do izobraževanja ipd. Učinkoviti preventivni programi bi morali zato sistematično vključevati intersekcionalno metodo.

Vsebinsko polje Nasilje med mladimi, vrstniško nasilje.

Inovativnost Model v prevladujočo prakso preventivnega dela, ki temelji na psihološkem odnosu do nasilja med vrstniki, vnaša družbene dimenzije (identiteto) in s tem omogoča bolj celovito razumevanje ter učinkovitejše preprečevanje nasilja med mladimi.

- **Preventivne delavnice za učence in učenke ter dijake in dijakinje**

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo v Ljubljani in Mariboru (DNK).

Ciljna skupina Učenci in učenke ter in dijaki in dijakinje.

Cilji modela Pomagati otrokom in mladim z informacijami oblikovati lastne vrednote in stališča o pomembnih življenjskih temah (na primer nenasilna komunikacija, osebne meje, vrednote, čustva); vzpostaviti neogrožujočo dinamiko v skupini, ki poudari pomembnost vsake posameznice in posameznika; graditi občutek pripadnosti in lastne vrednosti; motivirati k razmišljanju, razpravljanju, zagovarjanju lastnega mnenja in poslušanju drugih mnenj; spodbujati izražanje lastnih mnenj v sproščenem vzdušju ter izražanje strinjanja oziroma nestrinjanja z idejo nekoga drugega; omogočiti preverjanje lastnega načina komuniciranja in soočanja, učiti se konstruktivnega reševanja konfliktov.

Oblika dela Spoznavanje skupine, voden pogovor v skupini, refleksija v paru, v mali in veliki skupini, igre vlog, delo v obliki plakatov, interakcijske in socialne igre, predavanja.

Usmerjenost modela Model je v prvi vrsti preventiven (ozaveščanje, spreminjanje stališč, vrednost v zvezi z nasiljem, učenje drugačnih praks, komunikacij), a hkrati tudi informira ter udeležencem in udeleženkam

daje možnost, da spregovorijo o stiski, oziroma jih opogumlja, da spregovorijo o nasilju.

Vsebinsko polje Teme preventivnih delavnic so: nenasilna komunikacija, reševanje sporov, samopodoba, diskriminacije, človekove sposobnosti, spolna identiteta.

Inovativnost Model vnaša v razvijanje nenasilne komunikacije problem homofobije in spolne identitete. Obenem gradi nenasilje na strpnosti, ki se kot vsebina redkeje pojavlja v preventivnih modelih.

- **Predavanja za starše o nasilju**

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo v Ljubljani in Mariboru (DNK).

Ciljna skupina Starši.

Cilji modela Povečevati senzibilnost do nasilja, spreminjanje stališč in odnosa do nasilja; informirati o dinamiki in posledicah nasilja; informirati o znakih, ki jih kažejo otroci, mladostniki ter mladostnice, kadar preživljajo nasilje; ozaveščati o vlogi staršev pri preprečevanju nasilja.

Oblika dela Predavanje z diskusijo.

Usmerjenost modela Gre za preventivni model, ki ozavešča, senzibilizira ter informira starše o problematiki nasilja ter krepi njihovo vlogo pri njegovem preprečevanju.

Vsebinsko polje Nasilje, nenasilna komunikacija, reševanje konfliktov.

- **Forum: nasilje**

Izvajalec Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture.

Ciljna skupina Zaposleni v vzgoji in izobraževanju.

Cilji modela Ozaveščati uporabnike in uporabnice foruma o različnih vrstah in oblikah nasilja v vzgoji in izobraževanju; spodbujati javne diskusije o nasilju, njegovih posledicah ter mogočih oblikah obravnave; seznanjati zainteresirano javnost z ukrepi SVIZ na področju preprečevanja in obravnave nasilja v šolah in vrtcih; spodbujati solidarnost in medsebojno pomoč uporabnikov foruma žrtvam nasilja.

Oblika dela Forum na spletni strani SVIZ.

Vsebinsko polje Nasilje v šoli, nasilje v vrtcu, nasilje na delovnem mestu.

Nenasilna komunikacija in strpnost

- **Predavanja in seminarji za učitelje in učiteljice**

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo v Ljubljani in Mariboru (DNK).

Ciljna skupina Učitelji in učiteljice.

Oblika dela Eno- ali dvodnevni seminarji.

Vsebinsko polje Nasilje, nenasilna komunikacija, reševanje konfliktov. Vse-
bino je mogoče prilagoditi potrebam posamezne šole.

• **Izobraževalni paket S komunikacijo do boljših odnosov**

Izvajalec Društvo Mladinski ceh.

Ciljna skupina Mladostniki in mladostnice ter osebe, ki delajo z mladimi.

Cilji modela Učenje nenasilne medsebojne komunikacije.

Oblika dela Izobraževalne delavnice, delo po skupinah, različne vaje.

Koraki pri izvedbi modela Z ustreznimi podvprašanji do jedra sporočil;
učenje različnih komunikacijskih slogov s posamezniki in skupinami.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v pridobivanje znanja in informa-
cij o komuniciranju ter veščin za dobro medsebojno komunikacijo.

Vsebinsko polje Nenasilna komunikacija.

• **Projekt Ljubezen je ljubezen**

Izvajalec Amnesty international Slovenija.

Ciljna skupina Učenci, učenke zadnji treh razredov OŠ, dijaki, dijakinje SŠ.

Cilji modela Ozaveščati o homofobnem nasilju in pravicah istospolno
usmerjenih; spodbujati šole k iskanju poti za redno odpiranje tema-
tike spolov in spolne usmerjenosti.

Oblika dela Uporaba CD, izpolnjevanje vprašalnikov, usposabljanje mul-
tiplikatorjev, delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Amnesty international obvesti šole o delavni-
cah na temo homofobnega nasilja ter pravic istospolno usmerjenih;
skupaj z Mirovnim inštitutom in drugimi nevladnimi organizacijami so
izdali CD; sledile so kartice z vprašalnikom o pojavljanju homofobnega
nasilja; izvajajo usposabljanje mladih multiplikatorjev (10); izvajajo de-
lavnice v šolah; načrtujejo še dejavnosti za učitelje, učiteljice ter vod-
stva šol.

Usmerjenost modela Gre za preventivni model, ki ozavešča in poskuša
spreminjati prakso v odnosu do istospolno usmerjenih.

Vsebinsko polje Homofobno nasilje, nasilje med mladimi, pravice isto-
spolno usmerjenih

Evalvacija modela Anketni vprašalniki ob koncu delavnic in usposablja-
nja.

• **Interkulturalnost**

Izvajalec Društvo Center za pomoč mladim.

Ciljna skupina Dijaki, dijakinje SŠ, mladi od 15 do 20 let.

Cilji modela Neformalna medkulturna vzgoja (odkrivanje vzrokov in me-
hanizmov rasizma, nestrpnosti, ksenofobije, antisemitizma); medkul-
turalno razumevanje okolja (spoznavanje sveta, v katerem živimo, in

spoznavanje drugih svetov, pozitivno sprejemanje razlik, prepoznavanje pozitivnih vrednot).

Oblika dela Tematske delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Skupinsko delo z metodo izkustvenega in skupinskega učenja; zabavne, sprostitvene vaje; sprotne evalviranje in reflektiranje dogajanja.

Usmerjenost modela Gre za model, ki je usmerjen v ozaveščanje in pridobivanje veščin na področju strpnosti, nenasilja, sprejemanjem drugačnosti, sobivanja različnih kultur.

Vsebinsko polje Strpnost, nenasilje, interkulturalnost.

Reševanje konfliktov, mediacija

- **Izobraževalni paket Reševanje konfliktov**

Izvajalec Društvo Mladinski ceh.

Ciljna skupina Mladostniki in mladostnice ter osebe, ki delajo z mladimi.

Cilji modela Razumevanje konflikta, njegovih vzrokov in dinamike, učenje prilagajanja strategije reševanja konfliktov osebnostnim značilnostim ter individualnosti posameznika ali posameznice.

Oblika dela Izobraževalne delavnice, delo po skupinah, različne vaje.

Koraki pri izvedbi modela Razumevanje konflikta; pridobivanje veščin za strategijo reševanja konfliktov.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v pridobivanje znanja in informacij ter veščin za uspešnejše reševanje konfliktov.

Vsebinsko polje Reševanje konfliktov.

- **Komunikacija in strategije reševanja konfliktov**

Izvajalec Društvo Center za pomoč mladim.

Ciljna skupina Dijaki, dijakinje SŠ, mladi od 15 do 20 let.

Cilji modela Spoznavanje in raziskovanje različnih načinov komunikacije; učenje, zakaj nastanejo konflikti; usposabljanje za razreševanje konfliktov.

Oblika dela Delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Vaje s kratkimi diskusijami; oblikovanje izmenjave in soočanja različnih mnenj o temi; urjenje različnih komunikacijskih spretnosti (soočanje moči argumentov, veščine aktivnega poslušanja).

Usmerjenost modela Gre za model, ki je usmerjen v pridobivanje veščin komunikacije in reševanja konfliktov, pa tudi v ozaveščanje mladih o kompleksnosti in vlogi komunikacije in konfliktov.

Vsebinsko polje Strategije reševanja konfliktov, komunikacija.

- **Vrstniška mediacija**

Izvajalec Zavod RS za šolstvo (izobraževanje mentorjev, svetovalno delo).

Ciljna skupina Nadarjeni otroci na področju vodenja – mediatorji ter vsi drugi osnovnošolci – uporabniki mediacije.

Cilji modela Spodbujanje mirnega reševanja sporov, konfliktov; učenje socialnih veščin (komunikacije, sprejemanja odgovornosti, iskanja rešitev, sobivanja z drugačnimi, evalvacije); daje občutek moči in usposobljenosti za reševanje vsakodnevnih problemov in konfliktov; deluje preventivno na razvoj konfliktov med učenci; izboljšanje šolske klime.

Oblika dela Inovacijski projekt, v katerem poteka usposabljanje, trening (izkustveno učenje, igre vlog, vaje za razvijanje komunikacijskih veščin, akcijsko raziskovanje – vpeljava modela) in izvedba projekta

Koraki pri izvedbi modela Predstaviti projekt vrstniške mediacije učiteljskemu zboru, saj morajo učitelji projekt podpreti ter sami slediti načelom mediacije in reševanja konfliktov; pridobiti starše izbranih otrok, da se udeležijo usposabljanja za mediatorje in potem mediacijo tudi izvajajo; usposobiti koordinatorja, ki skrbi za izvedbo inovacijskega projekta; izvesti tridnevno usposabljanje za mediatorje; oblikovati izmenjavo in soočanje različnih mnenj o temi; uriti različne komunikacijske spretnosti (soočanje moči argumentov, veščine aktivnega poslušanja).

Usmerjenost modela Gre za model, ki je usmerjen v pridobivanje veščin posredovanja in mediacije, reševanja konfliktov, nenasilne komunikacije in strpnosti.

Vsebinsko polje mediacija, reševanje konfliktov.

- **Konstruktivno reševanje sporov: šolska mediacija, vrstniška mediacija, šola za starše**

Izvajalec Inštitut za Mediacijo Concordia.

Ciljna skupina Šolska mediacija: učitelji, učiteljice in šolski delavci, delavke; vrstniška mediacija: učenci in učenke; šola za starše.

Cilji modela Šolska mediacija: usposobiti učitelje in učiteljice za neformalno reševanje sporov na šoli s pomočjo mediacije in usposobiti koordinatorja/koordinatorico za vodenje programa vrstniške mediacije; vrstniška mediacija: usposobiti učence in učenke za samostojno vodenje mediacijskega procesa pri reševanju konfliktov med vrstniki; šola za starše: obravnavati naslednje teme: kriza odraščanja, konflikti, odnos starši–mladostniki, sprejemanje odgovornosti, konstruktivno in sporazumno reševanje sporov s pomočjo mediacije.

Oblika dela Usposabljanje, izobraževanje, delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Šola vedno izbere oba programa usposabljanj, saj se s tem zagotavlja učinkovitost modela. Tretji program – Šola za

starše – pa je opcijski, a izkušnje kažejo, da so najboljši rezultati na tistih šolah, ki se odločijo za izvedbo vseh treh programov.

Trajanje programov Šolska mediacija: 25 ur; vrstniška mediacija: 25 ali 32 ur; šola za starše: 12 ur.

Vsebinsko polje Mediacija, reševanje konfliktov.

• Reševanje konfliktov

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo.

Ciljna skupina Učenci 9. razreda OŠ ter dijaki in dijakinje SŠ.

Cilji modela Razumevanje konflikta, njegovih vzrokov in dinamike, učenje reševanja konfliktov.

Oblika dela Izobraževalne preventivne delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Razumevanje konflikta; pridobivanje veščin za njegovo reševanje.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v pridobivanje znanj in veščin za konstruktivno reševanje konfliktov.

Vsebinsko polje Reševanje konfliktov.

Inovativnost Projekt izvajajo na podlagi priročnika za izvajanje preventivnih delavnic *Delavnice od blizu*, ki je namenjen vsem, ki delajo in prihajajo v stik z otroki, mladostnicami in mladostniki in ki v svoje delo vključujejo vsebine s področja nasilja, nenasilne komunikacije, diskriminacije, reševanja konfliktov ipd. S svojo vsebino je v pomoč pri načrtovanju, oblikovanju, izvajanju in evalviranju preventivnih delavnic.

• Mediacija – nenasilno reševanje konfliktov

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo.

Ciljna skupina Osebe, ki želijo s pomočjo mediatorja rešiti določen medosebni konflikt. Najbolj pogosto gre za konflikte med starši in otroki oziroma mladostniki, partnerji, za konflikte na delovnem mestu ali v šolskem okolju.

Cilji modela Razumevanje procesa mediacije, spoštljivo in konstruktivno reševanje konfliktov s pomočjo tretje osebe (mediatorja), pridobivanje pozitivnih izkušenj pri reševanju konfliktov, tudi če ni končne rešitve, učenje samostojnega reševanja konfliktov. Pogoj za vključitev v program je, da med osebami, ki želijo rešiti določen medosebni konflikt, ni izkušenj nasilja.

Oblika dela Gre za prostovoljen in neformalen proces reševanja konfliktov s pomočjo mediatorja/mediatorke. V zvezi s tem velja nekaj pravil: ko eden govori, drugi posluša in ga ne prekinja; uporabnik/uporabnica ne uporablja žaljivih besed, zmerljivk, nesramnih pripomb ali grozečih kretenj. Prav tako obvladuje vse izraze sovražnosti in procesa ne zapu-

šča pred koncem dogovorjenega časa; mediator ali mediatorka uporabnike in uporabnice prosi za dovoljenje, da vodi proces. Soglasje v zvezi z vodenjem je prvi pogoj za potek procesa.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v refleksijo medsebojnih odnosov, konfliktov in čustev pri uporabnikih. Hkrati pa te usmerja k prevzemanju odgovornosti za lastna dejanja in s tem tudi za reševanje konfliktov.

Vsebinsko polje Reševanje konfliktov.

• **Mediacija – mirno reševanje sporov**

Izvajalec Pravno-informacijski center – Center za mediacijo (deluje od leta 2001).

Ciljna skupina Osebe ali organizacije, ki želijo s pomočjo mediatorja rešiti določen spor.

Cilji modela Razvoj mediacije; povezovanje in izobraževanje mediatorjev; ponujanje storitev in drugih oblik mirnega reševanja.

Oblika dela Gre za prostovoljen in izvensoden proces reševanja sporov s pomočjo usposobljenih mediatorjev ali mediatork.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v reševanje: družinskih sporov, gospodarskih sporov, sporov med organizacijami in delovno-pravnih sporov, sporov v skupnosti in sosedskih sporov, ter okoljskih in prostorskih sporov.

Vsebinsko polje Mediacija, mirno reševanje sporov.

Socialne veščine, socialna vključenost in pravice otrok

Centri za socialno delo izvajajo različne in številne preventivne programe sami ali pa v sodelovanje z drugimi vladnimi in nevladnimi organizacijami. Njihovi programi so usmerjeni v večjo socialno vključenost otrok in mladostnikov ter mladostnic, razvijanje socialnih veščin, kakovostno preživljanje prostega časa, pomoč pri učnih težavah, v psihosocialno pomoč in drugo. Vsi ti programi zagotovo preventivno delujejo tudi na preprečevanje nasilja, a vsi te svoje vloge ne poudarjajo izrecno. V analizo modelov zato vključujemo enega od številnih preventivnih modelov, ki med svoje cilje uvrščajo tudi preprečevanje nasilja ter pomoč pri premagovanju psihosocialnih stisk zaradi nasilja.

• **Mladinske delavnice za OŠ in SŠ**

Izvajalec Centri za socialno delo v Republiki Sloveniji.

Ciljna skupina Učenci in učenke OŠ, dijaki in dijakinje SŠ.

Cilji modela Informirati in ozaveščati otroke in mladostnike o njihovih pravicah; seznaniti otroke in mladostnike z oblikami vrstniškega nasi-

lja, kako nasilje prepoznati, se mu upreti, komu zaupati in kje poiskati pomoč; Povečevati občutljivost za problematiko vrstniškega nasilja in vseh drugih oblik zlorab; spodbujati razvijanje nenasilne komunikacije; omogočati pomoč mladostnikom v času adolescence in jih usmerjati h konstruktivnemu reševanju problemov.

Oblika dela Mladinske delavnice.

Usmerjenost modela Gre za model, ki je usmerjen v učenje socialnih veščin na področju nenasilne komunikacije, preprečevanja vrstniškega nasilja, prepoznavanja pravic otrok in mladostnikov, preprečevanja vseh vrst zlorab otrok in mladostnikov.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje, zlorabe, različne vrste nasilja, socialne veščine, medsebojni odnosi, nenasilna komunikacija.

Kot primer smo v analizo modelov vključili nekaj konkretnih programov mladinskih delavnic, ki jih vsako leto izvajajo v Centru za socialno delo Radovljica, v Centru za socialno delo Ljubljana Šiška ter v Centru za socialno delo Slovenj Gradec.

• **Mladi na pragu življenja**

Izvajalec Center za socialno delo Radovljica.

Ciljna skupina Dijaki in dijakinje prvega in drugega letnika Srednje gostinske in turistične šole ter Srednje ekonomske gimnazije v Radovljici.

Cilji modela Informirati mladostnike o različnih oblikah nasilja in zlorab; omogočati mladostnikom različne pomoči podpore v času adolescence; večati občutljivost za problematiko; spodbujati k razvijanju odgovornosti, strpnosti in k učenju socialnih veščin; zadovoljevati potrebo po sprostivni in samopotrjevanju.

Oblika dela Mladinske delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Program je sestavljen iz različnih sklopov: (1) socialno zdravstvene vsebine: v obliki predavanj in tematskih razgovorov na temo odvisnost, spolno zorenje, kontracepcija, stres; (2) socialnopsihološke vsebine: delavnice prijateljstva, ki trajajo tri dni/štiri ure na dan, poti do pozitivnega samovrednotenja.

Vsebinsko polje Samovrednotenje, preprečevanje zlorab, zdravje.

Evalvacija Anketni vprašalniki.

• **Skala – mladinska ulična vzgoja**

Izvajalec Zavod Janeza Smrekarja, OE Skala.

Ciljna skupina Mladi z ulice (Ljubljana: Fužine, Rakova jelša, Nove Jarše, Cerknica, Celje).

Cilji modela Preventivno delovanje, ki naj razvija pozitivno identiteto pri mladih, ki svoj prosti čas preživljajo na ulici, zmanjšuje negativne

vplive ulice, omogoča pridobivanje socialne moči in ohranjanje osebnih odnosov ter odnosov pomoči pri mladih, izboljšuje razmerje med posameznikom in okoljem, v katerem živi, omogoča gradnjo načrta za lastno življenje, vzpostavlja ulico kot prostor interakcij, povezovanj in (samo)pomoči brez nasilja, omogoča reintegracijo odvisnikov od drog ter pomaga pri dokončanju šole, iskanju zaposlitve, pomoči in motivaciji za zdravljenje zasvojenosti.

Vsebinsko polje Samopodoba mladih in opolnomočenje, socialna vključenost, reintegracija, iskanje alternativnih in kakovostnih načinov preživljanja prostega časa, razvijanje komunikacije, interakcij in odnosov z okoljem, (samo)pomoč, nenasilno reševanje sporov

Inovativnost Posebnost in inovativnost modela je prav v uličnem delu, kjer se dejavnosti strokovnih delavcev in prostovoljcev (svetovanje, izobraževanje, spremljanje) prenesejo na ulico, kjer se mladi zadržujejo in ki jim pomeni drugi dom ali preživljanje prostega časa.

K programom uličnega dela spadajo še: Bus veselja – mobilni mladinski center, Mladinski center 12-ka, Osebno spremljanje, Reintegracija, Skala – PUM, Zimovanje, letni tabor, razvijanje mrežnih sistemov pomoči.

• **Učno-vzgojni center**

Izvajalec Center za socialno delo Ljubljana Šiška.

Ciljna skupina Mladi od 8. do 27. leta.

Cilji modela Kakovostno preživljanje prostega časa; pomoč in usmerjanje pri šolskem delu; pomoč pri premagovanju socialnih stisk; pomoč ogroženim zaradi nasilja, revščine, zanemarjanja, bolezni.

Oblika dela Individualno svetovalno delo, skupinsko delo, timsko delo, informiranje (različne teme: na primer spolnost, zasvojenost, odnosi).

Vsebinsko polje samopodoba, psihosocialna pomoč, nasilje med vrstniki, nasilje v družini.

• **Dnevni center za otroke – vitamini**

Izvajalec Center za socialno delo Slovenj Gradec.

Ciljna skupina Osnovnošolski otroci.

Cilji modela Povečati socialno integracijo vključenih otrok; razvijati socialne veščine; konstruktivno preživljati prosti čas; razvijati učne navade; razvijati pozitivne življenjske cilje; pomoč družini.

Oblika dela Individualno delo z otroki (učna pomoč, razvijanje učnih navad, zviševanje otrokovih sposobnosti), skupinsko delo (skupinske ustvarjalne dejavnosti, medsebojne vodene interakcije, reševanje skupnih konfliktov). Organizirajo tudi obiske kulturnih ustanov in taborov.

Vsebinsko polje Socialna vključenost, razvijanje socialnih veščin, pomoč družini z izkazanimi problemi.

- **Mladinske delavnice**

Izvajalec Ustanova Odsev se sliši.

Ciljna skupina Mladostniki in mladostnice.

Cilji modela Razvijati konstruktiven odnos do prostega časa, občutka kompetentnosti in lastne vrednosti; razvijati socialne spretnosti, ki preprečujejo marginalizacijo in socialno izključenost; krepiti zaščitne dejavnike – emocionalne in družbene veščine.

Oblika dela Skupinske mladinske delavnice, ki potekajo v dveh oblikah: intenzivni program (traja en teden) in posamezne delavnice, ki potekajo enkrat na teden. Izvajajo jih v lastnih prostorih, šolah, centrih za socialno delo, na ulici, v romskih naseljih.

Metode dela Skupinsko delo, metoda socialnega učenja in razvoja socialnih veščin, vaje, pogovori, ustvarjalne delavnice.

Usmerjenost modela Model predpostavlja, da je za preprečevanja nasilja mladostnikov in mladostnic ključno razvijati njihovo pozitivno samovrednotenje. Tu je poleg družine in šole pomembno tudi pozitivno in konstruktivno preživljanje prostega časa. Obenem se s tem povečuje tudi socialna vključenost mladostnikov.

Vsebinsko polje Socialna vključenost, razvijanje socialnih veščin, samovrednotenje mladih.

- **Socialna integracija otrok in mladine**

Izvajalec Zavod Izida.

Ciljna skupina Otroci in mladostniki med 7. in 20. letom: osnovnošolci in srednješolci, študenti, mladi brez izobrazbe in poklica, starši (individualno svetovanje).

Cilji modela Vzgoja za strpnost in nenasilno komunikacijo; pomoč pri sprejemanju pomembnih življenjskih odločitev; poglobljeno samospoznavanje, spoznavanje sposobnosti, talentov; razvoj samovrednotenja; angažiranje za neodvisno razmišljanje in iskanje samostojne poti v življenju; razvoj interesov za različna socialna, delovna, izobraževalna področja delovanja.

Oblika dela Ustvarjalne delavnice.

Usmerjenost modela Za uspešen razvoj in vpeljavo metod za pomoč v socialni integraciji se je Zavod Izida povezal s centri za socialno delo (Ljubljana Center in Cona Fužine). Pri oblikovanju ustvarjalnih delavnic tako sledijo potrebam in zanimanju centrov za socialno delo.

Vsebinsko polje Socialna integracija, nenasilna komunikacija, strpnost, samospoznavanje in samovrednotenje.

- **Odraščanje in mi**

Izvajalec MISSS – Mladinsko informativno svetovalno središče Slovenije.

Ciljna skupina Mladi.

Cilji modela Razvijanje pozitivnih vedenjskih vzorcev; uspešno zadovoljevanje osnovnih psihosocialnih potreb; preprečevanje socialne izključenosti; enake možnosti za pozitivno uveljavljanje v družbi; ustvarjanje in oblikovanje mreže mladih v tiski.

Oblika dela Delo v majhnih skupinah, kjer izvajalci s pomočjo specifičnih postopkov vzpostavljajo konverzacijo in dialog.

Vsebinsko polje Vedenjski vzorci, socialna vključenost, enake možnosti.

Inovativnost Zanimiv je poudarek na razvijanju socialne mreže mladih v tiski. Mladi prek vključenosti v različne programe pridobivajo novo socialno mrežo, ki lahko pomembno prispeva k trajnosti pridobljenih veščin, spoznanj in vedenjskih vzorcev. Dobra in zanesljiva socialna mreža je eden od ključnih dejavnikov preprečevanja nasilja kot tudi izhoda iz nasilnih odnosov.

• Teden otroka

Izvajalec Zveza prijateljev mladine Slovenije.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice.

Cilji modela obeleževanje svetovnega dneva otroka, ki ga je leta 1956 priznala Generalna skupščina Združenih narodov; poudarjanje otrokovih pravic; aktualiziranje različnih perečih vprašanj, povezanih s položajem otrok po svetu; medijske akcije v podporo pravic otrok; organizacija različnih prostočasnih in razvedrilnih prireditev za otroke po Sloveniji; seznanitev javnosti s sklepi nacionalnega otroškega parlamenta in povzetki analize klicev na TOM telefon.

Oblika dela Različne razvedrilne dejavnosti za otroke, medijske akcije, ozaveščanje, informiranje strokovne in širše javnosti.

Koraki pri izvedbi modela »Teden otroka« se vedno začne prvi ponedeljek v mesecu oktobru (svetovni dan otroka) in traja 7 dni (od leta 1960 naprej). V tem času v okviru Zveze prijateljev mladine po vsej Sloveniji potekajo številne dejavnosti in akcije. Prav tako poteka medijska kampanja o pravicah in položaju otrok doma in po svetu. V dejavnosti se vključujejo tudi šole in vrtci.

Vsebinsko polje Spoštovanje in varovanje pravic otrok doma in po svetu, strpnost, nenasilna komunikacija, medsebojni odnosi, preprečevanje zlorab otrok, zdravje in vsestranski razvoj otroka.

• Otroški parlament

Izvajalec Zveza prijateljev mladine Slovenije (ZPMS) in osnovne šole.

Ciljna skupina Osnovnošolci, ki delujejo v parlamentih svojih šol, se združujejo v otroške parlamente na občinski in regionalni ravni ter kon-

čajjo svoje delovanje na nacionalnem otroškem parlamentu. Pri delu jim pomagajo, jih usmerjajo mentorji, svetovalni delavci, učitelji in ravnatelji.

Cilji modela Spodbujanje otrok k izražanju lastnih mnenj o vprašanih, ki jih po demokratičnem postopku izberejo sami; sodelovanje otrok v družbenem dogajanju ter pridobivanje vedenj o človekovih in državljanskih pravicah.

Oblika dela Otroški parlament deluje v obliki zasedanj, ki potekajo v osnovnih šolah v razrednih skupnostih in na šolskem parlamentu. V vsaki šoli učenci izberejo delegacijo za občinski otroški parlament. Na občinskem otroškem parlamentu pa zberejo delegacijo za regijski otroški parlament, kjer predstavniki zastopajo interese vrstnikov na državnem otroškem parlamentu, ki poteka v dvorani Državnega zbora v Sloveniji.

Vsebinsko polje Med izbranimi temami otroškega parlamenta so bile v preprečevanje nasilja, nenasilno komunikacijo in povečevanje socialne vključenosti usmerjene naslednje teme: otrokom zdravo in varno okolje, otrokom prijazno šolo, brez nasilja za prijateljstvo, moč prijazne besede, da bi zmožni reči »ne, hvala« alkoholu, cigaretam, drogam in vsem oblikam nestrpnosti, imam pravico – imaš pravico, otroci in mediji, otroštvo brez nasilja in zlorab, humani medosebni odnosi in zdrava spolnost.

- **Moje pravice – otroške kartice**

Izvajalec EIP Slovenija – Šola za mir (vodili projekt) in drugi strokovni partnerji.

Ciljna skupina Otroci od 6 do 10 let; otroci od 11 do 15 let.

Cilji modela Spoznavanje otrokovih pravic; promocija konvencije ozn o otrokovih pravicah; ozaveščanje zaposlenih v šoli ter učencev/učenk o pravicah otrok.

Oblika dela Spoznavanje otroških kartic, učenje, pogovori (v šoli), virtualno učenje prek spletne strani Otroške kartice.

Koraki pri izvedbi modela Otroške kartice so razdeljene v dve skupini: za otroke od 6 do 10 let in za otroke od 11 do 15 let. Naslovi kartic za otroke od 6 do 10 let so: vsi otroci so pomembni; vsi otroci imajo pravico do svojega imena; imam pravico, da sem skupaj z mamico in očkom; nihče me nima pravice tepsti ali me zafrkavati; imam pravico do dobrega življenja; imam pravico, da mi pomagajo, kadar se ne počutim dobro; imam pravico reči, kar mislim; imam pravico igrati se; imam pravico učiti se mnogih stvari v vrtcu ali šoli; ti in jaz imava pravico živeti brez strahu. Nekateri naslovi kartic za otroke od 11 do 15 let

so: konvencija o otrokovih pravicah; družina je zelo pomembna za razvoj in dobro počutje otroka; država je dolžna napraviti vse, kar je v njeni moči, za spoštovanje otrokovih pravic; vsak otrok ima pravico do imena in nacionalnosti; vsi otroci imajo vse človeške vrednote in so enakovredni.

Vsebinsko polje Pravice otrok.

Usmerjenost modela Model ozavešča otroke in učitelje/učiteljice o vlogi konvencije OZN o otrokovih pravicah in o spoštovanju otrokovih pravic.

Inventivnost Tako otroške kartice kot spletna stran, ki v virtualni obliki prinaša enake vsebine, so dober didaktični pripomoček za učenje in ozaveščanje o pomembnosti otrokovih pravic. Posebej izstopajo risbe otrok na temo izbrane otrokove pravice, ki so jo v projektu izoblikovali kot kartico. V projektu je sodelovalo 35.000 učencev/učenk.

Zlorabe otrok, mladostnikov in mladostnic

• Policija za otroke

Izvajalec Ministrstvo za notranje zadeve, Policija.

Ciljna skupina Predšolski otroci ter učenci in učenke do 5. razreda OŠ.

Cilji modela Informiranje otrok o vlogi policije pri zagotavljanju varnosti otrok; informiranje o številki policije 113, kamor lahko prijavijo, kadar so ogroženi; približanje dela in vloge policije v družbi (posebno na lokalni ravni).

Oblika dela Lutkovna predstava in predstavitev dela policije s pristojne policijske postaje. V letih od 1995 do 2005 je bilo izvedenih 500 predstav. Izvajalec je gledališče Lutke Zajec, v sodelovanju s policisti s pristojne policijske postaje.

Koraki pri izvedbi modela Otroci si ogledajo lutkovno predstavo »Ena ena tri« avtorice Svetlane Makarovič. Sledi tudi predstavitev policistov, njihovih vozil, opreme in službenih živali.

Usmerjenost modela Gre za preventiven model, ki odpira vprašanja varnosti in ogroženosti otrok ter jih seznanja z delom policije in njeno vlogo pri zagotavljanju varnosti prebivalcev.

Vsebinsko polje Zlorabe otrok, nasilje, ogrožanje varnosti otrok.

Inovativnost Uspešnost modela gre pripisati tudi zanimivi kombinaciji: lutkovne predstave, ki šaljivo in hudomušno skozi živalske like predstavi problem njihove ogroženosti ter posredovanje policije za njihovo zaščito; predstavitev pristojne policijske postaje, ki skrbi za varnost prebivalcev, tudi otrok.

- **Pravice otrok – odkrivajmo in preprečujemo vse oblike zlorabljanja otrok**

Izvajalec Center za socialno delo Radovljica.

Ciljna skupina Sedmošolci in sedmošolke OŠ A. T. Linhartaradovljica, učitelji in učiteljice OŠ, starši sedmošolcev in sedmošolk.

Cilji modela Informirati in ozaveščati otroke o njihovih pravicah; seznaniti otroke o vseh vrstah nasilja in zlorab, kako se ji upreti, komu povedati, kje poiskati pomoč; večati občutljivost za problematiko; seznaniti otroke z vsebino in načini dela v centru za socialno delo; zadovoljiti potrebo po sprostitvi, družabnosti, samopotrjevanju.

Oblika dela Mladinske delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Gre za štiriurne delavnice, ki jih strokovna delavka CSD in razredničarka/razrednik izvedeta v oktobru ali novembru. V aprilu pa so isti učenci in učenke vključeni še v štiriurne delavnice na temo vrstniškega nasilja in nenasilne komunikacije kot nadgradnjo prvih delavnic. Pred začetkom programa v OŠ pripravijo predavanje za starše na temo preprečevanja nasilja in zlorab. Hkrati strokovna delavka centra za socialno delo pripravi delavnico tudi za učiteljski zbor, da se učitelji usposobijo za sodelovanje v mladinskih delavnicah za sedmošolce in sedmošolke.

Vsebinsko polje Preprečevanje zlorab in nasilja nad otroki.

Evalvacija Anketni vprašalniki.

- **Izobraževanje za prepoznavanje, preprečevanje in obravnavo spolnih zlorab otrok**

Izvajalec Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

Ciljna skupina Odrasli, ki se pri svojem delu srečujejo z otroki, mladostniki in njihovimi družinami (patronažne in medicinske sestre, vzgojitelji/vzgojiteljice v vrtcih, učitelji, zdravniki, socialni delavci, kriminalisti, državni tožilci, policisti, preiskovalni sodniki ter drugi strokovnjaki in strokovnjakinje).

Cilji modela Detabuiziranje spolne zlorabe, senzibilizacija udeležencev za prepoznavanje spolno zlorabljenega otroka, učenje korakov za uspešno razkrivanje zlorab, učenje timskega dela.

Oblika dela Predavanja, skupinsko delo na konkretnih primerih, uporaba avdio- in videotehnike, delo v parih itn.

Koraki pri izvedbi modela Združenje proti spolnemu zlorabljanju izvaja vsako leto dvojje izobraževanj, in sicer tridnevno izobraževanje ter dvo-dnevno nadaljevalno izobraževanje. V skupino za vsakokratno izobraževanje sprejmejo do 30 udeležencev in udeleženk.

Vsebinsko polje Spolna zlorab otrok.

Inventivnost Združenje proti spolnemu zlorabljanju izvaja najbolj celovita in kakovostna izobraževanja na tem področju v Sloveniji. Značilno je, da vključujejo zelo različno skupino udeležencev in udeleženk, z različnimi pooblastili in metodami dela ter jih učijo skupnega cilja in timskega sodelovanja. Gre torej za sistematično spreminjanje obstoječe prakse obravnave spolnih zlorab otrok.

- **Varstvo otrokovih pravic**

Izvajalec Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki, mladostnice, zainteresirana javnost.

Cilji modela Ozaveščanje o pravicah otrok, ponujanje informacij ter svetovanje v primerih kratenja pravic otrok.

Oblika dela Spletna stran, telefonsko svetovanje, informiranje po elektronski pošti, individualno svetovanje na sedežu Varuha.

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v informiranje in ozaveščanje o pravicah otrok (spletna stran). Prav tako daje možnost svetovalnega pogovora – po telefonu, elektronski pošti ali osebno. Usmerja pa tudi k drugim uporabnim povezavam in koristnim naslovom na področju zaščite otrok in varovanj njihovih pravic.

Vsebinsko polje Pravice otrok, zaščita otrok, pomoč otrokom, ki preživljajo nasilje.

Povzročanje nasilja, agresivnost

- **Predavanje »Tudi sam sem povzročal nasilje«**

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo v Ljubljani in Mariboru (DNK). Predavatelj je strokovni sodelavec DNK, ki je povzročal nasilje.

Ciljna skupina Učenci in učenke osmih in devetih razredov OŠ ter dijakinje in dijaki SŠ.

Cilji modela Prepoznavanje stereotipnih sporočil, ki so produkt primarne in sekundarne socializacije in ki vzdržujejo ter opravičujejo nasilno vedenje; razumevanje dinamike nasilnega odnosa, zlorabe moči in odzivov okolice, ko izve, da se dogaja nasilje; učenje sprejemanja odgovornosti za storjeno nasilje; spreminjanje stališč in odnosa do nasilja; razumevanje pomembnosti soočanja z občutki sramu, krivde, strahu in jeze.

Oblika dela Predavanje z diskusijo.

Usmerjenost modela Gre za preventiven model, ki ozavešča, informira, opogumlja, detabuizira nasilje, spodbuja k javnemu govoru o nasilju, ponuja tudi oblike pomoči za tiste, ki preživljajo nasilje.

Vsebinsko polje Nasilje v družini, nasilje v partnerskem odnosu, vrstniško nasilje.

Inovativnost Model je inovativen zato, ker je njegov izvajalec odrasel moški z izkušnjo povzročanja nasilja v partnerskem odnosu in v družini. Neposrednost podajanja lastnih izkušenj s povzročanjem nasilja močno poveča prepričljivost in kredibilnost izbrane teme.

• Izražanje jeze

Izvajalec Društvo Center za pomoč mladim.

Ciljna skupina Dijaki, dijakinje SŠ, mladi od 15 do 20 let.

Cilji modela Prepoznavanje jeze kot naravnega čustvenega odgovora na grožnje, bolečine, nasilje; učenje ustreznih načinov izražanja jeze.

Oblika dela Tematske delavnice.

Koraki pri izvedbi modela Asociacije na besedo »jeza«; pogovor, kateri občutki izhajajo iz jeze, kaj se zgodi z jezo, ko jo začutimo, kako jo izraža posameznik; izražanje jeze na ustrezen in sprejemljiv način (jeza v povezavi z govornico telesa); sprotno evalviranje in reflektiranje dogajanja.

Usmerjenost modela Gre za model, ki je usmerjen v učenje socialnih veščin na področju izražanja in prepoznavanja jeze ter iskanja ustreznih in pozitivnih načinov izražanja jeze.

Vsebinsko polje Izražanje jeze, obvladovanje agresivnosti.

Inovativnost V Sloveniji deluje zelo malo organizacij, ki kot preventivni model ponujajo obvladovanje jeze, agresivnosti ter izražanje takšnih čustev. Vsak model s to tematiko je zato novost, ki pomeni korak bliže k preseganju praks, ki se usmerjajo zgolj k žrtvam in učenju pozitivnih socialnih veščin.

Modeli, ki so namenjeni ukrepanju in obravnavi že storjenega nasilja

(Med)vrstniško nasilje

• Zberi pogum in povej

Izvajalec Ministrstvo za notranje zadeve, Policija.

Ciljna skupina Učenci in učenke OŠ.

Cilji modela Prepoznavanje različnih oblik nasilja med vrstniki; informiranje o mogočih oblikah pomoči in o vlogi policije pri preprečevanju in obravnavi nasilja; ozaveščanje otrok in mladostnikov ter mladostnic o nasilju med vrstniki; vzgoja za samopomoč; spreminjanje stališč in odnosa do nasilja pri učencih in zaposlenih v šoli.

Oblika dela V sodelovanju z ministrstvom za notranje zadeve in policisti

s pristojne policijske postaje šola pripravi celodnevni preventivni projekt »Zberi pogum in povej«.

Koraki pri izvedbi modela Predstavitveni film kot uvod v preventivni model s komentarji policistov s pristojne policijske postaje; obravnava vrstniškega nasilja (mogoča uporaba prosojnic s spletne strani MNZ): kaj je vrstniško nasilje, kje se dogaja, njegove značilnosti, zakaj se nasilje dogaja, kdo so običajno žrtve; informiranje o tem, kaj lahko otrok ali mladostnik stori, če je žrtev vrstniškega nasilja; predstavitev plakata »Ali te ustrahujejo? Pretepajo? Izsiljujejo?« s telefonsko številko policije 113.

Usmerjenost modela Gre za preventivni model, ki ozavešča, odpira javni govor v šoli o vrstniškem nasilju, informira o delu policije, opogumlja in spodbuja otroke ter mladostnike, da spregovorijo o nasilju odrasli osebi, krepi odgovornost za medsebojno varnost v šoli, vzgaja k strpnosti in spoštovanju drugačnosti.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje.

Inovativnost Model je inovativen zato, ker vključuje aktivno sodelovanje policije. Razlage in pojasnila, ki jih otrokom in mladostnikom dajo policisti s pristojne policijske postaje, delujejo zelo prepričljivo, vzbujajo občutke varnosti pri udeležencih in krepijo družbeno odgovornost ter povezanost na lokalni ravni. Pomemben je tudi poudarek na vlogi in odgovornosti, ki jo ima policija pri preprečevanju in obravnavi nasilja.

• Varne točke

Izvajalec UNICEF.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice v starosti od 6 do 18 let, ki zaradi osebne stiske potrebujejo nasvet in/ali pomoč.

Cilji modela Ustvariti v mestu ozračje večje varnosti; blažitev otrokove, mladostnikove stiske; z varnimi točkami otrokom in mladostnikom omogočiti, da se po pomoč zatečejo v trenutku, ko jo potrebujejo; po pomoč se zatečejo na mesta, kjer ne bo vidno, da so jo iskali (preprečevanje stigmatizacije); informiranje ter napotitev v organizacije, kjer lahko dobi strokovno pomoč; krepitev povezave med različnimi družbenimi akterji, ki vplivajo na varnost v mestu.

Oblika dela Postavitev posebno označenega javnega prostora, ki je namenjen otrokom, mladostnikom ter mladostnicam v stiski; pogovor in svetovanje; informiranje; napotitev iskati druge oblike pomoči.

Koraki pri izvedbi modela Varne točke so lahko na različnih prostorih v mestu (na primer frizerski salon, lekarna, knjižnica, knjigarna, mladinski center), kjer je zagotovljena varnost in kjer so navzoče osebe, ki sodelujejo v projektu.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje, stiske otrok in mladostnikov, nasilje v družini.

Evalvacija Vsi obiski otrok in mladostnikov ter mladostnic v varnih točkah so zapisani in na podlagi tega nastaja sprotna evalvacija programa ter stisk in potreb uporabnikov varnih točk.

Inovativnost Celoten projekt je popolnoma inovativen, saj gre za izvirno idejo in prvi tovrstni projekt v Sloveniji.

Program poteka v okviru programa Otrokom prijazna Unicefova mesta (Nova Gorica, Ruše, Piran). Partnerji v projektu so strokovni delavci in delavke Unicefa Slovenije, občine, lokalni koordinatorji projekta, policija, SCD, šola, zdravstveni dom, mladinski center, zaposleni v varnih točkah. Varne točke so opremljene z nalepkami »Varna točka« in imajo enako vizualno podobo. Otroke in mladostnike so o programu informirani z brošuro, zgibankami in pogovori v šoli. Javnost je o projektu obveščena prek medijev, županov ipd.

• **Povej! Spregovorimo o nasilju med otroki**

Izvajalec UNICEF, Društvo Zaletalnica.

Ciljna skupina Učenci in učenke OŠ Šentvid, OŠ Ketteja in Murna iz Ljubljane in OŠ Prežihovega Vrance iz Maribora.

Cilji modela Povečati stopnjo zavedanja o posledicah vrstniškega nasilja pri učencih, učiteljih, drugih zaposlenih v šoli, starših; sodelovanje učiteljev, učencev in staršev pri preprečevanju vrstniškega nasilja; informiranje o tem, kaj lahko storimo in komu lahko povemo, če smo žrtve nasilja; ozaveščanje širše javnosti o problematiki vrstniškega nasilja.

Oblika dela Delavnice, prilagojene razredne ure, roditeljski sestanki, javna kampanja proti vrstniškemu nasilju.

Koraki pri izvedbi modela V šoli skupaj določijo pravila vedenja in posledice nasilnih dejanj in vedenj. Mlajši učenci dobijo »skrbnike« v starejših osnovnošolcih in osnovnošolkah, ki jih ščitijo in ki se jim lahko zupajo. Strokovni sodelavci in sodelavke društva Zaletalnica delajo neposredno skupaj z učenci, učitelji in drugimi zaposlenimi pri preprečevanju in obravnavi nasilja med vrstniki. Na razrednih urah in roditeljskih sestankih vse seznanjajo z ukrepi ob nasilnih dejanjih. Sproti poteka tudi evalvacija projekta.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje, stiske otrok in mladostnikov.

Evalvacija Potek modela se sproti ocenjuje skupaj z vsemi udeleženi subjekti. Model je bil v treh poskusnih šolah dobro sprejet.

Inovativnost Podjetje Ljubljanski potniški promet, Unicef ter marketinška agencija (Dušan Grobovšek) so skupaj oblikovali in izpeljali idejo o mestnem avtobusu, katerega zunanja podoba je opremljena z napisi ak-

cije: Povej! Spregovorimo o vrstniškem nasilju. Za varno šolo. Gre za javno kampanjo proti vrstniškemu nasilju. Maja 2006 je bilo na slovenskih osnovnih šolah razdeljenih 5.650 Unicefovih nogometnih žog pod sloganom: Brcajmo žogo, ne vrstnikov! Akcijo je v osnovnih šolah predstavljala nekdanji znani član slovenske nogometne reprezentance.

Zlorabe otrok in nasilje nad otroki, mladostniki ter mladostnicami v družini

• Telefon mladi mladim

Izvajalec MISSS – Mladinsko informativno svetovalno središče Slovenije.

Ciljna skupina Mladi.

Cilji modela Povezati mladostnika s težavo z vrstnikom, ki zna prisluhniti in pomagati.

Oblika dela Usposobljen mladinski svetovalec ali svetovalka po telefonu odgovarja na vprašanja o problemih vrstnikov. Svetovalci so stari od 14 do 19 let. Med temami, ki so vključene v usposabljanje za telefonsko svetovanje, so: samopodoba, odnosi, razvojne značilnosti, zloraba, spolnost, odvisnosti. Telefon je namenjen otrokom, mladostnikom, mladostnicam in staršem.

Vsebinsko polje Mladi v stiski.

Inovativnost Mladi svetovalci so dejavno vključeni v načrtovanje in izvajanje dejavnosti s pomočjo mentorja. Tako je pri telefonskem svetovanju omogočen pretok razmišljanj, izkušenj, znanj mladih k mladim. Praksa namreč kaže, da mladi lahko lažje in kakovostno svetujejo vrstnikom pri premagovanju težav in iskanju ustreznih vedenj ali pomoči.

• Svetovalnica

Izvajalec MISSS – Mladinsko informativno svetovalno središče Slovenije.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki, starši in učitelji.

• Zaščitimo otroka pred nasiljem, ustavimo nasilje nad otroki

Izvajalec Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice, starši, učitelji/učiteljice ter vzgojitelji/vzgojiteljice.

Cilji modela Ozaveščanje otrok in mladostnikov o pravici, da so varni in da živijo življenje brez nasilja; informiranje staršev, učiteljev, vzgojiteljev o njihovih obveznostih in dolžnostih, kadar zaznajo, da otrok preživlja nasilje v šoli, je ustrašovan, ga trpinčijo vrstniki; informiranje o znakih, ki jih po navadi kažejo otroci, ki jih ustračujejo vrstnikov; informiranje o različnih oblikah vrstniškega nasilja; informiranje o tem, kaj

lahko storimo, kadar se nam dogaja nasilje oziroma kadar ga zaznamo pri otroku.

Oblika dela Zgibanki.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v ozaveščanje otrok in odraslih ter v svetovanje, kam se lahko obrnemo po pomoč v primeru vrstniškega nasilja.

Vsebinsko polje Vrstniško nasilje, ustrahovanje.

Inovativnost Model je inovativen zato, ker nasproti psihološki obravnavi nasilja med mladimi oziroma vrstniki uveljavlja družbeni, skupinski, identitetni vidik tega nasilja, tj. intersekcionalno metodo. Za razumevanje nasilja med mladimi uporablja kategorije, kot so: spol, rasa, etničnost, religija, česar v Sloveniji doslej na področju raziskovanja in sistematičnega izobraževanja nasilja med mladimi nismo poznali.

• **Izobraževalni paket Nasilje**

Izvajalec Društvo Mladinski ceh.

Ciljna skupina Mladostniki in mladostnice ter osebe, ki delajo z mladimi.

Cilji modela Prepoznavanje različnih vrst in oblik nasilja; Učenje odzivov na nasilje, kako komuniciramo v primerih ogroženosti, nasilja.

Oblika dela Izobraževalne delavnice, delo po skupinah, različne vaje.

Koraki pri izvedbi modela prepoznavanje nasilja; pridobivanje veščin za soočanje z nasiljem (odzivi, tehnike); učenje komunikacije, če se srečamo z nasiljem.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v pridobivanje znanja in informacij ter veščin za uspešnejše soočanje in obvladovanje nasilja.

Vsebinsko polje Različne vrste in oblike nasilja, ki jih preživljajo mladi.

Inovativnost Model uči veščin ukrepanja in konkretnih odzivov na ogroženost oziroma na nasilje.

• **TOM telefon za otroke in mladostnike (080 12 34) – brezplačna telefonska linija**

Izvajalec Zveza prijateljev mladine Slovenije. Svetovalci so študenti in študentke različnih smeri ter strokovnjaki in strokovnjakinje različnih poklicev, ki se posebej izobražujejo za telefonsko svetovanje otrokom. Svoje delo opravljajo prostovoljno. Nacionalno mrežo TOM sestavlja 13 svetovalnih skupin po Sloveniji (Ajdovščina, Idrija, Koper, Krško, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Ptuj, Slovenske Konjice, Škofja Loka, Tolmin in Velenje).

Ciljna skupina Otroci in mladostniki ter mladostnice, ki se želijo pogovoriti o težavah, dilemah, stiskah, nasilju, zlorabah (večinoma pokličejo mladi od 10 do 18 let – najpogosteje stari od 12 do 15 let).

Cilji modela Svetovanje, pogovor, podpora, informiranje, ozaveščanje, psihosocialna pomoč.

Oblika dela Anonimno telefonsko svetovanje.

Koraki pri izvedbi modela Zveza prijateljev mladine Slovenije je s plakati, zloženkami, medijskimi akcijami poskušala informirati šole o obstoju in delovanju TOM brezplačne telefonske linije. Prav tako je številka TOM telefona objavljena v dnevnem časopisju, na spletu in v drugih medijih. Posebej je omenjena tudi v nekaterih učbenikih za OŠ (Družba, Državlјanska vzgoja in etika).

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v svetovanje otrokom in mladostnikom ter mladostnicam, ki so v različnih stiskah. Analiza delovanja TOM telefona pokaže, da se nanj večinoma obračajo dekleta (63 %), najpogostejše teme pa so ljubezen, spolnost, vrstniki, družina in šola. Slika problematike nasilja in hudih stisk je naslednja: psihične težave (5,2 %), zlorabe (3,3 %), odvisnosti (2,5 %), samomor (0,6 %).

Prav tako model tudi ozavešča in informira, saj svetovalci v pogovorih tudi dajejo koristne informacije, informirajo o drugih oblikah pomoči ter izražajo stališča in poudarjajo pozitivne vrednote.

Vsebinsko polje Komunikacija, stiske, reševanje konfliktov, samopodoba, odnosi, različne vrste in oblike nasilja nad otroki, mladostniki in mladostnicami.

Inovativnost TOM telefon je bil prvi telefon za otroke, mladostnike in mladostnice, ki so v stiski, žrtve zlorab in/ali potrebujejo pomoč.

Cilji modela Psihosocialna pomoč otrokom, mladostnikom, kadar so v stiski, imajo težave v šoli, z odnosi v družini, ne zmorejo sami reševati konfliktov, so agresivni ali deležni nasilnega vedenja; svetovanje staršem, učiteljem, kadar imajo vzgojne težave, vprašanja, dileme; obravnava družinskih in partnerskih odnosov.

Oblika dela Svetovanje, zagovorništvo, pomoč v stiski – večinoma individualna (tudi po telefonu), lahko pa tudi skupinska, na primer svetovanje družini.

Vsebinsko polje Medsebojni odnosi, reševanje konfliktov, mladi v stiski.

• Spolna zloraba otrok

Izvajalec Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice, starši, drugi odrasli, ki prihajajo v stik z otroki in mladostniki.

Cilji modela Svetovanje staršem, katerih otroci so (bili) spolno zlorabljeni; posredovanje znanja in dejstev o spolnih zlorabah; informiranje o mogočih oblikah pomoči v Združenju proti spolnemu zlorabljanju; oza-

veščanje o različnih oblikah spolnih zlorab otrok in mladostnikov ter mladostnic.

Oblika dela Zgibanka, ki usmerja k iskanju pomoči za žrtve spolnih zlorab.

Vsebinsko polje Spolna zloraba otrok.

- **Brezplačni telefon Varuha človekovih pravic Republike Slovenije**

Izvajalec Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.

Ciljna skupina Državljeni in državljanke ter drugi prebivalci republike Slovenije.

Cilji modela Ponujanje informacij ter svetovanje v primerih kratenja pravic (otrok); ozaveščanje in informiranje o človekovih pravicah in pravicah otrok; informiranje o delu Varuha in temeljnih aktih.

Oblika dela Brezplačno telefonsko svetovanje.

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v informiranje in ozaveščanje o človekovih pravicah (otrok). V pogovoru usmerja uporabnike in uporabnice k drugim oblikam pomoči na področju zagotavljanja človekovih pravic (otrok).

Vsebinsko polje Človekove pravice, pravice otrok.

- **Zagovorništvo otrok in mladostnikov, brezplačen bilten Varuh – kako zavarovati svoje pravice, Varna raba interneta**

Izvajalec Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.

Ciljna skupina Državljeni in državljanke ter drugi prebivalci Republike Slovenije.

Cilji modela Zagovorništvo otrok in mladostnikov; informiranje javnosti o človekovih pravicah in pravicah otrok (brezplačen bilten); ozaveščanje o varni rabi interneta.

Oblika dela Brezplačen bilten, zagovorništvo in druge dejavnosti.

Vsebinsko polje Pravice otrok, varna raba interneta, pomoč in zagovorništvo otrok, katerih pravice so kratene, ki preživljajo nasilje itn.

- **SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja (brezplačna telefonska linija 080 11 55)**

Izvajalec Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice ter ženske, ki preživljajo nasilje oziroma so žrtve različnih vrst zlorab.

Cilji modela Psihosocialna pomoč, ozaveščanje, informiranje, opolnomočenje, po potrebi usmerjanje v namestitev v zatočišče za ženske in otroke – žrtve nasilja ali v katero od drugih varnih hiš oziroma v križne centre za mlade.

Oblika dela Anonimno telefonsko svetovanje.

Koraki pri izvedbi modela SOS telefon deluje že od leta 1989. Klice otrok, mladostnikov, mladostnic in žensk sprejema vsak dan od 12. do 22. ure ter ob sobotah, nedeljah in praznikih od 18. do 22. ure. V primeru spolnih zlorab v programu zagotavljajo pomoč pri prijavi kaznivega dejanja ter zagovorništvo. Za mlada dekleta in ženske je na voljo tudi možnost vključitve v skupino za samopomoč.

Usmerjenost modela Model je usmerjen prvenstveno v psihosocialno pomoč, informiranje in opolnomočenje žrtev. Svetovalke v primeru ogroženosti klicalko (z otroki) informirajo o možnosti umika v zatočišče, omogočijo zagovorništvo v primeru kaznivih dejanj spolnega nasilja ter pomoč pri prijavi nasilja nad otroki in mladostniki.

Vsebinsko polje Vse oblike nasilja v družini, v zadnjih letih pa v svoje svetovalno delo vključujejo tudi vrstniško nasilje, nasilje v šoli, mobing in druge oblike nasilja na delovnem mestu, nasilje nad starejšimi in osebam s posebnimi potrebami in hendikepom.

• **Brezplačna modra številka (080 15 52) – Telefon Petra Klepca**

Izvajalec Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (MDDSZ). V projektu telefonsko svetujejo strokovni delavci, ki delajo v kriznih centrih za mlade (z brezplačne modre številke se klici preusmerjajo na vseh sedem kriznih centrov za mlade v Sloveniji).

Ciljna skupina Otroci ter mladostniki in mladostnice, ki preživljajo nasilje oziroma so žrtve različnih vrst zlorab.

Cilji modela Psihosocialna pomoč, ozaveščanje, informiranje, opolnomočenje, po potrebi usmerjanje v namestitev v enega od kriznih centrov za mlade.

Oblika dela Anonimno telefonsko svetovanje.

Koraki pri izvedbi modela V okviru projekta »Odrasli smo tu, da ti pomagamo« je MDDSZ izdelal in financiral tisk informativne zloženke o prepoznavanju nasilja za učence vseh osnovnih šol v državi (180.000 izvodov) in prek ministrstva za šolstvo izvedel distribucijo tega gradiva (na razrednih urah).

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v odkrivanje nasilja nad otroki in mladostniki in v njegovo obravnavo, kadar gre za nujne primere, in v usmeritev klicalka/klicalko v krizni center za mlade. Prav tako model pripomore k boljši ozaveščenosti in informiranosti otrok o tem, kaj je nasilje, zakaj je nedopustno ter kakšne so mogoče oblike pomoči in ukrepanja.

Vsebinsko polje Vse oblike nasilja nad otroki in mladostniki ter mladostnicami: nasilje v družini, spolne zlorabe, vrstniško nasilje in druge oblike nasilja.

- **Center za pomoč žrtvam nasilja**

Izvajalec Zavod EMMA.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice ter odrasli, ki preživljajo nasilje.

Cilji modela Za žrtve nasilja: psihosocialna pomoč ter opolnomočenje, zmanjševanje obremenitev, pritiskov in stresnih situacij; na družbeni ravni: ozaveščanje in informiranje o problemih nasilja in iskanje novih (ne)institucionalnih rešitev za zagotavljanje temeljnih in ustavnih pravic žrtev nasilja.

Oblika dela Telefonsko svetovanje, individualno, osebno svetovanje, skupina za samopomoč za ženske – žrtve nasilja, poletni tabor, zagovorništvo.

Koraki pri izvedbi modela Zavod EMMA, ki je nevladna in neprofitna organizacija, je bil ustanovljen leta 2000. Od takrat delujejo skupina za samopomoč ter telefonsko in osebno svetovanje žrtvam nasilja. Številka kriznega telefona je 080 21 33 ali 01/425 47 32.

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v psihosocialno pomoč žrtvam nasilja, predvsem na področju nasilja v družini. Posebno pozornost namenja pomoči dekletom in mladim ženskam, ki preživljajo nasilje. Zavod EMMA se vključuje tudi v družbeno angažirane akcije in kampanje za ozaveščanje javnosti o problematiki nasilja.

Vsebinsko polje Nasilje v družini, nasilje nad ženskami in mladostnicami, druge oblike nasilja.

- **Nasilje v družini prizadene tudi otroke**

Izvajalec Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki in mladostnice in odrasli, ki prihajajo v stik z otroki.

Cilji modela Ozaveščanje o posledicah nasilja v družini na otrocih; svetovanje odraslim, kako naj se o nasilju pogovorijo z otrokom; seznanjanje s pravico otrok do življenja brez nasilja; informiranje o tem, kje delujejo enote kriminalistične službe s telefonskimi številkami in naslovi.

Oblika dela Zgibanke, ki usmerja k iskanju ustreznih oblik pomoči, kadar otrok preživlja nasilje v svoji družini.

Usmerjenost modela Model je usmerjen v ozaveščanje o problematiki nasilja v družini in o posledicah, ki jih pušča na otrocih ter v informiranje o oblikah pomoči (kriminalistična služba).

Vsebinsko polje Nasilje v družini, zloraba otrok v družini.

- **Svetovalno delo z osebami, ki so doživele ali ki doživljajo nasilje**

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo.

Ciljna skupina Osebe, ki imajo izkušnjo z nasiljem.

Cilji modela S programom svetovalnega dela omogočajo prostor, čas in podporo, da oseba, ki je doživela nasilje, spregovori o svoji izkušnji; pomagajo ji pri zastavljanju ciljev, iskanju načinov, s katero bi spremenila situacijo, v kateri živi, in si zagotovila lastno varnost.

Oblika dela Individualna svetovalna pomoč. Vključijo se lahko vse/vsi, ne glede na socialni status, starost, stopnjo izobrazbe, državljanstvo ali druge okoliščine. Svetovalno delo poteka v prostorih Društva za nenasilno komunikacijo. Na uvodnem svetovanju se skupaj z osebo, ki pride po pomoč, dogovorijo za število svetovanj. Ta potekajo enkrat na teden in trajajo uro ali uro in pol. Uporabnice in uporabniki se lahko, če to želijo, vključijo tudi v projekt socialnega zagovorništva v primerih nasilja ali v program spremstva na institucije v postopkih, ki so povezani z reševanjem problema nasilja.

Vsebinsko polje Nasilje v družini ter partnerskih in sorodstvenih odnosih.

• Varne hiše

Varne hiše in zavetišča sodijo v mrežo javnih socialnovarstvenih programov po Resoluciji o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010. Javni socialnovarstveni programi so dopolnilo k socialnovarstvenim storitvam. Programi so namenjeni žrtvam nasilja v družini ter partnerskih in sorodstvenih odnosih. Večinoma so uporabnice in uporabniki varnih hiš ženske z otroki, ki so se zaradi nasilja v okolju, v katerem bivajo, prisiljeni umakniti v varen prostor.

Izvajalec Centri za socialno delo, Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja, Društvo za nenasilno komunikacijo, društvo Ženska svetovalnica, Zavod Karitas Samarijan.

Ciljna skupina Otroci, mladostniki, mladostnice in ženske, ki so ogroženi zaradi nasilja v družinskih, partnerskih in sorodstvenih odnosih.

Cilji modela Omogočanje umika v varen prostor pred ogroženostjo zaradi nasilja; zagotavljanje psihosocialne, pravne, materialne in drugih oblik pomoči; refleksija izkušenj z nasiljem in opolnomočenje žrtev nasilja; vzpostavljanje alternativne socialne mreže za žrtve nasilja; urejevanje pravnega, socialnega in materialnega statusa uporabnic in uporabnikov; vzpostavljanje razmer za samostojno življenje brez nasilja po odhodu iz varne hiše.

Oblika dela Varen prostor (lahko hiša ali stanovanje), v katerem uporabnice in uporabniki (matere z otroki in/ali ženske brez otrok) bivajo določen čas (praviloma do enega leta). V tem času imajo na voljo psihosocialno pomoč in svetovanje, zagovorništvo, pravno in materialno pomoč. Izvajalci teh socialnovarstvenih programov v varnih hišah za uporabnice in uporabnike organizirajo tudi druge dejavnosti.

V Sloveniji delujejo Varna hiša Gorenjske v Kranju, Varna hiša Karitas za Primorsko v Solkanu, Varna hiša Novo mesto, Varna hiša Celje, Varna hiša Slovenj Gradec in Varna hiša Velenje, Društvo SOS telefon – Zatočišče za ženske in otroke – žrtve nasilja v Ljubljani, Varna hiša Društva za nenasilno komunikacijo v Ljubljani, Krizni center Ženske svetovalnice Ljubljana, Varna hiša Maribor, Varna hiša Ptuj, Varna hiša za ženske in otroke – žrtve nasilja v Ljutomeru ter Zavetišče Pepcin dom v Krškem.

Vsebinsko polje Nasilje v družini, partnerskih in sorodstvenih odnosih.

• **Krizni centri za mlade (KCM)**

Izvajalec Centri za socialno delo Celje, Ljubljana Bežigrad, Radovljica, Krško, Maribor, Grosuplje, Murska Sobota, Slovenj Gradec.

Ciljna skupina Mladostniki in mladostnice, ki so ogroženi v družini, šoli, imajo druge hude težave ali so v stiski.

Cilji modela Omogočanje prve socialne pomoči in osebne pomoči mladim v stiski, ki se bodo zatekli v center; sprejem in oskrba otrok in mladostnikov do razrešitve njihovih težav, vendar največ tri tedne (možnost podaljšanja); omogočanje zatočišča mladim, za katere je potrebna hitra inčasna odstranitev iz družine; priprava ukrepov za vrnitev mladoletnika v njegovo družino; sodelovanje s pristojnimi centri za socialno delo, državnimi organi ter organizacijami, ki so pristojne za obravnavanje mladoletnikov.

Oblika dela Krizni centri za mlade v Sloveniji delujejo od leta 1995, ko je nastal prvi KCM v Ljubljani. Delujejo pod okriljem centrov za socialno delo oziroma ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. Delujejo neprekinjeno 24 ur na dan in poleg zgoraj naštetih ciljev in nalog opravljajo tudi regijsko intervencijsko službo v primeru nasilja. Poleg omogočanja bivanja v KCM opravljajo tudi enodnevne obravnave, informativne razgovore, svetovalne razgovore, ponujajo učno pomoč, organizirajo tematske delavnice, delo s prostovoljci, informirajo javnost, sodelujejo v supervizijski skupini.

Usmerjenost modela Namenjeni so vsem otrokom in mladostnikom od 6. do 18. leta starosti, ki se znajdejo v akutni stiski, zaradi katere je nujna izločitev iz okolja, v katerem bivajo. Približno polovica mladostnikov in mladostnic se v krizni center za mlade zateče sama.

Vsebinsko polje Nasilje nad mladostniki in mladostnicami, nasilje v družini, zloraba otrok in mladostnikov, samopoškodovanje.

• **Krizni center za otroke – Hiša zavetja Palčica**

Izvajalec Center za socialno delo Grosuplje.

Ciljna skupina Otroci v predšolskem obdobju, stari od 0 do 6 let.

Cilji modela Sprejem otrok v kratkotrajno namestitvev (do treh tednov), ko center za socialno delo intenzivno išče najprimernejšo rejniško družino za namestitev otroka; ustrezna oskrba, omogočanje varnega zavetja in vsestranske pomoči otrokom uporabnikom kriznega centra.

Oblika dela Hiša je razvojni pilotski projekt, ki bo svojo dejavnost prednostno usmeril v dejavnosti za nujen sprejem predšolskih otrok in mlajših otrok s področja cele Slovenije.

Usmerjenost modela Namenjen je otrokom, pri katerih pristojni center za socialno delo ugotovi, da je zanje in za zaščito njihovih interesov nujno potreben umik iz ogrožajočega okolja (na primer družina, šola).

Vsebinsko polje Nasilje nad otroki, nasilje v družini, nasilje nad otroki v šoli, ogroženi otroci. Na področju pomoči otrokom in odraslim žrtvam nasilja v družini deluje tudi Frančiškanski družinski inštitut – terapevtska pomoč pri čustvenem, fizičnem in spolnem nasilju v Ljubljani.

• Pomoč žrtvam kaznivih dejanj

Izvajalec Papihot – Zavod za spodbujanje in razvijanje kvalitete življenja – psihosocialna pomoč žrtvam kaznivih dejanj.

Ciljna skupina Žrtve kaznivih dejanj.

Cilji modela Psihosocialna pomoč; ozaveščanje o dinamiki nasilja in njegovih posledicah; informiranje in usmerjanje k različnim oblikam pomoči.

Oblika dela Telefonsko svetovanje. Zavod deluje v Ljubljani, Kranju, Velenju, Murski Soboti, Kopru, na Jesenicah in Ptujcu.

Vsebinsko polje Nasilje, kazniva dejanja.

Modeli za delo s povzročitelji nasilja

• Svetovalno delo s povzročitelji nasilja

Izvajalec Društvo za nenasilno komunikacijo.

Ciljna skupina Povzročitelji in povzročiteljice nasilja (partnerji, starši).

Cilji modela Prepoznavanje prepričanj, ki povzročitelju/povzročiteljici nasilja dovoljujejo uporabo nasilja; prepoznavanje namenov, s katerimi uporablja nasilje; analiza potreb, ki jih povzročitelji nasilja zadovoljujejo z nasiljem; iskanje novih nenasilnih alternativ, s katerimi je mogoče zadovoljiti potrebe; učenje enakomerne delitve moči v odnosih.

Koraki pri izvedbi modela Predavanje o pojavu, dejavnih tveganja, posledicah za žrtev mobinga ter organizacijo; študija primera (obravnavo konkretnega primera mobinga, iskanje mogočih rešitev ter oblik pomoči).

Oblika dela Uporabnice in uporabniki se v projekt vključijo prostovoljno, vse pogosteje pa jih na Društvo za nenasilno komunikacijo napotijo centri za socialno delo in druge organizacije, ki se srečujejo z osebami, ki povzročajo nasilje. Oblika dela je individualno svetovalno delo, ki ga izvajajo usposobljene svetovalke. V programu se od uporabnic in uporabnikov pričakuje, da sprejmejo odgovornost za svoja nasilna vedenja in posledice, ki iz tega izhajajo. Uporabnica ali uporabnik ob vključitvi v program tudi podpiše, da je seznanjen/-a s pravili o vključitvi v program svetovalne pomoči za osebe, ki so povzročile nasilje. Svetovanja potekajo enkrat na teden in trajajo uro ali uro in pol. Po navadi se z uporabniki dogovorijo za 20 srečanj, ki potekajo v prostorih Društva za nenasilno komunikacijo. Svetovanje je brezplačno.

Društvo za nenasilno komunikacijo v skladu s svojimi temeljnimi načeli deluje v smeri povečevanja varnosti osebe, ki jo uporabnik ali uporabnica ogroža. Kadar ugotovijo, da je oseba, do katere je bila uporabnica ali uporabnik nasilna/-en, huje ogrožena, o tem obvestijo pristojne službe.

Vsebinsko polje Povzročitelji/povzročiteljice nasilja, nasilje v partnerskem odnosu, nasilje nad otroki v družini.

Modeli, ki obravnavajo trpinčenje in druge oblike nasilja na delovnem mestu

- **SVIZ-ov svetovalni telefon za žrtve nasilja (01 244 0918)**

Izvajalec Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture, skupina prostovoljcev.

Ciljna skupina Žrtve nasilja, zaposleni v vzgoji, izobraževanju, znanosti in kulturi, učenci, starši.

Cilji modela Psihosocialna pomoč, ozaveščanje, informiranje, opolnomočenje, po potrebi usmerjanje v druge programe pomoči.

Oblika dela Anonimno telefonsko svetovanje.

Koraki pri izvedbi modela Telefon deluje od leta 2005. Klice sprejema ob torkih in četrtek od 16. do 18. ure. Telefonsko svetovanje opravlja skupina prostovoljk in prostovoljcev, zaposlenih v vzgoji in izobraževanju, ki so jih za svetovalno delo usposobile strokovne sodelavke Društva SOS telefon, ki tudi vodi intervizije svetovalnega dela na SVIZ-ovem telefonu.

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v psihosocialno pomoč, informiranje in opolnomočenje žrtev. Prav tako klicalce in klicalke po potrebi usmerja v druge programe pravne, psihosocialne in druge oblike pomoči.

Vsebinsko polje Vse oblike nasilja v šoli in vrtcu ter drugih kulturnih in znanstvenih ustanovah.

• **Forum: mobing**

Izvajalec Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture.

Ciljna skupina Zaposleni v vzgoji in izobraževanju.

Cilji modela Ozaveščanje uporabnikov in uporabnic foruma o pojavu mobinga (trpinčenja) na delovnem mestu; spodbujanje javne diskusije o trpinčenju, njegovih posledicah ter mogočih rešitvah; seznanjanje zainteresirane javnosti z ukrepi SVIZ-a na področju preprečevanja in obravnave trpinčenja; spodbujanje solidarnosti in medsebojne pomoči uporabnikov foruma žrtvam trpinčenja.

Oblika dela Forum na SVIZ-ovi spletni strani.

Vsebinsko polje Mobing, trpinčenje na delovnem mestu.

• **Izobraževalni seminar za sindikalne zaupnike SVIZ-a**

Izvajalec Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture.

Ciljna skupina Sindikalni zaupniki in zaupnice.

Cilji modela Ozaveščanje udeležencev in udeleženk o pojavu trpinčenja (mobinga) na delovnem mestu; seznanjanje udeležencev in udeleženk z ukrepi SVIZ-a na področju preprečevanja in obravnave trpinčenja; povečevanje znanja o zakonitostih in dinamiki trpinčenja ter drugih oblikah nasilja na delovnem mestu; seznanitev z mogočimi koraki reševanja in obravnave trpinčenja, pravnimi in psihosocialnimi oblikami pomoči.

Koraki pri izvedbi modela Predavanje o pojavu, dejavnikih tveganja, posledicah za žrtev trpinčenja ter organizacijo; študija primera (obravnavna konkretnega primera trpinčenja, iskanje mogočih rešitev ter oblik pomoči).

Oblika dela Predavanje, diskusija, delavnica.

Vsebinsko polje Trpinčenje, mobing na delovnem mestu.

• **SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja (brezplačna telefonska linija 080 1155)**

Izvajalec Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.

Ciljna skupina Zaposleni, ki na delovnem mestu preživljajo nasilje, trpinčenje (mobing).

Cilji modela Psihosocialna pomoč, ozaveščanje, informiranje, opolnomočenje, po potrebi usmerjanje k drugim oblikam pomoči.

Oblika dela Anonimno telefonsko svetovanje.

Koraki pri izvedbi modela SOS telefon deluje že od leta 1989. V zadnjih le-

tih se usmerja tudi v psihosocialno pomoč odraslim osebam, ki na delovnem mestu doživljajo nasilje.

Usmerjenost modela Model je prvenstveno usmerjen v psihosocialno pomoč, informiranje in opolnomočenje žrtev. Prav tako usmerja k drugim oblikam pomoči (pravni, psihološki itn.).

Problemsko polje Nasilje na delovnem mestu, trpinčenje (mobing) na delovnem mestu.

Ključne ugotovitve

- Gre za pregled modelov, ki so po datumu nastanka in razvoja novejši in zato tudi večinoma brez javnosti dostopnih analiz, evalvacij, refleksij. Modeli so večinoma nastali po letu 1995. V analizo smo vključili vire, dostopne v letih 2006–2007.
- V zadnjih letih se je na področju razvoja modelov za preprečevanje nasilja v šolah problematika vsebinsko razširila, in sicer v smeri od (med)vrstniškega nasilja k nasilju v odnosu med učiteljem, učencem/dijakom in starši ter k nasilju med zaposlenimi v šoli. Obenem se je vzporedno z razvojem problematike nasilja v družini vse bolj začelo uveljavljati spoznanje o nujnosti večjega angažiranja in odgovornosti šole v primerih nasilja nad otroki v družini.
- Vsi modeli, ki so zajeti v analizi, so usmerjeni preventivno (tudi obravnava nasilja je vedno v funkciji preprečevanja nasilja), redki med njimi pa vključujejo tudi obravnavo nasilja. Preventivne dejavnosti v modelih so usmerjene k odkrivanju in preprečevanju vzrokov za agresivnost in nasilne odnose v šoli: kako komuniciramo in rešujemo konflikte, socialna vključenost, medsebojni odnosi, solidarnost, samopodoba, krepitev samozavesti, timsko delo in sodelovanje, socialne veščine. Število teh modelov se je v zadnjih desetih letih izjemno povečalo.
- Prav tako se v zadnjih nekaj letih povečuje število modelov, ki so usmerjeni k obravnavi že storjenega nasilja: delo v svetovalnih službah v šolah, omogočanje različnih oblik pomoči, ukrepanje in povezovanje različnih institucij v primerih intervencije v korist zaščite otrok ter mladostnikov in mladostnic.
- Med modeli ni nikakršne poenotenosti v pojmovanju nasilja v šoli, ni enotne definicije nasilja ali konceptualizacije, terminologija je povsem poljubna, v uporabi so tuji termini, nekatere strokovnjaki in strokovnjakinje prevajajo zelo različno. Termini, na primer bullying, mobbing, harassment, so v modelih pogosto navedeni s tujimi poimenovanji, ponekod se jih poskuša sloveniti, ponekod pa se jih prevaja kot trpinčenje, ustrahovanje, vrstniško nasilje, šikaniranje, nadlegovanje, sovražno komuniciranje ipd.

- Večina modelov ne razlikuje med oblikami (fizično, verbalno, spolno, ekonomsko, institucionalno, psihološko) in vrstami nasilja ((med)vrstniško nasilje, nasilje med učiteljem in učencem, nasilje v družini, nasilje na delovnem mestu, samopoškodovanje), zato uporabljajo zgolj en ali drug termin oziroma ju uporabljajo poljubno, kot da gre za sopomenki.
- Nekateri modeli so eksplicitno usmerjeni le v eno ali dve vrsti nasilja v šoli (na primer (med)vrstniško nasilje, nasilje med učitelji in učenci), nekateri so celoviti in poskušajo zajeti vse vrste in oblike nasilja, nekateri pa govorijo zgolj o nasilju v šoli, ne definirajo pa, kakšen pojav natančno opredeljujejo s tem terminom.
- Po strokovni plati se obravnave nasilja v šoli razlikujejo glede na to, kako nasilje proučujejo in razumejo posamezne vede: psihologija, sociologija, socialno delo, pedagogika, specialna pedagogika. Na razumevanje in preprečevanje nasilja pa vplivajo tudi druge metode, ideologije, gibanja: feminizem, mirovništvo, katoliška oziroma krščanska etika, antiglobalizem.
- Kot izvajalci modelov prevladujejo nevladne organizacije, tako pri preventivnih dejavnostih kot tudi pri obravnavi nasilja in omogočanju pomoči subjektom, ki so vpleteni v nasilna dejanja. Praviloma iščejo tudi različne alternativne metode za preprečevanje nasilja – medijske kampanje, sodelovanje z lokalno skupnostjo, tabore, internetne dejavnosti, forume, natečaje.
- Zaznavamo, da so se tiste nevladne ter vladne organizacije, ki delujejo že več desetletij, v zadnjih letih prilagodile tako programsko kot tudi v svojih ciljih, aktualnosti problematike nasilja v šoli. Tako na primer Zveza prijateljev mladine, Unicef, centri za socialno delo, policija idr. v zadnjih letih poudarjeno usmerjajo svoje delovanje k vrstniškemu nasilju, nasilju v družini, k zlorabi otrok, čeprav to prej ni bila njihova osnovna ali pomembna dejavnost ali je sploh niso navajali med svojimi ključnimi cilji.
- Pri pregledu modelov lahko v ozadju zaznavamo razvoj različnih družbenih gibanj, skupin, spreminjanja civilne družbe. Na področju preprečevanja nasilja so v slovenski družbi najprej delovale feministične skupine na področju nasilja v družini in nasilja nad ženskami ter mirovniška gibanja proti militarizaciji in za spoštovanje ugovora vesti (od leta 1985 naprej).
- Pozneje so se jim v zvezi z nasiljem v družini, postopoma pa tudi glede vrstniškega nasilja, homofobije, nestrpnosti pridružile še druge nevladne organizacije, ki so praviloma nastajale na novo ali kot izpostave mednarodnih organizacij. Postavile so si jasne cilje delovanja zoper nasilje oziroma za nenasilje.
- Naposled se (po letu 1995) vsebinsko razširi družbeno delovanje proti nasilju, predvsem v smeri prepoznavanja nasilja v šoli, nasilja v medijih, nasilja nad šibkejšimi družbenimi skupinami, samopoškodovanja itn. Obe-

nem se v problematiko vključijo (pod pritiski slovenske in tuje nevladne strokovne javnosti ter akademskih institucij) tudi različni vladni subjekti in institucije (policija, centri za socialno delo, ministrstva). Aktualnost problematike pa v vse bolj aktivno delovanje sili tudi šole same, ki so v zadnjih desetih letih na tem področju izvedle veliko število projektov, dejavnosti, izobraževanj itn., nekatere pa so ob pomoči zunanjih strokovnih institucij oblikovale tudi svoje strategije za preprečevanje nasilja.

- Zaznati je nepovezanost in odsotnost koordinacije med posameznimi izvajalci modelov – večinoma delujejo samozadostno, brez ustreznih povezav z drugimi institucijami in izvajalci. Ponekod je opazen tudi konceptualni in strokovni razkorak med posameznimi izvajalci modelov, kar še dodatno otežuje sodelovanje in povezovanje.
- Poudarjajo se vsebine, ki so v vzročni zvezi z nasiljem, in sicer nenasilno reševanje konfliktov, nenasilna komunikacija, socialna integracija in vključevanje, učenje socialnih veščin. Precej manj pa je modelov, ki so usmerjeni neposredno v nasilje, njegovo dinamiko, soočanje z njim itn. Pomanjkanje slednjih se kaže predvsem za učence in učenke 3. triade osnovnih šol ter dijake in dijakinje, kjer bi bilo treba o nasilju spregovoriti bolj neposredno, odkrivati njegove vzroke in zakonitosti ter se z njim soočiti.
- Prevladujejo krajši modeli (seminarji, delavnice), ki so enodnevni ali omejeni na eno do dve šolski uri. Koncipirani so kot enkratni dogodek in zaključene celote, ki se ne nadaljujejo oziroma jih ne neposredno nadgradi ne isti ne kateri drug izvajalec. Če želijo šole take programe ali modele nadgraditi oziroma poglobiti, morajo same iskati ustrezno nadaljevanje v nekem drugem modelu.
- Zelo malo je modelov, ki bi bili celoviti (v vsebinskem smislu) in/ali sistemski (vključitev vseh subjektov v šoli) in ki bi potekali dalj časa (na primer eno šolsko leto ali več), čeprav je prav pri preprečevanju nasilja nujna dolgoročna in sistemska naravnost. Takšni modele izvajajo Zavod RS za šolstvo, Šola za ravnatelje, Unicef, deloma tudi Društvo za nenasilno komunikacijo.
- Šole praviloma same in samozadostno izbirajo metode za preprečevanje nasilja in se ne povezujejo z drugimi šolami samoiniciativno, če takšnega »mreženja« ne predvideva metodologija samega modela (na primer Šola za ravnatelje, Zavod RS za šolstvo, Unicef).
- Proučevanje pokaže, da je večina modelov izobraževalne narave oziroma so usmerjeni v usposabljanje, pridobivanje znanja in treninge, precej manj pa se jih usmerja v druge oblike delovanja (na primer interaktivne, multimedijske metode, medijske kampanje, terensko delo, natečaji, forumi na spletu). Ti modeli so pretežno »nepedagoške« in »nešolske« narave in zahtevajo ogromno časa, energije pa tudi finančnih sredstev. Zato se zanje

šole praviloma ne odločajo, čeprav bi bili ti modeli morda bolj učinkoviti. Prav tu se kaže pomanjkanje sodelovanja z lokalnimi skupnostmi in gospodarskimi subjekti, ki bi šolam lahko pomagali pri vključevanju v dolgotrajnejše, učinkovitejše in dražje modele delovanja proti nasilju.

- Nekoliko več je povezovanja z nevladnimi organizacijami, katerih programi so praviloma cenejši in subvencionirani ali celo prostovoljni. Po različnih oblikah delovanja izstopajo slovenske izpostave mednarodnih organizacij (Unicef, Amnesty international), ker imajo vsebinsko, logistično in finančno podporo matičnih organizacij. Po inovativnosti na primer izstopa Unicef s svojimi modeli varnih točk, otrokom prijaznih mest, programi strpnosti in solidarnosti, akcijo »Povej« ipd.
- Manjši delež modelov je metodološko usmerjenih v samo aktivizacijo šol, samopomočno delovanje, razvijanje samostojnih strategij, metod. Prevladuje enosmeren proces prejemanja pomoči, informacij, znanj, veščin, in sicer na račun samoučenja, iskanja lastnih rešitev, ustvarjanja prakse itn. Šole v tem smislu nastopajo pogosto v vlogi nemočnih in odvisnih subjektov, čeprav se po drugi strani povečuje število šol, ki se vključujejo v modele, ki sistematično in celovito gradijo strategije proti nasilju.
- Malo je modelov, katerih cilj je delo s starši – velika večina se jih usmerja k zaposlenim v šoli (predvsem učiteljem in učiteljicam) in/ali k učencem/učenkam, dijakom/dijakinjam. To je ena od kritičnih točk, saj so starši eden od ključnih dejavnikov zaznavanja in sodelovanja pri obravnavi že storjenega nasilja v šoli.
- Modeli, ki v svojih ciljnih navajajo, da so usmerjeni k preprečevanju nasilja, se praviloma ne ukvarjajo z obravnavo nasilja, zato tudi ne razvijajo, ponujajo, predstavljajo protokolov, postopkov, korakov obravnave. Prav pri slednjem pa se kaže največje pomanjkanje znanja in dobre prakse v šolah.
- Vsi modeli, ki so zajeti v analizo, med svoje ključne cilje postavljajo ozaveščanje in senzibiliziranje ciljnih skupin o pojavu nasilja, njegovi dinamiki in posledicah. Zato bi lahko dejali, da njihovi izvajalci dobro razumejo vlogo odnosa in strpnosti do nasilja pri različnih subjektih, ki stopajo v šolskem prostoru v medsebojne odnose.
- Praviloma se modeli, ki so usmerjeni v pridobivanje veščin, spreminjanje vedenj, socialno učenje itn., ukvarjajo z nenasilno komunikacijo, odnosi, reševanjem konfliktov, samopodobo, zanemarljivo število pa se jih usmerja k soočanju z nasiljem, odzivi na agresivnost, nadzorovanjem jeze, samoobrambo, izbiro vedenj, ko se soočimo z nasiljem in podobno.
- Zelo malo modelov kot metodo za preprečevanje nasilja uvaja učenje strpnosti in problematizira diskriminacijo, nestrpnost (te vsebine se pojavljajo samostojno, brez ciljne usmerjenosti k preprečevanju nasilja) ali pa enake (ne)možnosti, (ne)solidarnost, kot dejavnike tveganja za nasilje v

šoli. Prevladujejo torej psihološki modeli, ki izhajajo iz posameznika in njegovih osebnostnih značilnosti, vedenj, značaja, (ne)vklučenosti v skupino. V ozadju in manj uveljavljeni pa so sociološki modeli, ki problematizirajo družbeno okolje, pripadnost posameznikov družbenim skupinam, njihovo identiteto, diskriminacijo in marginalizacijo.

- Med modeli, katerih cilj je (tudi) preprečevanje nasilja v šoli, je komajda mogoče najti vsebine, ki se nanašajo na omejevanje dejavnikov tveganja za nasilje, kot so klima v šoli, organizacijska kultura, kultura vodenja, pravila in nadzor itn. Deloma sta tu izjemi Zavod RS za šolstvo in Šola za ravnatelje.

4

Zaznava, obravnava in preprečevanje nasilja v šolah

Raziskavo »Pojavne oblike nasilja v šolah, njegova zaznava, obravnava in preprečevanje« smo teoretsko uokvirili v prejšnjih poglavjih, ko smo opredelili nasilje v šoli. Pri koncipiranju anketnega vprašalnika smo se sicer odločili za raziskovanje ožjega izbora vrst nasilja v šoli, a ohranili smo vse ključne, ki se v šolskem prostoru predvidoma najpogosteje pojavljajo: nasilje med učenci, nasilje učiteljev nad učenci, nasilje učencev nad učitelji in nasilje med zaposlenimi. Odločili smo se za uporabo nekoliko splošnejših pojmov (na primer: nasilje med učenci namesto vrstniškega nasilja), s čimer smo hoteli zajeti zaznavo čim več mogočih nasilnih interakcij in nasilnih dejanj v šolskem prostoru. Raziskovanja nasilja v družini kot samostojnega in kompleksnega družbenega problema ter nasilja med starši in učitelji se nismo lotevali, ker bi to odločno preseгло okvir tega raziskovalnega projekta.

Opredelitev nasilja v šoli je bila za nas pomemben vsebinski okvir pri interpretiranju rezultatov v raziskavi. Prav tako nam je bil v pomoč pregled modelov preprečevanja in obravnave nasilja v šoli.

Predstavitev raziskave

Namen in cilji raziskave

Osnovni namen raziskave je bil analizirati pojavne oblike, zaznavanje, obravnavo in preprečevanje nasilja v slovenskih osnovnih in srednjih šolah.

Oblikovali smo naslednja raziskovalna vprašanja:

- Katere oblike nasilja in kako pogosto se pojavljajo v slovenskih šolah?
- Kako šole zaznavajo nasilje med učenci, zaposlenimi, nasilje učencev nad učitelji ter učiteljev nad učenci?
- Kako šole obravnavajo nasilje med učenci, zaposlenimi, nasilje učencev nad učitelji ter učiteljev nad učenci?
- Kako šole preprečujejo nasilje med učenci, zaposlenimi, nasilje učencev nad učitelji in učiteljev nad učenci?

Anketni vprašalnik

V raziskavi smo uporabili anketni vprašalnik, ki smo ga na podlagi teoretičnih izhodišč razvili za namen raziskave in predhodno pilotirali. V vprašalniku je 121 trditev, o katerih so se anketiranci opredeljevali na podlagi petstopenjske Likertove lestvice. Odgovor na posamezno trditev pomeni, v kolikšni meri ta trditev velja za šolo, v kateri je anketiranec zaposlen. Vrednost 1 pomeni »se sploh ne strinjam« ali »nikoli«, vrednost 5 pa »se popolnoma strinjam« ali »zelo pogosto«. Zastavljena so bila tudi štiri odprta vprašanja.

V vprašalniku smo izraz »učenci« uporabili za učence, dijake in vajece.

Nasilje v šoli smo v drugem poglavju opredelili kot še neuveljavljen in neenoten strokovni termin. Za potrebe raziskave smo ga definirali kot termin, ki določa prostor, v katerem se pojavljajo različne vrste neposrednega (direktnega, subjektivnega) nasilja, ki se vedno manifestira v različnih oblikah.

V nadaljevanju smo v anketnem vprašalniku poleg podatkov o objektivnih dejstvih (o anketirancu in zavodu, kjer je anketiranec zaposlen) vrste nasilja razdelili na štiri sklope:

- nasilje med učenci,
- nasilje učencev nad učitelji,
- nasilje učiteljev nad učenci,
- nasilje med zaposlenimi.

Vrste nasilja torej identificiramo znotraj različnih odnosov med subjekti v šoli (med učitelji, učenci, zaposlenimi, starši, znotraj teh skupin, med skupinami ter posamezniki), oblike nasilja pa so vsebina teh nasilnih odnosov in jih opredeljujemo kot:

- fizično nasilje,
- psihološko (čustveno) nasilje,
- besedno nasilje,
- ekonomsko nasilje,
- spolno nasilje.

Tem oblikam smo v vprašalniku dodali še *socialno izločanje* kot posebno obliko psihološkega nasilja.

Znotraj vsakega od naštetih štirih sklopov smo opredelili posamezne *kategorije*, s katerimi smo označili štiri različne ravni (stopnje) obvladovanja oziroma soočanja s posameznimi vrstami nasilja v šoli:

- *pogostost zaznavanja* različnih oblik nasilja (pojavnne oblike nasilja v šoli),
- *način zaznavanja* različnih vrst in oblik nasilja (kdor nasilje zazna, o nasilju sporoči),
- *obravnavanje nasilnih dejanj* (kako se lotevajo obravnave nasilja),

- *preprečevanje nasilja* (strategija, dejavnosti, ukrepi, s katerimi šole preprečujejo različne vrste in oblike nasilja).

Zaznava je ključen element preprečevanja *nasilja*. Če ne uspemo zaznavati nasilja, posebno pri otrocih in drugih osebno ali družbeno šibkejših posameznikih, potem ostanejo s svojo izkušnjo sami, brez ustrezne pomoči in brez upanja, da se bo nasilje končalo. Prvi korak k preprečevanju nasilja v šoli je torej njegova zaznava. Zato nas je zanimalo, kako v šolah zaznavajo različne oblike nasilja. Ali učenci sami povedo, da preživljajo nasilje, kdo od odraslih subjektov v šoli pogosteje zaznava nasilje med učenci in kje se kažejo največje težave pri obstoječem zaznavanju nasilja v šoli?

Ko se nasilno dejanje v šoli zgodi, je pomembno, da ga glede na težo dejanja, trajanje, število vpletenih subjektov, ali se dejanje ponavlja, morebitne poškodbe itn. šola tudi obravnava. *Obravnava nasilja* v šoli ima dva temeljna vidika:

- obravnavo dogodka, ki pomeni takojšnjo prekinitev nasilja, pogovor z vpletenimi, pomoč žrtvi in sprejemanje odgovornosti za storjeno dejanje pri povzročitelju ter odločitev o morebitnih sankcijah in ukrepih za nadaljnjo preprečitev ponovitve nasilja;
- preventivni učinek s sporočilom vsem vpletenim in drugim subjektom v šoli, da nasilje šola preprečuje, da ga hitro in ustrezno obravnava ter da je zaupanja vredna ustanova.

Pri odločanju o strategiji *preprečevanja nasilja* imajo šole različne možnosti. Lahko se usmerijo v senzibiliziranje in izobraževanje strokovnih delavcev, lahko se odločijo za uvedbo formalnih pravil na tem področju, za strokovno sodelovanje z zunanjo institucijo itn. Delovanje šole na področju preprečevanja nasilja je lahko načrtno ali pa odvisno od sprotnega dogajanja. Pomemben vidik preprečevanja nasilja je zagotovo ozaveščanje, izobraževanje in usposabljanje zaposlenih, učencev in staršev. Znanje, veščine in odnos do nasilja vplivajo na zaznavo in obravnavo nasilja, hkrati pa se krepi tudi občutek lastne kompetentnosti na tem področju. Brez samozavesti, da zmoremo in znamo posredovati, ko se nasilje pojavi, se težje odločamo za posredovanje in ukrepanje. Brez prepričanja, da šola zmore in zna ukrepati, se kot posamezniki težje soočamo z nasiljem in ga aktivno preprečujemo. Predpostavlja se, da so pri preprečevanju nasilja uspešnejše tiste šole, ki so razvile načrtno in enotno modele, ki usposablajo svoje zaposlene in imajo sprejeta ustrezna pravila.

Vzorec

Ena od enostavnejših oblik vzorčenja je naključni vzorec, pri katerem imajo vse enote populacije enako verjetnost, da bodo izbrane v vzorec (Easterby-Simth, Thorpe in Lowe 2002). Na podlagi dostopnega seznama šol na spletni strani mi-

Preglednica 4.1 Število anketirancev po spolu

Spol	Število	Delež v odstotkih
Moški	55	21,0
Ženski	201	76,7
Brez odgovora	6	2,3
Skupaj	262	100,0

Preglednica 4.2 Število anketirancev po letih delovne dobe v vzgoji in izobraževanju

Št. let delovne dobe	Število	Delež v odstotkih
0–10	78	29,8
11–20	88	33,6
21–30	75	28,6
31–40	14	5,3
41–50	1	0,4
Brez odgovora	6	2,3
Skupaj	262	100,0

nistrstva za šolstvo in šport je bila tako izbrana vsaka deseta šola, za potrebe raziskave je bil izoblikovan naključni vzorec 54 zavodov.

V vsaki posamezni šoli so bili v raziskavo zajeti ravnatelji in drugi strokovni delavci, in sicer:

- ravnatelj;
- 10 učiteljev (vsak tretji po abecednem seznamu priimkov, pri čemer so šole z manj kot 30 učitelji te izbrale tako, da so do desetega učitelja začele nov krog z drugim po abecednem seznamu priimkov);
- 1 svetovalni delavec (prvi po abecednem seznamu svetovalnih delavcev na šoli).

Od 648 poslanih anketnih vprašalnikov smo prejeli 262 (40,43 %) izpolnjenih vprašalnikov iz 27 šol. V nadaljevanju so prikazani splošni podatki anketirancev in zavodov, v katerih so zaposleni.

Iz preglednice 4.1 je razvidno, da v vzorcu prevladuje zastopanost žensk, kar je posledica dejstva, da je v vzgoji in izobraževanju zaposlenih precej več žensk kot moških.

Anketiranci so v vzgoji in izobraževanju v povprečju zaposleni 16,6 leta. Približno dve tretjini jih je v šolstvu zaposlenih do 20 let, le eden več kot 40 (preglednica 4.2).

V raziskavo smo zajeli osnovne šole, gimnazije in srednje poklicne, tehnične šole (preglednica 4.3). V vzorcu je 68,4 % osnovnih šol, četrtnina je srednjih poklicnih, tehniških in drugih šol, 6,5 % pa je gimnazij.

Preglednica 4.3 Vrste šol

Vrsta šole	Število	Delež v odstotkih
Osnovna šola	179	68,4
Gimnazija	17	6,5
Srednja poklicna, tehniška, druga šola	63	24,0
Brez odgovora	3	1,1
Skupaj	262	100,0

Preglednica 4.4 Vrste šol po velikosti

Velikost šole	Število	Delež v odstotkih
Do 150 učencev	29	11,1
150–300 učencev	54	20,6
300–600 učencev	128	48,9
600–900 učencev	23	8,8
Nad 900 učencev	19	7,3
Brez odgovora	8	3,3
Skupaj	262	100,0

Preglednica 4.5 Delovno mesto anketirancev

Delovno mesto	Število	Delež v odstotkih
Ravnatelj	14	5,3
Učitelj	223	85,1
Svetovalni delavec	20	7,7
Brez odgovora	5	1,9
Skupaj	262	100,0

V sklopu neodvisnih spremenljivk smo spraševali o velikosti šol glede na število učencev. V vzorcu je največ šol, ki imajo 300–600 učencev (48,9%), 11,1 % šol ima manj kot 150 učencev in 7,3 % šol ima več kot 900 učencev (preglednica 4.4).

Anketiranci so bili glede na delovno mesto, ki ga imajo v šolah, razdeljeni v tri skupine: ravnatelji, učitelji in svetovalni delavci. V vzorec je bilo zajetih 85,1 % učiteljev, 5,3 % ravnateljev in 7,7 % svetovalnih delavcev. Za vse tri skupine anketirancev uporabljamo skupni termin strokovni delavci (preglednica 4.5).

Etika in omejitve v raziskavi

Pri izvedbi raziskave smo upoštevali načela etike. Udeležence v raziskavi smo seznanili z vsebino, namenom, cilji in potekom raziskave, načinom zbiranja in analiziranja podatkov ter poročanja o rezultatih. Anonimnost zagotavljamo s prikazom agregiranih podatkov in v raziskavi ne obravnavamo posameznih šol in

udeležencev ločeno. Metodološka omejitev v raziskavi je povezana z generalizacijo ali posploševanjem. Vzorec namreč ne omogoča posploševanja na vse slovenske osnovne in srednje šole. Čeprav smo v raziskavi obravnavali oblike nasilja, v katere so neposredno vključeni tudi učenci, jih v vzorec nismo zajeli.

Rezultati

Rezultate analize vprašalnika obravnavamo v nadaljevanju po vrstah nasilja in ravneh oziroma stopnjah soočanja z nasiljem, pri čemer sledimo strukturi anketnega vprašalnika. Dobljene podatke smo interpretirali na podlagi teoretičnih utemeljitev, ki smo jih predstavili v prvem in drugem poglavju.

Nasilje med učenci

Pogostost zaznavanja nasilja med učenci v šoli

Rezultati kažejo, da anketiranci v povprečju najpogosteje zaznavajo med učenci besedno nasilje (3,68) in psihološko nasilje (3,19). Manj pogosto zaznavajo fizično nasilje (2,79), socialno izločanje (2,65) in ekonomsko nasilje (2,52). Zelo redko pa v povprečju zaznavajo spolno nasilje med učenci.

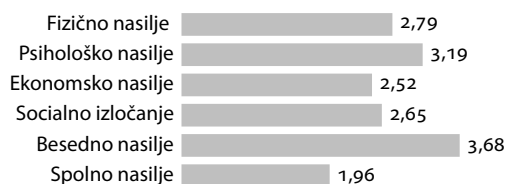
Iz podatkov v preglednici 4.6 lahko ugotovimo, da strokovni delavci v šolah v največji meri zaznavajo besedno nasilje, in to pogosto ali celo zelo pogosto v 57 %. Če temu prištejemo še strokovne delavce, ki besedno nasilje zaznavajo občasno, je skupen delež teh, ki v šolah zaznavajo besedno nasilje, 95-odstoten. Ta podatek bi ob dodatni ugotovitvi, da v zvezi s tem ne ukrepajo, lahko kazal na pojav t. i. *normalizacije* besednega nasilja. To bi pomenilo, da je besednega nasilja v določenem okolju toliko, da je postalo del vsakdana.

Pogosto zaznavajo tudi psihološko nasilje, kar 32,9 % anketirancev ga namreč zaznava pogosto ali zelo pogosto. Če dodamo še socialno izločanje kot eno od bolj ekstremnih oblik psihološko-socialnega nasilja, je skupni delež pogoste zaznave psihološkega nasilja 44,5-odstoten. V primerjavi s fizičnim in ekonomskim nasiljem, kjer so deleži zaznave precej manjši, je psihološko nasilje torej bolj pogosto. Če upoštevamo težavnost zaznave psihološkega nasilja, lahko domnevamo, da ga učitelji in svetovalni delavci le deloma zaznavajo, kar pomeni, da je realna pojavnost te oblike nasilja lahko še večja. Posebno pozornost je pri tem treba nameniti zaznavi socialnega izločanja, ki ga zelo pogosto zaznava 11,6 % anketirancev, saj gre za zelo destruktivno obliko nasilja, ki otroka/mladostnika lahko trajno poškoduje. Četudi je takšnih učencev na šoli »le nekaj«, to ni zanemarljivo, saj so posledice izločitve lahko mnogostranske (negativna samopodoba, občutki krivde, slabša učna uspešnost, zapiranje vase in beg pred interakcijami, poškodovano osebno dostojanstvo in samospoštovanje) in lahko vodijo tudi v agresivnost ali avtodestruktivnost. Tako kaže tej obliki nasilja v prihodnje namenjati več pozornosti – predvsem v modelih preprečevanja nasilja.

Preglednica 4.6 Zaznavanje nasilja med učenci v šoli

Oblika nasilja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Fizično nasilje	4,2	30,2	51,1	11,5	3,1	2,79
Psihološko nasilje	1,1	16,1	49,8	28,7	4,2	3,19
Ekonomsko nasilje	6,5	45,2	39,5	6,9	1,9	2,52
Socialno izločanje	4,3	40,1	44,0	9,3	2,3	2,65
Besedno nasilje	0,4	5,0	37,8	40,1	16,8	3,68
Spolno nasilje	26,9	53,1	17,3	2,3	0,4	1,96

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.1 Zaznavanje nasilja med učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

14,6 % anketirancev zaznava fizično nasilje pogosto ali zelo pogosto, več kot polovica vseh (51,1 %) pa ga zaznava občasno. Podatek sam ne pove, za kakšne oblike fizičnega nasilja gre, a vse poškodujejo vsaj v psihološkem smislu. Kadar gre za prerivanje, brcanje, pretepe vsem na oči, to kaže na kulturo odnosov in reševanja konfliktnih situacij, kadar pa gre za usmerjeno trpinčenje posameznih učencev, so posledice lahko hujše. Občutek ogroženosti in nemoči se pri nenehnem fizičnem nasilju zelo krepi. Ustrahovani ne upa vedno povedati, kaj preživlja, sovrstniki ga morda ne zaščitijo, in kadar odrasli nasilja ne zaznajo ali učinkovito ne posredujejo, lahko nastanejo krizne situacije (na primer nepričakovan »udarec« nazaj, psihosomatske težave, avtodestruktivnost, psihične težave).

Podobno je v primeru ekonomskega nasilja, saj ga občasno zaznava 39,5 % anketiranih, pogosto ali zelo pogosto pa 8,8 % anketiranih. Pojavlja se vprašanje, ali gre v teh primerih za iste učence, ki se jim uničuje oprema, jemljejo osebni predmeti ali so celo izsiljevani za denar ali vredne predmete? Gre morda za posamezne učence, ki izvajajo različna dejanja ekonomskega nasilja različnim učencem? 8 % zaznav tovrstnega nasilja ni zanemarljiv podatek, če gre za dejanja, ki se ponavljajo in v katera so vpleteni isti učenci.

Posebno mesto pri zaznavi nasilja med učenci ima spolno nasilje. Presenetljivo velik je delež (17,3 %), ko ga anketiranci zaznavajo občasno, nekaj anketirancev (2,7 %) pa celo pogosto ali zelo pogosto. Iz raziskave ni razvidno, za kakšno obliko spolnega nasilja gre. Gre za otipavanje, namige, dovtype, kome-

tarje s spolno vsebino ali morda za kakšno drugo obliko spolnega nasilja? Če tudi ne poznamo teh odgovorov, je treba v modelih preprečevanja nasilja med vrstniki v šolah iskati poti za uspešno senzibiliziranje učencev o posledicah vseh oblik spolnega nasilja. Raziskave namreč kažejo tudi na t.i. sivo polje neodkrita spolnega nasilja (Lachmann v Bošnjak 1998), zato predpostavljamo, da je spolnega nasilja v t. i. »blažjih oblikah« v slovenskih šolah dejansko več.

Anketiranci so v odprtem vprašanju navedli tudi oblike nasilja med učenci, ki se po njihovem, mnenju v šoli najpogosteje pojavljajo. Pregled rezultatov pokaže, da gre najpogosteje za besedno nasilje, na primer za zmerjanje, vzdevke, zasmehovanje, preklinjanje. Sledita fizično nasilje med učenci, ki ga zaznavajo kot prerivanje, pretepanje, brcanje in klofutanje, ter psihološko nasilje, pri katerem gre za poniževanje, obrekovanje, norčevanje, ustrahovanje, grožnje, nespoštljiv odnos, žaljenje. V manjši meri zaznavajo socialno izločanje in ignoriranje, najmanj pa ekonomsko nasilje (povzročanje škode). Spolnega nasilja med učenci kot najpogostejše oblike tovrstnega nasilja anketiranci ne navajajo. Ugotovimo lahko, da se navedbe o najpogostejših oblikah nasilja v veliki meri ujemajo s povprečnimi rezultati o zaznavi oblik nasilja med učenci.

Način zaznavanja nasilja med učenci

Rezultati kažejo, da nasilje med učenci v šoli v povprečju najpogosteje zaznajo razredniki (3,53) in učitelji (3,48) oziroma o nasilnem dejanju sporočijo drugi učenci (3,38). Občasno (3,00) ga zaznava tudi šolska svetovalna služba oziroma o dejanju povejo učenci, ki so sami žrtve nasilnega dejanja (2,98). Najmanjšo vlogo pri zaznavanju nasilja imajo zunanje institucije (1,54). V šolah tudi ni veliko drugih načinov zaznave nasilja (1,72).

Podatki v preglednici 4.7 kažejo, da po mnenju anketiranih (med temi je 85 % učiteljev) različne oblike nasilja med učenci največkrat pogosto ali zelo pogosto zaznavajo učitelji (51,1 %), še posebno razredniki (53,7 %). Nekoliko manj o nasilju povedo drugi učenci (46,7 %), tisti, ki v določenem primeru niso žrtve nasilja.

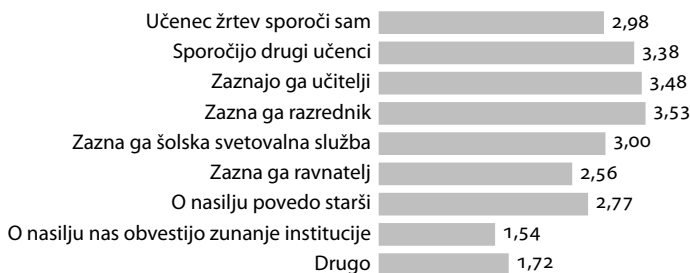
Med učenci, ki so žrtve nasilja, je 30,1 % takih, ki pogosto ali zelo pogosto sami povedo o nasilju, 35,1 % učencev žrtev pove občasno, 34,7 % pa jih pove redko ali nikoli.

Podatki kažejo, da šolske svetovalne službe niso ključne pri zaznavi nasilja. Večina anketiranih namreč meni, da šolska svetovalna služba nasilje zaznava občasno (42,6 %) oziroma redko ali nikoli (27,6 %), po mnenju slabe tretjine anketiranih (29,8 %) pa pogosto ali zelo pogosto. Predpostavljamo, da je tako predvsem v osnovnih šolah. Predvsem v prvi triadi tako ni mogoče pričakovati, da bodo učenci sami stopili do šolske svetovalne službe in tam spregovorili o svojih izkušnjah z nasiljem. Prav zato v nekaterih preventivno-izobraževalnih projektih posebno pozornost posvečajo usposabljanju učiteljev za naloge zaupne osebe

Preglednica 4.7 Način zaznavanja nasilja med učenci

Način zaznavanja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Učenec žrtev sporoči sam	1,9	32,8	35,1	25,9	4,2	2,98
Sporočijo drugi učenci	0,8	12,6	39,8	41,0	5,7	3,38
Zaznajo ga učitelji	0,0	6,5	42,3	47,3	3,8	3,48
Zazna ga razrednik	0,4	7,0	38,9	46,7	7,0	3,53
Zazna ga šolska svetovalna služba	4,7	22,9	42,6	27,5	2,3	3,00
Zazna ga ravnatelj	9,8	37,6	39,6	12,2	0,8	2,56
O nasilju povedo starši	4,3	30,7	49,8	14,0	1,2	2,77
O nasilju nas obvestijo zunanje institucije	53,2	40,1	6,3	0,4	0,0	1,54
Drugo	61,1	13,9	16,7	8,3	0,0	1,72

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.2 Način zaznavanja nasilja med učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

otrokom, ki so v stiski. Otrok se namreč najlaže zaupa osebi, ki mu je blizu, ki jo pozna in se ob njej počuti varnega.

Kot kažejo podatki, je vloga ravnateljev in staršev pri zaznavanju in sporočanju nasilja manjša. Večinoma gre predvsem za občasno zaznavo ravnateljev (39,6%) in sporočanje staršev (49,8%). Manjši je delež anketirancev, ki meni, da so ravnatelji in starši pri zaznavanju nasilja pogostejši ali zelo pogost vir podatkov. Podatki se zdijo logični, saj so ravnatelji in starši relativno oddaljeni od dogajanja v razredu, na hodnikih, v telovadnici, jedilnici ali garderobah, kjer se zadržujejo učenci in kjer se dogajajo nasilne interakcije med njimi.

Kot druge načine zaznavanja nasilja med učenci v šoli so anketiranci v nekaj primerih navedli, da nasilje vidijo, da pove brat ali sestra učenca, ki je žrtev nasilja, da dobijo anonimno sporočilo (na tabli, steni, klopi, na listku, v nabiralniku), izvejo prek širšega okolja oziroma da učenci zaupajo šolskemu časopisu. Te načine (predvsem anonimne) bi bilo treba kot mogoče oblike zaznave nasilja med učenci vključiti v strategije preprečevanja nasilja.

V nadaljevanju bomo izpostavili dva vidika predstavljenih rezultatov.

Podatki kažejo, da je za zaznavo nasilja med učenci najpomembnejši odnos učitelja in razrednika ter učencev, saj le zaupni, prístni in spoštljivi odnosi omogočajo učencu spregovoriti o nasilju v šoli, bodisi da ga preživlja sam bodisi da se to dogaja sošolcu.

Prav tako so za zaznavo nasilja med učenci pomembni tudi odnosi v družini, kajti predpostavljamo, da je otrokom z izkušnjo nasilja o tem lažje doma spregovoriti, če se počutijo sprejeti, varni in ljubljani. Verjetno pa bodo tudi starši, ki od otrok izvejo za nasilje, to informacijo lažje zaupali učitelju ali razredniku, s katerim že imajo vzpostavljen korekten, spoštljiv ali celo zaupen odnos. Če starši zaupajo tudi šoli kot instituciji in verjamejo, da se bo odzvala in da je že kdaj v preteklosti pokazala svojo odločenost ter kompetentnost na tem področju, potem lahko pričakujemo, da bodo starši v šoli povedali o nasilnem dogajanju (in ne le o tem, katerega žrtev je bil njihov otrok). Zdi se, da trikotnik zaupnosti med učencem, starši in šolo še ni povsem izkoriščen. Rezultati namreč kažejo, da skoraj polovica staršev o nasilju učencev sporoča občasno, le slaba petina (15,2 %) pa jih sporoči pogosto ali zelo pogosto.

Korak naprej pri vzpostavljanju t. i. prostorov zaupnosti v šoli bi bil, če bi starši pogosteje sporočili šoli, da je njihov otrok na primer povzročal nasilje ali ga opazoval, pa ni posredoval. Seveda ima zaznava nasilja med učenci prek staršev tudi omejitve, saj ne moremo pričakovati, da vsi otroci (lahko) zaupajo svojim staršem, da jih bodo ti podprli v stiski oziroma jih razumeli. Za te otroke je treba nujno:

- vzpostavljati javni prostor, v katerem se v šoli odkrito govori o nasilju med vrstniki in nasilju v družini, ter objavljati informacije, kam se lahko obrnejo po pomoč,
- vzpostavljati prostore zaupnosti, v katerih razredniku ali najljubšemu učitelju učenec, opolnomočen z javnimi, odkritimi sporočili o nesprejemljivosti nasilja, lahko pove, da se to dogaja prav njemu.

Obravnavanje nasilja med učenci

Rezultati kažejo, da se nasilje med učenci v šoli najpogosteje (4,55) obravnava neposredno takrat, ko je zaznano. Pomembno vlogo pri tem imajo učitelji (3,71), razredniki (3,75) in šolska svetovalna služba, ki je v nasprotju z zaznavanjem (glej graf 4.2) pomembnejša in aktivnejša pri obravnavanju. Manjšo vlogo pri obravnavanju nasilja med učenci po mnenju anketirancev igrata ravnatelj (3,05) in učiteljski zbor (2,73).

V obravnavo nasilja med učenci v šoli so najmanj pogosto vključene pristojne institucije, redko (2,11) pa v šolah uporabijo tudi druge načine obravnave, ki v vprašalniku niso bili vnaprej opredeljeni. Anketiranci so navedli kombinirano

Preglednica 4.8 Način obravnave nasilja med učenci

Način obravnavanja	Pogostost obravnavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Učitelj, ki je zaznal nasilje	0,8	10,0	25,5	44,4	19,3	3,71
Razrednik	0,8	6,9	33,6	45,6	13,1	3,63
Šolska svetovalna služba	2,3	8,2	26,6	38,3	24,6	3,75
Ravnatelj	4,3	22,6	43,6	23,0	6,6	3,05
Učiteljski zbor	5,0	36,7	41,3	14,3	2,7	2,73
Prijava pristojnim institucijam	32,9	45,0	18,9	2,4	0,8	1,93
Obravnavajo pristojne institucije	48,0	42,1	8,3	1,2	0,4	1,64
Ko ga zaznamo, ga obravnavamo	0,4	0,4	5,4	31,5	62,3	4,55
Drugo	55,6	7,4	14,8	14,8	7,4	2,11

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.3 Način obravnave nasilja med učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

obravnavo (šolska svetovalna služba, razrednik, učitelj, starši), sodelovanje staršev, soočenje med povzročitelji in žrtvijo. Obstaja pa tudi praksa »ne obravnavamo, prepustimo učencem«.

Za različne vrste in oblike nasilja v šolah obstajajo različni načini obravnave, na primer učitelj v razredu takoj po storjenem nasilnem dejanju, svetovalna služba ob težjih primerih nasilja, ravnatelj ob ekscenčnih primerih.

Iz podatkov v preglednici 4.8 lahko ugotovimo, da anketiranci v veliki večini (93,8 %) nasilje pogosto ali zelo pogosto obravnavajo, ko ga zaznajo. Na osnovi tega lahko predpostavimo, da večino nasilja, ki ga v šoli zaznajo, tudi obravnavajo. To bi lahko izpodbijalo tezo nekaterih, da se v šolah neradi lotevajo obravnave nasilja, ker zanjo nimajo ustreznih veščin, nimajo časa, niso kompetentni, nimajo jasnih pristojnosti itn. V skladu z rezultati bi lahko predvidevali, da v šolah torej ni ključen problem obravnava, temveč zaznava nasilja. Ker tega na osnovi rezultatov te raziskave ne moremo potrditi, bi bilo predpostavko smiselno najprej preveriti na osnovi vprašanj, ki se nanašajo na občutje lastne usposoblje-

nosti za ukvarjanje z nasiljem. V enakem deležu nasilje med učenci obravnavajo razredniki, učitelji, ki so nasilje zaznali, ter šolska svetovalna služba. Predpostavljamo, da manjše primere nasilja praviloma rešujejo učitelji, ki so priča nasilju. Razredniki pa so navadno vpleteni, ko gre za ponavljajoče se nasilno vedenje ali ko gre za nekoliko večje kršitve; šolska svetovalna služba pa po navadi nasilje obravnava, ko se že pojavijo resnejša dejanja, kontinuirano nasilje, trpinčenje, izsiljevanje, socialno izločanje ipd. Pri hujših primerih nasilja so predvidoma vključeni vsi trije subjekti. Šolske svetovalne službe ponekod obravnavajo tudi manjše primere nasilja in agresivnosti, saj učitelji k njim pošiljajo učence tudi takrat, kadar ne obvladajo več odnosov z določenimi učenci ali situacije v razredu. Glede tega je praksa v šolah različna.¹

Po mnenju 30 % anketiranih ravnatelj pogosto obravnavajo nasilje med učenci. Predpostavljamo, da so v obravnavo nasilja med učenci praviloma vključeni pri hujših primerih nasilja med vrstniki ali če je v neki šoli uveljavljena praksa, da ravnatelj prevzema obravnavo večine nasilnih dejanj. Včasih se to zgodi tudi na zahtevo staršev.

Po podatkih učiteljski zbor nima pomembnejše vloge pri obravnavi nasilja, čeprav večina anketirancev pravi, da je občasno vključen. Redka je prijava in obravnava nasilja med učenci v pristojnih institucijah.

Prav tako redko nasilje med učenci v šolah obravnavajo še na druge načine. In če kombinirana obravnava ter sodelovanje staršev kažeta na določeno stopnjo sodelovanja, je zaskrbljujoče, da pri obravnavi nasilja v določenih primerih soočajo žrtve in povzročitelja. Praksa namreč kaže, da v takšnih primerih soočenja zaradi nesorazmerja v moči, ki se je vzpostavilo med nasilnim odnosom, ne izvajamo. Izstopa tudi odgovor, da šole reševanje nasilnih dejanj prepuščajo učenec samim, kajti odgovorne so za zagotavljanje varnosti in pravic vseh učencev.

Preprečevanje nasilja med učenci

Rezultati kažejo, da se za preprečevanje nasilja med učenci v šoli v povprečju najpogosteje učitelji dogovarjajo med sabo (3,97), da imajo sprejete formalne ali neformalne dogovore in pravila (3,92), pri čemer v veliki meri delujejo načrtno (3,84). Nekoliko manj se kljub navedenemu strinjajo s trditvijo, da so za preprečevanje nasilja usposobljeni (2,98), v to dejavnost tudi ne vključujejo pogosto zunanjih institucij (2,79). Kot druge načine preprečevanja nasilja med učenci v šoli so anketiranci navedli še dejavnosti svetovalne službe, pogovore in dogovore s starši, tematske razredne ure, preventivne projekte, organizirana predavanja, dežurne učitelje, varnostnika in nagrade za tiste učence, ki nasilje prijavijo, potrdijo, zaznajo.

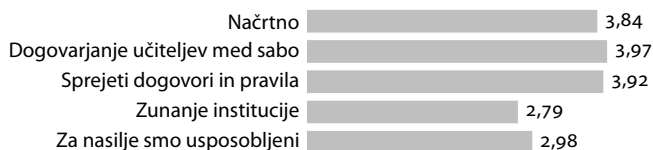
Podatki v preglednici 4.9 kažejo, da le dobra četrtina (27,9 %) anketiranih

¹ Da je praksa vključevanja svetovalnih služb v obravnavo nasilnih dejanj v šolah različna, so pokazali posnetki stanja v šolah, ki so v letih od 2002 do 2008 sodelovale v programu Mreža učečih se šol 2: Strategije za preprečevanje nasilja, ki je potekala v okviru Šole za ravnatelje.

Preglednica 4.9 Način preprečevanja oblik nasilja med učenci

Način preprečevanja	Pogostost preprečevanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Načrtno	1,9	8,5	20,0	43,1	26,5	3,84
Dogovarjanje učiteljev med sabo	1,1	4,6	13,7	56,9	23,7	3,97
Sprejeti dogovori in pravila	1,9	7,3	14,2	50,2	26,4	3,92
Zunanje institucije	10,2	31,8	27,8	29,0	1,2	2,79
Za nasilje smo usposobljeni	7,7	17,8	46,6	24,3	3,6	2,98

Opombe: (1) se sploh ne strinjam, (2) se ne strinjam, (3) se niti ne strinjam niti strinjam, (4) se strinjam, (5) se popolnoma strinjam, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.4 Način preprečevanja nasilja med učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

meni, da so za preprečevanje nasilja usposobljeni. Podoben delež (25,5 %), jih meni, da niso usposobljeni. Večina (46,6 %) se s trditvijo, da so na šoli za preprečevanje nasilja usposobljeni, niti ne strinja, niti strinja. Ta podatek je treba primerjati z močno prevladujočim odgovorom o načinu obravnave nasilja (preglednica 4.8), saj ga večinoma obravnavajo neposredno, ko ga zaznajo. Kaže torej, da nasilna dejanja obravnavajo kljub dejstvu, da se v veliki meri ne čutijo dovolj usposobljene.

Skoraj polovica šol (42 %) pri preprečevanju nasilja med učenci ne sodeluje z zunanjimi institucijami. Iz podatka bi tako lahko sklepali, da se za različne modele preprečevanja nasilja, ki obstajajo v slovenskem prostoru, odloča manjše število šol oziroma so to večinoma iste šole.

Kar 69,6 % anketiranih pravi, da si šole načrtno prizadevajo za preprečevanje nasilja med učenci. V še večji meri (80,6 %) pa se o tej problematiki učitelji dogovarjajo med seboj. 76,6 % anketiranih se strinja, da imajo v šoli sprejeta pravila in dogovore (76,6 %), medtem ko jih le 9,2 % navaja, da pravil nimajo.

Povzetek ključnih ugotovitev o nasilju med učenci v šoli

Na osnovi podatkov o nasilju med učenci v šoli smo ugotovili:

- Med učenci v šoli se v povprečju najpogosteje pojavljata besedno in psihološko nasilje. Manj je fizičnega nasilja, socialnega izločanja in ekonomskega nasilja. Pojavljajo se tudi oblike spolnega nasilja, ki so po podatkih raziskave redke.
- Rezultati kažejo, da nasilje med učenci v šoli v povprečju najpogosteje

zaznajo razredniki in učitelji oziroma o nasilnem dejanju sporočijo drugi učenci. Občasno ga zaznava tudi šolska svetovalna služba oziroma o dejanju povejo učenci, ki so sami žrtve nasilnega dejanja. Najmanjšo vlogo pri zaznavanju nasilja imajo zunanje institucije. Med redkimi drugimi načini zaznave nasilja med učenci so anonimna sporočila (na tabli, steni, klopi, na listku, v nabiralniku), informacije iz širšega okolja in ugotovitev, da učenci zaupajo šolskemu časopisu.

- Nasilje med učenci v šoli najpogosteje obravnavajo neposredno takrat, ko je zaznano. Pomembno vlogo pri tem imajo učitelji, razredniki in šolska svetovalna služba. Manjšo vlogo pri obravnavanju nasilja med učenci imata po mnenju anketirancev ravnatelj in učiteljski zbor. V obravnavo nasilja med učenci v šoli so najmanj pogosto vključene pristojne institucije, redko pa v šolah uporabljajo še druge načine obravnave, na primer kombinirane obravnave (šolska svetovalna služba, razrednik, učitelj, starši), sodelovanje staršev, soočenje med povzročitelji in žrtvijo. Obstaja pa tudi praksa »ne obravnavamo, prepustimo učencem«.
- Za preprečevanje nasilja med učenci v šoli se v povprečju najpogosteje učitelji dogovarjajo med sabo. V šolah imajo v določeni meri sprejete tudi formalne ali neformalne dogovore in pravila, pri čemer po mnenju anketiranih v veliki meri delujejo načrtno. Kljub navedenemu se niti ne strinjajo niti strinjajo s trditvijo, da so za preprečevanje nasilja usposobljeni. V preprečevanje redko vključujejo zunanje institucije. Kot druge načine preprečevanja nasilja med učenci v šoli so anketiranci navedli še dejavnosti svetovalne službe, pogovore in dogovore s starši, tematske razredne ure, preventivne projekte, organizirana predavanja, dežurne učitelje, varnostnika in nagrade za tiste učence, ki nasilje prijavijo, potrdijo, zaznajo.

Če povzamemo, podatki kažejo, da različne oblike nasilja med učenci v šoli anketiranci v povprečju zaznavajo le občasno. Iz navedenih ugotovitev bi lahko sklepali, da si v šolah na področju preprečevanja nasilja med učenci v povprečju prizadevajo razviti sistematičen oziroma načrten model. Izstopa podatek, da se večina strokovnih delavcev, ki so odgovarjali na vprašalnik, ne počuti dovolj usposobljene za preprečevanje nasilja med učenci. Sploh če ga povežemo z ugotovitvijo, da večino oblik nasilja (najpogosteje besednega in psihičnega) najpogosteje obravnavajo neposredno, ko ga zaznajo.

Nasilje učiteljev nad učenci

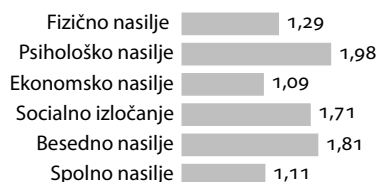
Pogostost zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci

Rezultati kažejo, da se po mnenju anketiranih nasilje učiteljev nad učenci redko dogaja. Pojavljajo se vse definirane oblike nasilja, v največji meri psihološko (1,98) in besedno nasilje (1,81), skoraj nikoli spolno (1,11) in ekonomsko (1,09).

Preglednica 4.10 Zaznavanje nasilja učiteljev nad učenci

Oblika nasilja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Fizično nasilje	72,6	25,9	1,5	0,0	0,0	1,29
Psihološko nasilje	27,2	51,0	17,9	3,9	0,0	1,98
Ekonomsko nasilje	91,9	7,4	0,8	0,0	0,0	1,09
Socialno izločanje	42,4	45,9	9,7	1,9	0,0	1,71
Besedno nasilje	40,7	39,5	17,8	1,9	0,0	1,81
Spolno nasilje	90,7	7,8	1,2	0,4	0,0	1,11

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.5 Zaznavanje nasilja učiteljev nad učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

Kot najpogostejše obliko nasilja učiteljev nad učenci so v odprtem vprašanju anketiranci navajali besedno nasilje, psihološko nasilje in grožnje, ignoriranje in nestrpnost, zmerjanje in poniževanje, komentiranje zunanosti, fizično nasilje, obrekovanje, poniževanje.

Iz podatkov v preglednici 4.10 lahko ugotovimo, da strokovni delavci, ki so sodelovali v raziskavi, zelo pogosto ne zaznavajo nobene oblike nasilja učiteljev nad učenci. Slaba petina (17,9 %) kot občasno pogosteje zaznava besedno in psihološko nasilje. Iz podatkov bi lahko sklepali, da različne oblike nasilja učiteljev nad učenci niso pogoste. Lahko pa bi sklepali tudi, da učitelji, ki jih je 85,1 % anketiranih, sebe ne prepoznavajo kot povzročitelje nasilja nad otroki, ne glede na to, o kateri obliki nasilja govorimo. Kako lahko razumemo to enotno izraženo stališče?

Učitelji v šoli v skladu z zakonodajo in konvencijo OZN o otrokovih pravicah (1989) nad učenci ne smejo povzročati nasilja. Ne le fizičnega in spolnega nasilja (pravica do telesne nedotakljivosti otroka), prav tako ne psihološkega, ekonomskega in besednega. Ali torej lahko trdimo, da zgolj inkriminiranost teh dejanj že tudi predpostavlja in zagotavlja, da se ta ne dogajajo? Če bi bilo dejansko tako, potem bi verjetno šlo za precedens v pravni praksi, saj prav obstoj pravnih norm izpričuje, da obstaja tudi možnost kršitve. Predpostavljamo, da tovrstne kršitve dejansko niso pogoste (predvsem pri odkritem nasilju), a kot kažejo študije, se pojavljajo. V zvezi s tem smo v prvem poglavju ugotovili, da norme (pravice

otrok) ne odpravljajo dominacije močnejšega nad šibkejšim, ampak postavljajo meje zlorabi moči. Z normami (pravicami) predpostavljamo nezaupanje do nosilca moči, saj vemo, da se lahko pojavijo zlorabe. V tem smislu imajo torej norme preventiven učinek, ob zlorabi, tj. kršitvi norme, pa se izpostavi njihov inkriminatorni značaj (Pavlović 1993; Pušnik 1999).

Izhajajoč iz tega bi lahko predpostavili, da učitelji dejansko ne izvajajo pogosto neposrednega in odkritega nasilja nad učenci, kajti to je v šolski in kazenski zakonodaji nedvoumno inkriminirano. Vprašljiv pa je podatek, da učitelji zelo redko (ali sploh ne) povzročajo druge (bolj subtilne, a nič manj boleče) oblike nasilja nad učenci, na primer psihološko nasilje (prikrita zloraba moči, vzbujanje občutkov krivde ali sramu, manipulativna komunikacija, prikrite grožnje, kolektivno kaznovanje) ali besedno nasilje (vzdevek, omalovaževanje, izražanje dvoma o sposobnostih učenca, zmerjanje) ter socialno izločanje (diskriminiranje in marginaliziranje učencev, ki so neuspešni, moteči, imajo posebne potrebe, so pripadniki manjšinske kulture, jezika, narodnosti). Psihološka in sociološka teorija v sodobni šolski praksi namreč še vedno odkrivata precej tovrstnih oblik nasilja nad učenci (Pavlović 1993; Pušnik 1999). Ne nazadnje lahko omenimo še, da je bila tradicionalna šolska kultura v našem prostoru nasilna (nad učenci), kulturo pa v družbi praviloma spreminjamo zelo počasi. Ker so torej podatki v določenem nasprotju s teorijo, bi jih bilo treba še naprej raziskati.

Čeprav anketiranci v splošnem ne prepoznavajo učiteljev kot povzročitelje nasilja nad učenci v šoli, jih skoraj petina oziroma 18 % priznava, da občasno povzročajo psihološko in besedno nasilje. 9,7 % anketiranih pri učiteljih zaznava občasno socialno izločanje. Ostali trdijo, da učitelji zelo reko ali nikoli ne povzročajo tovrstnega nasilja (spolno in ekonomsko nasilje v več kot 90 % primerov, fizično nasilje pa v 72,6 % primerov). Oblike nasilja, pri katerih se občasno ali zelo redko prepoznavajo kot povzročitelji, so te, ki so tudi pri drugih vrstah nasilja oziroma interakcijah v šoli najmanj zaznane in pogoste. Psihološkega nasilja je v medosebnih odnosih tako precej več kot fizičnega nasilja, čeprav smo do slednjega bolj občutljivi in se nanj hitreje odzovemo. Telesna nedotakljivost učencev je tudi inkriminirana, kar dodatno zaostrojuje odnos šole do fizičnega in spolnega nasilja nad učenci. Pri besednem in psihološkem nasilju nad učenci smo pogosto bolj tolerantni, definiranje in prepoznavanje je neenotno, lahko bi celo rekli, da smo ga bolj vajeni, saj je sestavni del primarne in sekundarne socializacije. Zaznava različnih oblik nasilja je sicer v pričakovanem razmerju, splošen delež zaznave pa je majhen in s tega vidika obstaja dvom o resničnosti samoočnitve učiteljev kot večine anketirancev pri tem sklopu vprašanj.

Nizka stopnja zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci je torej lahko posledica več ali različnih razlogov.

Lahko gre za problem avtorefleksivnosti učiteljev? Pri avtorefleksivnosti v zvezi s povzročanjem nasilja je namreč pogost pojav socialnega pripisovanja,

kjer drugim pripisujemo večjo odgovornost za ista dejanja kot samim sebi (Ule 2005a). Poleg tega nasilje opravičujemo ter minimaliziramo in s tem zanikamo. Praviloma smo torej bolj kritični do nasilja, ki ga drugi povzročajo nam, kot pa do nasilnih dejanj, ki jih sami povzročamo drugim. Morda lahko del vzrokov za zelo majhne deleže (samo)zaznanega nasilja učiteljev nad učenci pripišemo tudi temu socialnopsihološkemu procesu.

Morda se učitelji zavedajo neustreznosti in pravne inkriminiranosti nasilnih dejanj nad učenci in jih zato drugim in sebi teže priznajo?

Lahko pa gre celo za slabo ozaveščenost učiteljev o vrstah in oblikah nasilja v šoli (predvsem pretanjenih socialnopsiholoških oblikah). Je morda zgodovinska hipoteka šolskega institucionalnega nasilja še vedno tako velika, da nekaterih svojih ravnanj učitelji sploh ne uvidijo, niti se jim ne zdijo sporna?

Način zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci

Rezultati kažejo, da so v povprečju najpogostejši vir informacij o nasilju učiteljev nad učenci tisti učenci, ki v določenem primeru niso žrtve nasilja (2,63), v približno enakem deležu pa tudi učenci, ki so žrtve (2,58) in starši (2,56). Nekoliko manj pogosto tovrstno nasilje zaznajo razredniki (2,43), šolska svetovalna služba (2,29), učitelji (2,27) in ravnateljji (2,01). Po pričakovanjih imajo pri zaznavi nasilja učiteljev nad učenci najmanjšo vlogo zunanje institucije. V šolah tudi ni veliko drugih načinov zaznave nasilja učiteljev nad učenci, anketirani so navedli le, da za to izvejo v časopisih in javnosti oziroma če se učenci izogibajo pouka.

Podatki v preglednici 4.11 kažejo, da le četrtnina (24,5 %) anketiranih meni, da učenci žrtve pogosto ali zelo pogosto sami sporočijo o nasilju učitelja. Ta podatek se ujema s splošnim vedenjem o zaznavanju nasilja. Žrtve pogosto ne spregovorijo o izkušnjah z nasiljem, saj se počutijo krive, sram jih je, ne verjamejo, da jim bo kdo pomagal, ne zaupajo institucijam, mislijo, da se to dogaja le njim ipd. Če je med žrtvijo in povzročiteljem veliko neravnotežje v moči, se te značilnosti še zaostrijo (Zabukovec Kerin 2002; Vanček 2004).

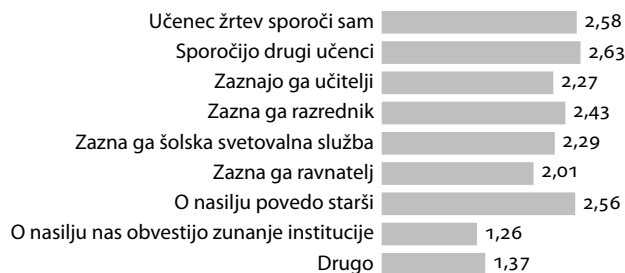
Podobno velja za učence, ki niso žrtve nasilja. Predpostavljamo, da njihov položaj ni precej drugačen, saj so v vzgojno-izobraževalnem procesu odvisni od učiteljev, želijo si njihove naklonjenosti in ne želijo se jim zameriti. Zaradi tega težko spregovorijo o tem, da neki učitelj izvaja nasilje nad učencem, saj s tem veliko tvegajo.

Anketirani menijo, da tudi drugi učitelji večinoma ne zaznajo, da kdo od kolegov izvaja nasilje nad učenci, kar morda lahko razumemo kot pomanjkanje zaupanja med učenci in učitelji ali pa premalo možnosti za bolj odprto komunikacijo (premalo razrednih ur?). To bi lahko potrdil tudi delež zaznave pri razrednikih, saj ne odstopa veliko od drugih učiteljev. Pri razrednikih bi zaradi njihove vloge v razredu in možnosti, ki jih imajo pri razvoju bolj osebne komunikacije z učenci, pričakovali več zaznavanja neljubih dogodkov in stisk otrok. Predvsem

Preglednica 4.11 Način zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci

Način zaznavanja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Učenec žrtev sporoči sam	21,3	28,9	25,3	19,8	4,7	2,58
Sporočijo drugi učenci	20,2	23,7	32,8	19,4	4,0	2,63
Zaznajo ga učitelji	24,1	35,3	30,9	8,4	1,2	2,27
Zazna ga razrednik	23,1	29,1	32,3	12,7	2,8	2,43
Zazna ga šolska svetovalna služba	28,4	28,8	30,4	10,4	2,0	2,29
Zazna ga ravnatelj	34,3	38,7	20,2	5,6	1,2	2,01
O nasilju povedo starši	21,0	25,4	33,7	15,9	4,0	2,56
O nasilju nas obvestijo zunanje institucije	78,1	18,6	2,8	0,4	0,0	1,26
Drugo	78,9	10,5	5,3	5,3	0,0	1,37

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.6 Način zaznavanja nasilja učiteljev nad učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

pa večji prostor zaupnosti, v katerem učenci lahko povedo, kaj se jim prijetnega oziroma neprijetnega ali celo hudega dogaja v šoli.

Rezultati kažejo, da tudi svetovalna služba po mnenju anketiranih ne zaznava nasilja učiteljev nad otroki, le 10 % jih meni, da se to zgodi pogosto, kar 57 % pa, da nikoli ali zelo redko. To lahko kaže na relativno izoliranost svetovalne službe od dogajanj v razredu in od vzgojno-izobraževalnega procesa, ki ji onemogoča zaznavo nasilnih dejanj. Svetovalna služba praviloma dejansko ni med najpomembnejšimi subjekti zaznave nasilja v šoli (predvsem osnovni), temveč prostor, kjer se nasilje obravnava. Zaznava nasilja je prvenstveno torej naloga učiteljev, naj gre za vrstniško nasilje ali pa za nasilje v odnosu učitelji, učenci in starši, saj so v intenzivnih interakcijah z učenci. Predvidevamo, da se s primeri nasilja učiteljev nad učenci svetovalna služba seznani tako, da jo o tem obvestijo ravnatelji, starši ali pa učenci, ki morda pridejo v svetovalno službo po pomoč sami ali v spremstvu svojih prijateljev.

Vzrok, da so anketirani svetovalni službi pripisali relativno majhen delež za-

znave, pa lahko pripišemo tudi dejstvu, da je med vprašanimi kar 85 % učiteljev in so ti v odgovorih bolj kritično ocenjevali vlogo drugih subjektov v šoli (svetovalne službe in ravnateljev), manj pa svojo.

Ravnatelji naj bi v več kot dveh tretjinah primerov ne zaznavali nasilja učiteljev nad učenci, 7 % anketiranih pa vendarle meni, da se to zgodi pogosto. Morda bi teh 7 % lahko pojasnili s tem, da hujše, ekscesne oblike nasilja učiteljev nad učenci, za katere se izve ali intervenirajo starši, zagotovo obravnava tudi ravnatelj kot odgovorni vodja organizacije. Za večino nasilja, ki je prikrite, psihološko socialne ali besedne narave, pa predpostavljamo, da ravnatelj ne izve.

V povprečju so starši sicer drugi najpogostejši vir informacij o nasilju učiteljev nad učenci. Podrobnejši podatki pokažejo, da naj bi po mnenju 20 % anketiranih to bila pogosta ali zelo pogosta praksa, po mnenju tretjine pa občasna. Ker so starši praviloma zavezniki otrok, ko gre za šolo in kratenje njihovih pravic v šoli, bi pričakovali, da bo delež staršev v takih primerih večji. Imajo namreč moč, da otroka pred nasiljem učitelja zaščitijo oziroma sprožijo ustrezne postopke. Postavlja pa se vprašanje, ali jim otroci zaupajo o primerih nasilja v šoli, in če ne, zakaj ne? S tem odpremo številna vprašanja o zaupnosti med otroki in starši, o tem, ali se doma govori tudi o nasilju, ali je to legitimna tema, in ne nazadnje, ali doma otrok lahko spregovori o svojih stiskah, problemih, »temnih« stvareh. Drugo vprašanje, ki se postavlja, pa je, ali starši poznajo možnosti, ki jih imajo za zaščito otrok pred nasiljem učiteljev v šoli.

Kot kažejo podatki, zunanje institucije o nasilju učiteljev nad učenci šole praviloma ne obveščajo. Tako navaja več kot 90 % anketiranih. Predvidevamo, da gre za zelo redke primere, ko se starši obrnejo na zunanje institucije po pomoč, ker šoli ne zaupajo, ker menijo, da je takšna pot prava ali pa ker gre za inkriminirana nasilna dejanja.

Sklepamo lahko, da so otroci, ki doživljajo nasilje učiteljev, s svojo izkušnjo, stisko in strahom, večinoma sami. Izpostavili smo že, da o takšnih izkušnjah težko spregovorijo zaradi šibkosti, odvisnosti, podrejenosti v odnosu do učiteljev in šole, drugi zaposleni pa teh stisk praviloma ne opazijo. Takšna ugotovitev je zaskrbljujoča. Dodatno jo bremeni še relativno majhen delež zaznave nasilja učiteljev nad učenci pri starših, saj nas navaja k sklepu, da otroci tudi doma ne povedo vedno za nasilje, ki ga v šoli nad njimi izvajajo učitelji.

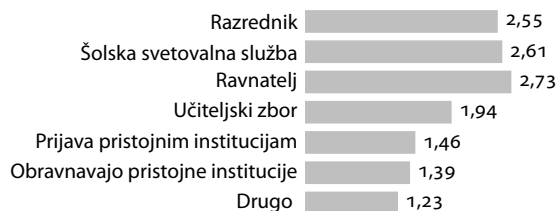
Obnavljanje nasilja učiteljev nad učenci

V nasprotju z vlogo pri zaznavanju nasilja učiteljev nad učenci rezultati kažejo, da je v povprečju ravnatelj tisti, ki tovrstno nasilje najpogosteje (2,73) obravnava. Sledita mu šolska svetovalna služba (2,61) in razrednik (2,55). Najmanjšo vlogo pri obravnavanju imajo po mnenju anketiranih pristojne institucije. Večina anketiranih, ki je odgovorila na odprto vprašanje o drugih načinih obravnave nasilja učiteljev nad učenci, trdi, da takšnega nasilja ne zaznava. Nekateri pa so navedli

Preglednica 4.12 Način obravnave nasilja učiteljev nad učenci

Način obravnavanja	Pogostost obravnavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Razrednik	24,6	28,3	20,9	20,5	5,7	2,55
Šolska svetovalna služba	24,6	24,2	23,8	20,9	6,6	2,61
Ravnatelj	20,5	23,8	27,9	18,4	9,4	2,73
Učiteljski zbor	43,3	29,8	17,6	8,6	0,8	1,94
Prijava pristojnim institucijam	66,9	24,3	5,4	2,5	0,8	1,46
Obravnavajo pristojne institucije	71,7	21,7	4,1	0,8	1,6	1,39
Drugo	86,7	6,7	3,3	3,3	0,0	1,23

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.7 Način obravnave nasilja učiteljev nad učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

na primer pogovor med učencem, učiteljem in starši ter obravnavo na pedagoški konferenci.

Podatki v preglednici 4.12 kažejo, da anketiranci kot najpogostejše subjekte obravnave nasilja učiteljev nad učenci v šoli v povprečju navajajo ravnatelja, razrednika in šolsko svetovalno službo, čeprav je hkrati velik tudi delež tistih, ki se s tem ne strinjajo. Približno polovica jih namreč meni, da je tako le redko ali sploh nikoli. Iz podatkov tako lahko sklepamo, da je praksa obravnave nasilja učiteljev nad učenci v šolah različna.

Pričakovati je bilo, da nasilje, ki ga v šolah povzročijo učitelji nad učenci, praviloma obravnava ravnatelj, ob pomoči šolske svetovalne službe in razrednika. Gre namreč za vrsto nasilja, ki je etično, strokovno in pravno nedopustno in ki lahko ima pravne posledice za učitelja, ki je storil nasilno dejanje. Ravnatelj je odgovoren za varnost učencev v šoli in njihovo nedotakljivost, zato bi moral biti pogosteje vključen v obravnavo takšnih dogodkov ali jo celo voditi. Tu namreč ne gre le za strokovno vprašanje, ki morda sodi v šolsko svetovalno službo, ampak za pravno formalna vprašanja in odgovornosti. Zato si je težko predstavljati drugačno pot obravnave tovrstnega nasilja v šoli. Še posebno zato, ker rezultati tudi kažejo, da šole nasilja učiteljev nad učenci praviloma ne prijavljajo zunanjim institucijam, niti ga te ne obravnavajo. Prav tako te vrste nasilja praviloma ne obravnava učiteljski zbor.

Čeprav rezultati kažejo, da ravnatelj, svetovalna služba in razrednik pogosteje kot drugi subjekti v šoli obravnavajo nasilje učiteljev nad učenci, podatki ne potrjujejo, da bi bilo tako v prevladujočem deležu. Raziskava zaradi izrazitega nesorazmerja v odgovorih tudi ne kaže na določen prevladujoč način obravnave nasilja učiteljev nad učenci v šolah.

Preprečevanje nasilja učiteljev nad učenci

V povezavi z nizko stopnjo zaznavanja in obravnavanja nasilja učiteljev nad učenci tudi podatki o preprečevanju tovrstnega nasilja ne dajejo dokončnega odgovora. Povprečje rezultatov namreč kaže, da anketiranci v povprečju menijo, da za preprečevanje nasilja učiteljev nad učenci niso usposobljeni (2,67) in da v preprečevanje ne vključujejo zunanjih institucij (2,04). Ostajajo pa bolj ali manj neopredeljeni do trditve, da tovrstno nasilje v šolah preprečujejo načrtno (3,0), na osnovi dogovarjanja učiteljev med sabo (3,17) oziroma sprejetih dogovorov in pravil (3,24). Kot druge načine preprečevanja nasilja, ki so redki, so anketirani navedli še, da pri preprečevanju uporabljajo obstoječi šolski pravilnik in da se v preprečevanje vključuje tudi ravnatelj.

Podrobnejši podatki v preglednici 4.13 kažejo, da je delež tistih, ki se strinjajo s trditvijo, da v šoli načrtno preprečujejo nasilje učiteljev nad učenci, relativno majhen (33,9%). Skoraj enak je delež tistih, ki mislijo prav nasprotno – da šola ne deluje načrtno zoper nasilje učiteljev nad učenci.

Podobno kažejo podatki o formalno sprejetih dogovorih in pravilih. Po mnenju 47 % anketiranih je tovrstna praksa pogosta, po drugi strani pa jih 30 % odgovarja, da ni tako. Rezultati ne pojasnjujejo, za kakšne vrste pravila in dogovore gre. Ali potrjujejo obstoječo zakonodajo ali pa segajo globlje v zaščito otrokovih psiholoških pravic. Pri preprečevanju nasilja učiteljev nad učenci je v zvezi s pravili in dogovori treba opozoriti na dva vidika, ki naj bi bila umeščena v pravilih in dogovorih za preprečevanja nasilja nad učenci:

- Obstoječa pravna ureditev inkriminira neposredno nasilje učitelja nad učencem, kar pomeni, da za to vrsto nasilja že imamo zakonsko podlago, ki določa inkriminirana nasilna dejanja, obseg pravic otrok in postopke obravnave, kadar se dogajajo kršitve. Osnova za zagotavljanje pravic otrok je konvencija OZN o otrokovih pravicah (1989).
- Brez ustreznega pravnega varstva pa še vedno ostajajo prikrite oblike psihološkega nasilja (Pavlovič 1993).

Pomemben je tudi podatek, da jih kar 37,2 % meni, da večinoma niso usposobljeni za preprečevanje nasilja učiteljev nad učenci. 36,8 % anketiranih ostaja neopredeljenih. Le 20 % se jih počuti usposobljene za preprečevanje nasilja.

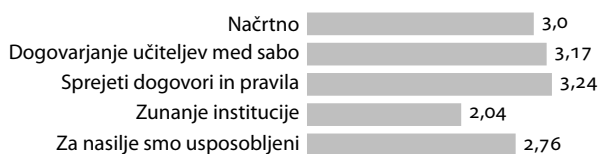
Na podlagi navedenega lahko izpostavimo naslednja vprašanja in dileme.

Kakšne vrste znanja in spretnosti bi anketirani po njihovem prepričanju potrebovali za preprečevanje nasilnih dejanj učiteljev nad učenci? Se morda odnos

Preglednica 4.13 Način preprečevanja nasilja učiteljev nad učenci

Način preprečevanja	Pogostost preprečevanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Načrtno	14,1	15,7	36,3	23,4	10,5	3,0
Dogovarjanje učiteljev med sabo	10,4	17,3	26,9	35,3	10,0	3,17
Sprejeti dogovori in pravila	12,5	17,7	22,2	28,6	19,0	3,24
Zunanje institucije	37,7	30,0	24,3	7,3	0,8	2,04
Za nasilje smo usposobljeni	18,6	18,6	36,8	19,8	6,1	2,76

Opombe: (1) se sploh ne strinjam, (2) se ne strinjam, (3) se niti ne strinjam niti strinjam, (4) se strinjam, (5) se popolnoma strinjam, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.8 Način preprečevanja nasilja učiteljev nad učenci (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

med učitelji in učenci zdi večini anketiranih tako zapleten, naporen in konflikten, da ga ne zmorejo obvladovati in se obvarovati morebitnih nasilnih dejanj?

Ali podatek pomeni, da večina anketiranih sebi ne pripisuje znanj, veščin in zmognosti za samoomejevanje pri agresivni komunikaciji in vedenju do učencev? Če izhajamo iz predpostavke, da so odrasle osebe (učitelji) v celoti odgovorne za svoja dejanja, še posebno če so usmerjena zoper šibkejšo in manj zrelo (otroci), potem je takšno (celo hipotetično) razmišljanje nesprejemljivo. Učitelj je odgovoren za vsa svoja ravnanja v odnosu do učencev in enako velja tudi za svetovalno službo in ravnatelja.

Če izhajamo iz podatkov o zaznavi nasilja učiteljev nad učenci (graf 4.5, preglednica 4.10), se pokaže, da kot najpogostejši izstopata dve obliki: besedno in psihološko nasilje. Tu torej tudi anketirani sami – sicer v majhnem deležu – priznavajo, da občasno ali redko povzročajo nasilje. Ali je to zato, ker ga ne znajo ali zmorejo obvladovati in preprečiti? Ali zato, ker je morda konflikt z učencem tako težak in frustrirajoč, da se odzovejo nasilno?

Pri besednem nasilju bi pogojno lahko sprejeli tezo, da se občasno zgodi kot nenadzorovan izpad, zmerjanje, ploha neprimernih, žaljivih besed in tu je mogoča (čeprav še vedno nesprejemljiva) afektivna agresivnost (Pušnik 1999). Pri psihološkem nasilju, kot smo ga opredelili v anketnem vprašalniku (grožnje, poniževanje, obrekovanje, omalovaževanje, šikaniranje), pa ne moremo govoriti o nehotenem izbruhu nasilja, temveč o namernem ali celo sistematičnem nasilju nad določenim učencem. Težko bi se torej strinjali z oceno anketiranih, da

niso usposobljeni za preprečevanje takšnega lastnega nasilja, kajti mehanizmi samoomejevanja namernega nasilja morajo biti vgrajeni v osebnostno strukturo vsakega učitelja oziroma strokovnega delavca, in ne prepuščeni dodatnim usposabljanjem.

Pri zaznavi nasilja učiteljev nad učenci so anketiranci v veliki večini trdili, da tovrstnega nasilja v njihovih šolah ne zaznavajo, torej da učitelji ne povzročajo nasilja nad učenci. Po drugi strani trdijo, da večinoma niso usposobljeni za preprečevanje (lastnega) nasilja nad učenci. Zdi se, da gre za protislovno trditev. (Če trdim, da nekega svojega dejanja ne znam, ne zmorem (nisem usposobljen) preprečiti, kako lahko trdim, da ga kljub temu v veliki večini nikoli ne izvajam? Če pa slednje drži, potem sem očitno usposobljen za njegovo preprečevanje.)

Povzetek ključnih ugotovitev o nasilju učiteljev nad učenci v šoli

Na osnovi podatkov o nasilju učiteljev nad učenci v šoli smo ugotovili, da gre v povprečju za zelo majhen delež zaznave tovrstnega nasilja, ki ga lahko povežemo tudi z dejstvom, da je bila med anketiranimi večina (85,1 %) učiteljev. Na podlagi teh izhodišč, povzemamo naslednje ugotovitve:

- Po mnenju anketiranih se nasilje učiteljev nad učenci sicer redko dogaja, pojavljajo pa se vse opredeljene oblike nasilja. V največji meri psihološko in besedno nasilje, skoraj nikoli spolno in ekonomsko. Kot najpogostejše obliko nasilja učiteljev nad učenci so v odprtem vprašanju anketiranci navajali besedno nasilje, psihološko nasilje in grožnje, ignoriranje in nestrpnost, zmerjanje in poniževanje, komentiranje zunanosti, fizično nasilje, obrekovanje, poniževanje.
- V povprečju so najpogostejši vir informacij o nasilju učiteljev nad učenci tisti učenci, ki v določenem primeru niso žrtve nasilja, v približno enakem deležu pa tudi učenci, ki so žrtve, in starši. Redkeje tovrstno nasilje zaznajo razredniki, šolska svetovalna služba, učitelji in ravnatelji. Pri zaznavi nasilja učiteljev nad učenci imajo najmanjšo vlogo zunanje institucije. V šolah tudi ni veliko drugih načinov zaznave nasilja učiteljev nad učenci, anketirani so navedli na primer, da za to izvejo iz časopisov in v javnosti oziroma če se učenci izogibajo pouka.
- V nasprotju z vlogo pri zaznavanju nasilja učiteljev nad učenci rezultati kažejo, da je v povprečju ravnatelj tisti, ki tovrstno nasilje najpogosteje obravnava. Sledita mu šolska svetovalna služba in razrednik. Najmanjšo vlogo pri obravnavanju imajo po mnenju anketiranih pristojne institucije. Večina anketiranih, ki je odgovorila na odprto vprašanje o drugih načinih obravnave nasilja učiteljev nad učenci, trdi, da takšnega nasilja ne zaznava. Nekateri pa so navedli na primer pogovor med učencem, učiteljem in starši ter obravnavo na pedagoški konferenci.

- V povezavi z nizko stopnjo zaznavanja in obravnavanja nasilja učiteljev nad učenci tudi podatki o preprečevanju tovrstnega nasilja ne dajejo oprijemljivega odgovora. Povprečje rezultatov namreč kaže, da anketiranci menijo, da za preprečevanje nasilja učiteljev nad učenci v povprečju niso usposobljeni in da v preprečevanje ne vključujejo zunanjih institucij. Ostajajo pa bolj ali manj neopredeljeni do trditev, da tovrstno nasilje v šolah preprečujejo načrtno, na osnovi dogovarjanja učiteljev med sabo oziroma sprejetih dogovorov in pravil. Kot druge načine preprečevanja nasilja, ki so redki, so anketirani navedli še, da pri preprečevanju uporabljajo obstoječi šolski pravilnik in da se v preprečevanje vključuje tudi ravnatelj.

Če povzamemo, podatki kažejo na relativno redko zaznavanje različnih oblik nasilja učiteljev nad učenci, pri čemer se najpogosteje pojavljata psihološko in besedno nasilje. V primerih tovrstnega nasilja so najpogostejši vir zaznave učenci, ki niso žrtve nasilja, učenci žrtve in starši. V primerjavi z obravnavanjem nasilja med učenci v primerih nasilja učiteljev nad učenci tega najpogosteje obravnava ravnatelj. Odgovori o načinih preprečevanja nasilja učiteljev nad učenci pa poleg ugotovitve, da se anketirani ne čutijo usposobljene za preprečevanje tovrstnega nasilja v šoli, kažejo na zelo različno prakso v šolah. Povprečje rezultatov namreč kaže na neopredeljenost (niti se ne strinjam niti se strinjam) do vnaprej opredeljenih obstoječih načinov preprečevanja tovrstnega nasilja. Podrobnejši podatki pokažejo na neenotno izražena stališča in tudi dejstvo, da je relativno veliko anketiranih navajalo, da tovrstnega nasilja v njihovih šolah praviloma ne zaznavajo. Vprašanja in dileme, ki se ob tem pojavljajo smo podrobneje obravnavali skupaj z interpretacijo podatkov.

Nasilje učencev nad učitelji

Pri tem sklopu vprašan je treba na začetku opozoriti, da stališča anketiranih, ki so večinoma učitelji, izražajo zaznavanje nasilja, ki se dogaja njim samim. Pri vseh drugih sklopih namreč izražajo stališča o nasilju, ki se dogaja drugim: učencem in sodelavcem. Predpostavljamo, da bo avtorefleksija učiteljev bolj neposredna, saj gre za njihove lastne izkušnje, čustva in odnose. Predpostavljamo tudi, da bodo pri teh vprašanjih bolj avtentični, pri drugih vrstah nasilja je praviloma vključena tudi interpretacija. Od položaja udeleženca v nasilnem dejanju (žrtve, povzročitelj in opazovalec) je namreč vedno odvisna tudi interpretacija (ocena) tega dejanja (Ule 2005a).

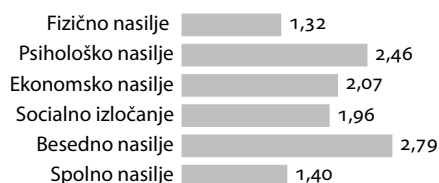
Pogostost zaznavanja nasilja učencev nad učitelji

V povprečju je zaznava nasilja učencev nad učitelji pri anketiranih pogostejša od zaznave nasilja učiteljev nad učenci. Rezultati kažejo, da se najpogosteje pojavlja besedno nasilje (2,79). Sledita psihološko (2,46) pa tudi ekonomsko nasilje

Preglednica 4.14 Zaznavanje nasilja učencev nad učitelji

Oblika nasilja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Fizično nasilje	74,6	20,0	4,2	1,2	0,0	1,32
Psihološko nasilje	13,8	42,7	28,5	13,5	1,5	2,46
Ekonomsko nasilje	30,7	41,0	20,7	6,1	1,5	2,07
Socialno izločanje	34,0	41,7	18,9	5,4	0,0	1,96
Besedno nasilje	5,7	38,7	37,2	14,2	4,2	2,79
Spolno nasilje	69,1	23,6	6,2	0,4	0,8	1,40

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.9 Zaznavanje nasilja učencev nad učitelji (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

(2,07). Najmanj je spolnega (1,40) in fizičnega nasilja (1,32). Po navedbah anketiranih v odprtem vprašanju gre v primerih nasilja učencev nad učitelji največkrat za besedno nasilje, psihološko nasilje, obrekovanje, preklinjanje in izsiljevanje za ocene. Pojavlja se tudi ignoriranje, oponašanje ter nespoštljivost, ekonomsko nasilje, posmehovanje in komentiranje.

Zaznava oblik nasilja učencev nad učitelji je pričakovana. Tako gre največkrat za t. i. blažje oblike nasilja, ki niso usmerjene v telesno nedotakljivost – besedno, psihološko in ekonomsko nasilje.

Iz podatkov v preglednici 4.14 lahko ugotovimo, da besedno nasilje zaznava več kot polovica anketiranih, od tega 18 % pogosto ali zelo pogosto. Delež tistih, ki ga zaznavajo pogosto, ni majhen, saj pogosto in kontinuirano besedno nasilje lahko negativno vpliva na počutje in samopodobo učitelja, mogoče posledično tudi na kakovost njegovega dela, še posebno če gre za žaljivke, vzdevke, posmehovanja, kar je hkrati tudi psihološko nasilje. Vse oblike nasilja, ki trajajo dlje časa in so intenzivne (pogoste), pridobijo značaj sistematične nasilnosti (trpinčenja), to pa je destruktivno za žrtev (Rigby 2008).

Podobno velja za psihološko nasilje (grožnje, poniževanje, obrekovanje, omalovaževanje, šikaniranje, izsiljevanje za ocene, komentiranje zunanosti), ki ga po podatkih zaznava kar 43,5 % strokovnih delavcev, 15 % od teh pogosto ali zelo pogosto. Predpostavljamo, da so najpogostejše oblike psihološkega nasilja učencev nad strokovnimi delavci povezane z uspehom in ocenjevanjem (izsi-

ljevanje, grožnje, šikaniranje, maščevanje z obrekovanjem). Če gre za občasna dejanja pritiska, ima žrtev možnost za regeneracijo. Kadar pa je psihološko nasilje kontinuirano (15 % anketiranih ga opredeljuje kot pogostega ali zelo pogostega), lahko postane škodljivo za žrtev – za njeno psihofizično zdravje in samopodobo. Posebno destruktivne so lahko grožnje, četudi učencev, saj sprožajo občutke ogroženosti.

28,3 % anketiranih zaznava tudi ekonomsko nasilje (uničevanje predmetov, lastnine, povzročanje škode), od tega 7,6 % pogosto ali zelo pogosto. Na prvi pogled je delež pogostosti majhen, a če predpostavimo, da pomeni delež strokovnih delavcev, ki se jim pogosto uničuje lastnina in povzroča materialna škoda, potem to ni zanemarljivo. Predpostavljamo, da gre predvsem za učitelje, s katerimi so učenci v vsakodnevni odnosih. Iz odgovorov pa ne moremo sklepati o teži dejanj oziroma o tem, kolikšna je materialna vrednost škode, povzročene učiteljem. Gre za jemanje pisal in drugih pripomočkov zaradi »nagajanja« ali namerno povzročanje škode na osebnih avtomobilih zaradi maščevanja? Vsekakor ima ekonomsko nasilje, ki je povzročeno namerno, tudi psihološki učinek zastraševanja, kar lahko ima dodatno negativne posledice za prizadetega učitelja.

Socialno izločanje s strani učencev je po podatkih manj pogosto. Le 5 % anketiranih ga zaznava pogosto, 19 % pa občasno. Kljub temu je pri tej prvi oceni rezultatov potrebna določena previdnost. Učitelju, ki ga učenci zavračajo, ignorirajo, so do njega nestrpni in nespoštljivi dlje časa, je najverjetneje težko, njegova avtoriteta in samospoštovanje se lahko zelo zmanjšata. Posledično se začne bati učencev ali razreda, zmanjša se uspešnost vzgojno-izobraževalnega dela, kopičijo se konflikti. Vse to lahko vodi v resne probleme tudi na ravni šole.

Pri fizičnem in spolnem nasilju so deleži pogoste zaznave pričakovano majhni, le dober odstotek anketiranih ga doživlja pogosto in nekoliko več občasno. Glede na naravo nasilja je sicer vsako nasilno dejanje te vrste nesprejemljivo in ga ne smemo spregledati ali minimalizirati. Fizično in spolno nasilje sta namreč potrebna takojšnje in odločne obravnave.

Način zaznavanja nasilja učencev nad učitelji

Rezultati kažejo, da so v povprečju najpogostejši vir zaznave nasilja učencev nad učitelji prav učitelji žrtve, ki o tem sporočijo sami (3,02). Učitelji o nasilju, ki ga preživljajo, največkrat povejo šolski svetovalni službi (2,63) in ravnatelju (2,58), ki nasilja učencev nad učitelji sicer neposredno ne zaznavata pogosto. Enako velja za učence (2,18). Nekoliko pogosteje tovrstno nasilje zazna razrednik (2,39). Najmanjšo vlogo pri zaznavanju nasilja učencev nad učitelji imajo po pričakovanjih starši (1,68) in zunanje institucije (1,27). Kot redko drugo obliko zaznavanja so anketiranci navedli še dejstvo, da učitelji povejo kolegom oziroma ga zaznajo, ko gredo učitelji na bolniški dopust.

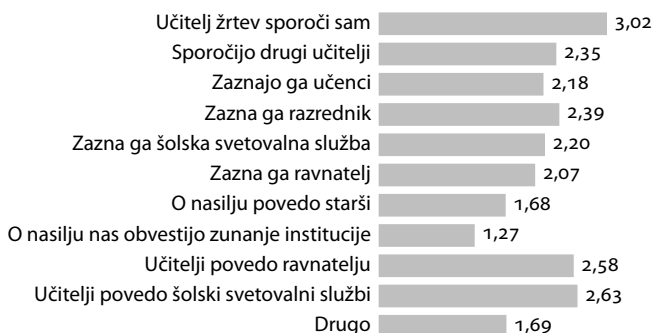
Iz podatkov v preglednici 4.15 je razvidno, da več kot tretjina (37,7 %) učite-

Preglednica 4.15 Način zaznavanja nasilja učencev nad učitelji

Način zaznavanja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Učitelj žrtev sporoči sam	10,2	25,5	26,7	27,5	10,2	3,02
Sporočijo drugi učitelji	19,3	36,5	34,1	9,6	0,4	2,35
Zaznajo ga učenci	27,7	37,9	24,5	8,7	1,2	2,18
Zazna ga razrednik	17,5	39,3	31,7	9,5	2,0	2,39
Zazna ga šolska svetovalna služba	26,7	33,5	33,9	4,8	1,2	2,20
Zazna ga ravnatelj	26,7	44,6	24,3	4,0	0,4	2,07
O nasilju povedo starši	48,2	37,3	12,4	2,0	0,0	1,68
O nasilju nas obvestijo zunanje institucije	78,2	17,7	2,8	1,2	0,0	1,27
Učitelji povedo ravnatelju	16,4	33,2	30,4	16,4	3,6	2,58
Učitelji povedo šolski svetovalni službi	19,4	28,2	27,8	19,8	4,8	2,63
Drugo	68,8	12,5	6,3	6,3	6,3	1,69

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.10 Način zaznavanja nasilja učencev nad učitelji (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

ljev, ki so žrtve nasilja učencev, o nasilju pogosto ali zelo pogosto sporoči sama. Na drugi strani je le nekoliko manjši delež tistih, ki menijo, da je tako le redko ali pa nikoli (35,7 %).

Po mnenju četrtnine (24,6 %) anketiranih učitelji o tem pogosto ali zelo pogosto povejo šolski svetovalni službi, po mnenju petine (20 %) ravnatelju, le 10 % anketiranih meni, da o nasilju pogosto sporočijo drugi učitelji.

V ostalih primerih gre za precej večje deleže občasnih in redkih načinov zaznavanja nasilja učencev nad učitelji, na primer o nasilju občasno sporočijo drugi učitelji (34,1 %), nasilje občasno zazna šolska svetovalna služba, nasilje zelo redko zazna ravnatelj (44,6 %) ali učenci (37,9 %).

Po mnenju skoraj polovice anketiranih (48,2 %) o nasilju učencev nad učitelji

nikoli ne povejo starši, v 37 % primerov pa se to zgodi zelo redko. Le izjemoma o tej vrsti nasilja šolo obvestijo zunanje institucije, kar 78,2 % anketiranih navaja, da nikoli.

Še posebno zanimiva je ocena trditve: »Učitelj žrtev sporoči sam.« Gre namreč za enak delež pri skrajnih ocenah. Da učitelji žrtve zelo pogosto sami sporočijo oziroma nikoli ne sporočijo sami meni obakrat 10,2 % anketiranih. Predpostavljamo lahko, da gre za zelo različno prakso zaznave nasilja v posameznih šolah in oceno na podlagi lastne izkušnje ali izkušenj iz učiteljskega zbora. Pri nasilju so na splošno načini zaznave zelo različni, tako na primer včasih žrtev pove sama, včasih pa nasilje opazijo drugi. Realnost je navadno različna. Na to, da (ne) spregovorimo o nasilni izkušnji, namreč vplivajo številni dejavniki (na primer teža dejanja, kako okolje vrednoti neko nasilno dejanje, pretekle izkušnje, osebnostne značilnosti žrtve, klima v kolektivu, zaupanje v podporo sodelavcev in vodstva).

Različnost bi lahko dodatno utemeljili tudi z dejstvom, da večina anketiranih različne načine zaznavanja nasilja učencev nad učitelji opredeljuje kot občasne ali zelo redke.

Kakšna pa je pri zaznavanju nasilja učencev nad učitelji vloga tistih, ki v nasilje niso neposredno vključeni: drugih učencev, razrednika, drugih učiteljev? Rezultati kažejo, da tudi ti praviloma ne zaznajo nasilja učencev nad učitelji, saj samo 10 % anketiranih meni, da je to pogosta praksa. Približno tretjina meni, da je tako občasno, večina pa, da to ni običajna praksa. Prav tako nasilja v veliki meri ne zaznajo ravnatelji, kar je glede na to, da v pedagoške procese niso neposredno vključeni, razumljivo.

Podatki pa na drugi strani kažejo, da učitelji ravnateljem povejo o nasilju. Po mnenju anketiranih naj bi bila to pogosta (20 %) oziroma občasna (30 %) praksa. Ta podatek morda lahko povežemo z vlogo in odgovornostjo, ki jo ima ravnatelj v šoli za varnost vseh subjektov, spoštovanje delovnopravne in druge zakonodaje in moč odločanja. Predpostavljamo, da del učiteljev, kadar se pojavi nasilje učencev (posebno ekcesno), meni, da naj ravnatelj poseže v nasilen dogodek, ga obravnava in zaposlenega zaščiti. Predpostavljamo, da je to odvisno tudi od uveljavljene vodstvene in organizacijske kulture v šoli.

Na podlagi podatkov lahko predpostavimo, da učitelji zaupajo svetovalni službi, saj se po navedbah četrtrine anketiranih (24,6 %) v primerih nasilja nanjo obračajo pogosto, 27,8 % jih meni, da vsaj občasno. Sklepamo, da učitelji svetovalni službi zaupajo o nasilju, da bi dobili podporo in nasvet, kaj storiti in kako ravnati v prihodnje. Po mnenju kar petine (19,4 %) anketiranih učitelji o nasilju nikoli ne povedo svetovalni službi. Predpostavljamo lahko, da se v posameznih šolah različno lotevajo problematike nasilja, pomembna pa je tudi vloga, ki so si jo svetovalne službe na tem področju izoblikovale v šolah.

Ugotovljamo, da starši ne poročajo o nasilju svojih otrok nad učitelji, kar je pričakovano, saj učenci težko povedo o takšnih prekrških, ker se zavedajo nepriernosti dejanj in morebitnih sankcij. O nasilju učencev nad učitelji prav tako ne

sporočajo zunanje institucije, kar si lahko razlagamo s tem, da učitelji (strokovni delavci) primere nasilja praviloma razrešujejo v šoli sami in jih ne prijavljajo zunanjim institucijam.

Obravnavanje nasilja učencev nad učitelji

Rezultati kažejo, da različne oblike nasilja učencev nad učitelji v povprečju najpogosteje (3,38) obravnavajo učitelji, ki so žrtve tega nasilja in razredniki (3,11). Občasno sta v obravnavo vključena šolska svetovalna služba (2,98) in ravnatelj (2,92), manjkrat učiteljski zbor (2,35). Redko so v obravnavo vključene pristojne zunanje institucije, prav tako v šolah le izjemoma uporabljajo druge načine obravnave, le eden od anketiranih je namreč navedel pogovor s starši.

Podatki v preglednici 4.15 podrobneje pokažejo, da učitelji, ki so doživeli nasilje učenca (učencev), nasilna dejanja najpogosteje obravnavajo sami. Petina anketiranih navaja, da je tovrstna praksa le redka ali sploh ni. Podatek lahko navežemo na predhodno ugotovitev (glej graf 4.9), da je večina nasilnih dejanj učencev nad učitelji besedne ali psihološke narave, kjer ni neposrednih poškodb ali škode, ki bi zahtevala drugačno obravnavo. V teoriji in praksi tudi velja, da je takšna dejanja učencev najbolje obravnavati neposredno po dogodku in v sredini, ki je temu dejanju prisostvovala. Tako učitelji lahko poskrbijo za vidik preventive, s katerim jasno postavijo mejo neprimernemu vedenju in pokažejo, da ga prepoznavajo kot nasilje. S tem se posredno krepi tudi senzibilnost do nasilja pri drugih učencih. Petina vprašanih pa vendarle navaja, da učitelj nikoli ne obravnava nasilja sam. Podatki ne pokažejo, zakaj je tako. Morda gre za šolsko metodo ali dogovor, da je treba v takih primerih takoj obvestiti ravnatelja, ki odloča o nadaljnjih korakih? Morda vsa nasilna dejanja v takšnih primerih obravnava svetovalna služba ali pa prizadeti učitelj skupaj z razrednikom?

Pri obravnavanju nasilja učencev nad učitelji imajo pomembnejšo vlogo še razrednik, šolska svetovalna služba in ravnatelj. Tako anketiranci navajajo, da razredniki pogosto ali zelo pogosto obravnavajo nasilje nad učitelji v 41,5 %, šolska svetovalna služba v 34,1 % in ravnatelj v 26,6 %. Le okrog 10 % anketiranih navaja, da v obravnavo tovrstnega nasilja niso vključeni nikoli.

Razrednik torej pogosto ali občasno obravnava nasilje nad svojimi kolegi, iz česar bi lahko sklepali, da skupaj s prizadetim učiteljem rešujeta večji del primerov nasilja učencev. Tako se zdi, da je razrednik pomemben subjekt pri obravnavi nasilnih dejanj, kadar so storilci učenci iz »njegovega« razreda.

V šolah se je splošno uveljavila praksa, da hujša in ponavljajoča se nasilna dejanja (ponekod pa skoraj vsa) obravnavajo (tudi) v svetovalni službi. Da je pogosto tako, pritrjuje tretjina anketiranih, tretjina jih navaja, da je to občasna praksa, kar bi lahko povezali z obravnavo resnejših nasilnih dejanj učencev nad učitelji.

Približno četrtnina vprašanih trdi, da naj bi ravnatelj pogosto obravnavali nasilje učencev nad učitelji. Predvidevamo, da ravnatelj obravnava resnejša de-

Preglednica 4.16 Način obravnave nasilja učencev nad učitelji

Način obravnavanja	Pogostost obravnavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Razrednik	10,7	22,9	24,9	28,1	13,4	3,11
Prizadeti učitelj	6,3	15,7	26,3	37,3	14,5	3,38
Šolska svetovalna služba	12,7	20,2	32,9	24,2	9,9	2,98
Ravnatelj	10,3	27,8	35,3	17,9	8,7	2,92
Učiteljski zbor	19,8	32,4	28,5	13,4	5,9	2,35
Prijava pristojnim institucijam	56,6	36,0	3,7	3,3	0,4	1,55
Obravnavajo pristojne institucije	62,3	28,4	7,2	1,3	0,8	1,50
Drugo	83,3	8,3	0,0	8,3	0,0	1,33

Pompe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.11 Način obravnave nasilja učencev nad učitelji (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

janja, kjer je bila poškodovana žrtev ali njena lastnina, ali pa ponavljajoča se dejanja nasilja nad učitelji, kjer morda dotedanja obravnava v svetovalni službi in s prizadetim učiteljem ni bila uspešna.

Iz podatkov sklepamo, da učiteljski zbor praviloma ne obravnava nasilja učencev nad učitelji, saj je to kot pogosto prakso navedlo le 19,3 % anketiranih, 52,2 % jih navaja, da je tovrstna praksa le redka oziroma sploh ni.

Več kot 90 % anketiranih navaja, da nasilja učencev nad učitelji šole ne prijavljajo pristojnim institucijam, prav tako ga te institucije ne obravnavajo. Sklepamo lahko, da se nasilje, ki ga učenci povzročijo učiteljem, obravnava predvsem v šoli, in ne zunaj nje. Izjema so najverjetneje zgolj hudi primeri nasilja, ki pa so zelo redki (ugotovili smo že, da je najmanj zaznanega nasilja zoper telesno nedotakljivost učiteljev – fizično in spolno nasilje).

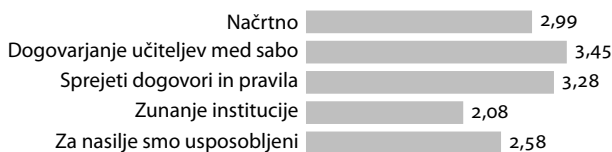
Preprečevanje nasilja učencev nad učitelji

Kot v primeru nasilja med učenci in nasilja učiteljev nad učenci rezultati kažejo, da gre tudi v primeru preprečevanja nasilja učencev nad učitelji najpogosteje za

Preglednica 4.17 Način preprečevanja nasilja učencev nad učitelji

Način preprečevanja	Pogostost preprečevanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Načrtno	11,5	23,3	31,6	21,7	11,9	2,99
Dogovarjanje učiteljev med sabo	7,1	8,7	28,5	43,5	12,3	3,45
Sprejeti dogovori in pravila	10,2	15,4	26,4	31,9	16,1	3,28
Zunanje institucije	27,7	43,8	22,1	5,6	0,8	2,08
Za nasilje smo usposobljeni	17,6	29,2	34,0	16,0	3,2	2,58

Opombe: (1) se sploh ne strinjam, (2) se ne strinjam, (3) se niti ne strinjam niti strinjam, (4) se strinjam, (5) se popolnoma strinjam, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.12 Način preprečevanja nasilja učencev nad učitelji (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

medsebojno dogovarjanje učiteljev (3,45) in preprečevanje na podlagi sprejetih dogovorov in pravil (3,28). Neopredeljenost se kaže v primeru načrtnega modela za preprečevanje nasilja učencev nad učitelji. Tudi za preprečevanje tovrstne oblike nasilja se anketirani ne čutijo usposobljene (2,58), niti v preprečevanje tovrstnega nasilja v šolah ne vključujejo zunanjih institucij (2,08). Kot druge oblike preprečevanja tovrstnega nasilja so navedli, da v šoli pripravijo predavanja, vključijo starše oziroma se trudijo za razvoj pozitivnih odnosov z učenci.

Iz podatkov v preglednici 4.17 je razvidno, da se več kot polovica (55,8 %) anketirancev strinja, da se o preprečevanju nasilja učencev nad učitelji najpogosteje dogovarjajo učitelji med seboj.

Predpostavljamo, da zato, ker je nasilje učencev nad učitelji relativno »nova« vrsta prepoznane nasilja v šoli, in se učitelji sproti dogovarjajo o načinih preprečevanja in nadaljnega ukrepanja ob pojavih nasilja nad učitelji.

Dalje predpostavljamo, da prizadeti učitelj kolegom pove, da je imel izkušnjo z nasiljem. V skupni diskusiji učiteljskega zbora je morda mogoče videti širšo sliko dogajanja in preveriti, ali se nasilje določenega učenca ali v nekem razredu dogaja tudi drugim učiteljem. Na podlagi tega naj bi se v kolektivu razvijali tudi predlogi za nadaljnje preprečevanje nasilja učencev in izmenjava prakse.

Rezultati pa takšne povezave med obravnavo in preprečevanjem nasilja učencev nad učitelji niso potrdili, saj naj bi prizadeti učitelj v največjem deležu sam obravnaval nasilje, ki ga je doživel (graf 4.11), učiteljski zbor ima po podatkih zanemarljivo vlogo.

Podatki kažejo, da vse več šol sprejema tudi različna pravila in dogovore (protokole ravnanja) za preprečevanje nasilja, tudi tistega, ki ga povzročajo učenci učiteljem. K takšnim ukrepom je med drugim pozival tudi področni sindikat SVIZ-a. To ugotovitev lahko dalje navežemo na podatek, da je preprečevanje nasilja učencev nad učitelji v šolah pogosto načrtno, s čimer se strinja 33,6 % anketiranih, neopredeljenih je 31,6 %, kar 11,5 % pa jih meni, da na njihovi šoli preprečevanje tovrstnega nasilja ni načrtno.

Zunanje institucije se le v manjšem deležu vključujejo v preprečevanje nasilja nad učitelji, kar kaže na to, da so šole še vedno v veliki meri samozadostne, ko gre za oblikovanje modela za preprečevanje nasilja učencev nad učitelji.

Kljub ugotovitvi, da večina preprečevanja nasilja učencev nad učitelji poteka na osnovi medsebojnih dogovorov, sprejetih dogovorov in pravil ter da je po mnenju tretjine anketiranih načrtno, se skoraj polovica anketiranih (46,5 %) ne počuti usposobljena za preprečevanje nasilja učencev nad učitelji. To vnovič odpira vprašanja o ustreznih veščinah in znanjih učiteljev za obvladovanje komunikacije v razredu in preprečevanje agresivnosti pri učencih. Le slaba petina (19,2 %) se namreč počuti usposobljena za uspešno preprečevanje tovrstnega nasilja.

Povzetek ključnih ugotovitev o nasilju učencev nad učitelji v šoli

Na osnovi podatkov o nasilju učencev nad učitelji v šoli povzemamo naslednje ugotovitve:

- V povprečju je zaznava nasilja učencev nad učitelji pri anketiranih pogostejša kot zaznava nasilja učiteljev nad učenci. Najpogosteje se pojavljajo besedno nasilje, psihološko nasilje, obrekovanje, preklinjanje in izsiljevanje za ocene. Pojavljajo se tudi ignoriranje, oponašanje ter nespoštljivost, ekonomsko nasilje, posmehovanje in komentiranje ter besedno in ekonomsko nasilje. Spolno in fizično nasilje je redko.
- Najpogostejši vir zaznave nasilja učencev nad učitelji so učitelji žrtve, ki o tem sporočijo sami, največkrat šolski svetovalni službi in ravnatelju, ki nasilja učencev nad učitelji sicer neposredno ne zaznavata pogosto. Najmanjšo vlogo pri zaznavanju tovrstnega nasilja imajo starši in zunanje institucije.
- Različne oblike nasilja učencev nad učitelji v povprečju najpogosteje obravnavajo učitelji, ki so žrtve tega nasilja, in razredniki. Občasno sta v obravnavo vključena šolska svetovalna služba in ravnatelj, redko učiteljski zbor in pristojne zunanje institucije.
- Pri preprečevanju nasilja učencev nad učitelji gre najpogosteje za medsebojno dogovarjanje učiteljev in preprečevanje na podlagi sprejetih dogovorov in pravil. Neopredeljenost se kaže pri načrtnem modelu za pre-

prečevanje nasilja učencev nad učitelji. Za preprečevanje tovrstne oblike nasilja se anketirani ne čutijo usposobljene, niti v preprečevanje v šolah ne vključuje zunanjih institucij.

Nasilje med zaposlenimi

Pogostost zaznavanja nasilja med zaposlenimi

V primerjavi z zaznavanjem oblik nasilja med učenci in učencev nad učitelji, kjer prevladuje besedno nasilje, ter nasilja učiteljev nad učenci, kjer prevladuje psihološko nasilje, rezultati kažejo, da je med zaposlenimi v povprečju največ ekonomskega nasilja (2,08), kamor uvrščamo na primer izmikanje skupnim projektom, prelaganje delovnih obveznosti na sodelavce, povzročanje škode sodelavcem, kršitve delovne zakonodaje idr. Sledi mu psihološko nasilje (2,07). Manj je socialnega izločanja in besednega, najmanj pa spolnega in fizičnega nasilja.

Med zaposlenimi so po mnenju anketiranih najpogostejši primeri nasilja, kot je obrekovanje, izmikanje skupnim projektom in prelaganje delovnih obveznosti kot oblika ekonomskega nasilja.

Iz podatkov v preglednici 4.18 lahko razberemo, da so različne oblike nasilja med zaposlenimi redke. Občasno se pogosteje pojavljata ekonomsko nasilje, kar navaja 30,1 % anketiranih, in psihološko nasilje, kar navaja 21,1 % anketiranih.

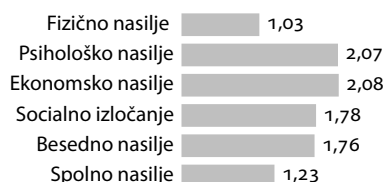
Dobra tretjina anketiranih navaja, da se med zaposlenimi le redko pojavlja besedno nasilje, socialno izločanje in psihološko nasilje. Večina anketiranih pa navaja, da se v šolah nikoli ne dogaja fizično nasilje med zaposlenimi (97,3 %) in le izjemoma spolno nasilje (80,5 %).

Rezultati torej kažejo, da je v povprečju med zaposlenimi malo zaznanega nasilja. Kljub temu je treba omeniti psihološko nasilje, ki se po mnenju 8 % anketirancev dogaja pogosto. Čeprav se zdi, da ne gre za pomemben delež (70 % vprašanih meni, da psihološkega nasilja v njihovih šolah ni), je 8 % strokovnih delavcev, ki pogosto preživljajo psihološko nasilje sodelavcev, precejšen delež. Kontinuiranost in intenziteta nasilja namreč povečujeta njegovo destruktivnost, ne glede na to, za katero vrsto nasilja gre. Posledice, ki jih lahko pusti pogosto psihološko nasilje, so na primer psihosomatske težave, psihične težave (najpogostejša je depresija), obolevanje, bolniški dopust, kognitivne težave, poslabšanje družinskega življenja, upad kakovosti in storilnosti dela (Robnik in Milanovič 2008). Zaposleni, ki pogosto ali celo sistematično doživlja psihološko nasilje ali socialno izločanje (2,8 % anketiranih trdi, da se socialno izločanje dogaja pogosto), praviloma zaradi nasilja utрпи veliko in trajno škodo, hkrati pa ne zmore več ustrezno opravljati svojega dela, kar ima še druge negativne učinke v šolskem prostoru. Pri pogostem nasilju zoper eno osebo so različne oblike nasilja pogosto prepletene med seboj, kar njihov negativni učinek še poveča. Zakon o delovnih razmerjih v 6. členu takšno kontinuirano nasilje, ki ga doživlja zaposleni, opredeljuje kot trpinčenje na delovnem mestu in ga inkriminira.

Preglednica 4.18 Zaznavanje nasilja med zaposlenimi

Oblika nasilja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Fizično nasilje	97,3	2,3	0,4	0,0	0,0	1,03
Psihološko nasilje	33,6	37,1	21,1	4,7	3,5	2,07
Ekonomsko nasilje	35,5	27,8	30,1	6,2	0,4	2,08
Socialno izločanje	44,6	36,4	16,3	1,6	1,2	1,78
Besedno nasilje	45,2	37,1	15,1	2,3	0,4	1,76
Spolno nasilje	80,5	16,3	2,7	0,4	0,0	1,23

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.13 Zaznavanje nasilja med zaposlenimi (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

Ekonomsko nasilje anketiranci zaznavajo kot najbolj pogosto nasilje med zaposlenimi, čeprav ga po drugi strani 60 % anketiranih ne zaznava. Doživlja ga 37 % vprašanih, od tega 6,6 % pogosto, ostali pa občasno. Ugotovljeni delež ekonomskega nasilja kljub vsemu ni zanemarljiv in zgolj na videz gre za blage oblike nasilja. Kadar postane izmikanje skupnim projektom, prelaganje delovnih obveznosti na sodelavce, povzročanje škode sodelavcem, kršitev delovne zakonodaje praksa v neki organizaciji (četudi »le« občasna), lahko ima to širše posledice za njeno klimo, odnose v kolektivu, uspešnost in občutek pripadnosti organizaciji.

Problematično bi bilo, če bi se oboje, tako psihološko kot tudi ekonomsko nasilje, dogajalo v istih šolah oziroma če bi bilo nasilje med zaposlenimi, kjer zaznavamo večje deleže, skoncentrirano zgolj v nekaterih šolah. To bi lahko razumeli kot primer previsoke stopnje tolerance do nasilja v organizaciji, ki kot vzgojno-izobraževalna takšna ne bi smela biti.

Način zaznavanja nasilja med zaposlenimi

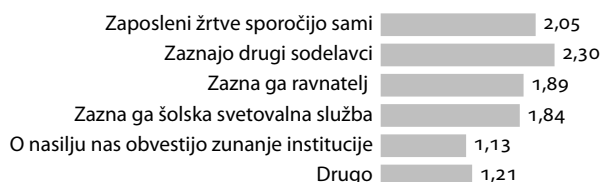
Glede na relativno redkost pojavljanja različnih oblik nasilja med zaposlenimi so nizke tudi povprečne ocene različnih načinov zaznavanja tovrstnega nasilja. Rezultati sicer kažejo, da nasilje med zaposlenimi v povprečju največkrat zaznavajo sodelavci, ki niso neposredno vpleteni (2,30), oziroma o tem povejo zaposleni, ki so žrtve nasilja (2,05). Redko nasilje med zaposlenimi zaznavata ravnatelj

Preglednica 4.19 Način zaznavanja nasilja med zaposlenimi

Način zaznavanja	Pogostost zaznavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Zaposleni žrtve sporočijo sami	32,5	39,8	20,1	5,2	2,4	2,05
Zaznajo drugi sodelavci	25,3	33,7	28,9	10,0	2,0	2,30
Zazna ga ravnatelj	37,4	40,7	17,9	3,7	0,4	1,89
Zazna ga šolska svetovalna služba	43,5	32,7	21,0	2,0	0,8	1,84
O nasilju nas obvestijo zunanje institucije	88,7	10,1	1,2	0,0	0,0	1,13
Drugo	84,8	9,1	6,1	0,0	0,0	1,21

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.14 Način zaznavanja nasilja med zaposlenimi (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

(1,89) in šolska svetovalna služba (1,84). Le izjemoma so v zaznavanje (obveščanje) vpletene zunanje institucije.

Iz podatkov v preglednici 4.19 vidimo, da nobeden od navedenih načinov zaznavanja nasilja med zaposlenimi ni ocenjen kot posebej pogost, le 10 % anketiranih na primer navaja, da so drugi sodelavci pogost vir zaznave nasilja med zaposlenimi.

Približno petina anketiranih navaja, da o tovrstnem nasilju občasno spregovorijo zaposleni, ki so žrtve, oziroma ga zazna ravnatelj ali svetovalna služba. Večina anketiranih pa meni, da se nasilje med zaposlenimi na različne načine zaznava le redko ali sploh nikoli, kar še posebno velja za vlogo zunanjih institucij.

Ugotovimo lahko, da po mnenju anketiranih žrtve same ne povedo o nasilju sodelavcev, ki ga doživljajo (tako trdi več kot 70 % vprašanih), kar je ne glede na pogostost tovrstnega nasilja zaskrbljujoče. Pričakovali bi, da v šoli obstajajo takšna klima in takšni medosebni odnosi, da zaposleni lahko spregovorijo o nasilju, ki ga preživljajo.

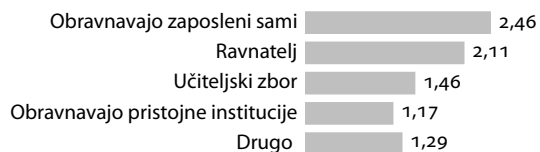
Obravnavanje nasilja med zaposlenimi

Kadar se nasilje med zaposlenimi pojavi, ga, kot kažejo rezultati, v povprečju praviloma obravnavajo sami (2,46) oziroma je v obravnavo vključen ravnatelj (2,11). Izjemoma tovrstno nasilje obravnava učiteljski zbor (1,46) ali pristojne institucije (1,17).

Preglednica 4.20 Način obravnave nasilja med zaposlenimi

Način obravnavanja	Pogostost obravnavanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Obravnavajo zaposleni sami	28,7	26,6	19,7	19,7	5,3	2,46
Ravnatelj	35,7	32,4	20,9	7,4	3,7	2,11
Učiteljski zbor	66,5	24,5	5,7	2,9	0,4	1,46
Obravnavajo pristojne institucije	85,4	12,2	2,0	0,4	0,0	1,17
Drugo	85,3	2,9	8,8	2,9	0,0	1,29

Opombe: (1) nikoli, (2) zelo redko, (3) občasno, (4) pogosto, (5) zelo pogosto, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.15 Način obravnave nasilja med zaposlenimi (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

Iz podatkov v preglednici 4.20 lahko za obravnavo nasilja med zaposlenimi ugotovimo podobno kot pri načinih zaznave tovrstnega nasilja. Nasilja med zaposlenimi šole večinoma ne zaznavajo, zato ga tudi ne obravnavajo. V največjem deležu je obravnava prepuščena zaposlenim, ki so vpleteni v nasilna dejanja. Iz navedenega bi lahko sklepali, da nasilja med zaposlenimi v šolah skoraj ni.

Na podlagi podatkov lahko predpostavljamo dvoje. V šolah se dejansko ne dogaja nasilje med zaposlenimi ali pa je to zelo redek pojav. Lahko pa je nasilje med zaposlenimi tabuizirano, žrtve nasilja pa so prepuščene same sebi.

Rezultati raziskave ne potrjujejo nobene od predpostavk, tako lahko o pogostejšem pojavu tovrstnega nasilja sklepamo le na podlagi tujih študij, ki dokazujejo, da je prav izobraževanje eno od najbolj kritičnih področij za pojav trpinčenja med zaposlenimi (Davenport, Distler Schwartz in Pursell Elliott 2002) ter da je v povprečju 5 % evropskih zaposlenih žrtev trpinčenja na delovnem mestu (Robnik in Milanovič 2008).

Preprečevanje nasilja med zaposlenimi

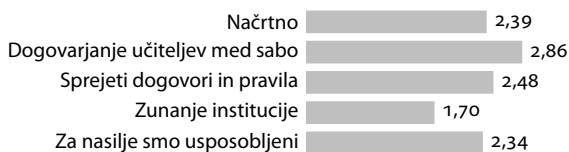
Rezultati kažejo, da gre pri preprečevanju nasilja med zaposlenimi, ki je po mnenju zaposlenih redko, največkrat za dogovarjanje učiteljev med sabo (2,86). Kaže se nizka stopnja dogovorov in pravil v šoli (2,48) ter načrtnosti pri teh dejavnostih (2,39). V povprečju se anketiranci niso strinjali s trditvijo, da so za preprečevanje nasilja usposobljeni. Kot druge načine preprečevanja nasilja, ki v šolah niso pogosti, anketirani navajajo graditev dobre klime in negovanje medosebnih odnosov.

Iz podatkov v preglednici 4.21 vidimo, da se le četrtnina anketiranih strinja,

Preglednica 4.21 Način preprečevanja nasilja med zaposlenimi

Način preprečevanja	Pogostost preprečevanja (v odstotkih)					PSS
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Načrtno	31,2	23,9	26,7	10,9	7,3	2,39
Dogovarjanje učiteljev med sabo	16,7	20,3	30,1	26,0	6,9	2,86
Sprejeti dogovori in pravila	27,5	24,3	27,9	13,4	6,9	2,48
Zunanje institucije	58,9	19,9	14,6	4,9	1,6	1,70
Za preprečevanje nasilja smo usposobljeni	32,8	19,7	32,8	9,8	4,9	2,34

Opombe: (1) se sploh ne strinjam, (2) se ne strinjam, (3) se niti ne strinjam niti strinjam, (4) se strinjam, (5) se popolnoma strinjam, PSS – povprečna stopnja strinjanja.

Graf 4.16 Način preprečevanja nasilja med zaposlenimi (povprečne stopnje strinjanja, lestvica 1–5)

da je dogovarjanje učiteljev med sabo eden od načinov preprečevanja nasilja. Slaba tretjina se s tem niti ne strinja niti strinja, medtem ko se dobra tretjina anketiranih (37 %) s to trditvijo ne strinja.

Petina anketiranih meni, da za preprečevanje nasilja med zaposlenimi obstajajo sprejeti dogovori in pravila v šolah, približno polovica (51,8 %) jih navaja, da takšne prakse na šolah ni. Manj kot petina anketiranih tudi navaja, da se s preprečevanjem nasilja med zaposlenimi na šolah ukvarjajo načrtno, večina oziroma 55,1 % jih navaja, da načrtnosti ni.

Podatki tudi kažejo, da se več kot polovica anketiranih (52,5 %) za preprečevanje nasilja med zaposlenimi ne čuti usposobljene, kar tretjina ostaja neopredeljena. Le 14,7 % anketiranih se strinja s trditvijo, da so za preprečevanje tovrstnega nasilja usposobljeni.

Na podlagi rezultatov ugotavljamo, da se šole preprečevanja nasilja med zaposlenimi lotevajo redko in nesistematično. Predpostavljamo, da je tako zaradi redke zaznave nasilja med zaposlenimi in posledično tudi odsotnosti obravnave te vrste nasilja v šolah. Pričakovati pa je, da se bo ta vidik problematike nasilja med zaposlenimi kmalu spremenil, saj zakon o delovnih razmerjih (2007) nalaga delodajalcem (ravnateljem), da sprejmejo izjavo o sistemskem preprečevanju trpinčenja na delovnem mestu in druge ukrepe, ki bodo zagotavljali ustrezno obravnavo nasilja na delovnem mestu.

Predpostavljamo lahko tudi, da zaposleni pričakujejo od ravnateljev, da pri preprečevanju nasilja med zaposlenimi prevzamejo odločilno in aktivno vlogo in sebe torej vidijo zgolj kot pasivne ali kot »objekte« te metode.

Kot pri drugih vrstah nasilja tudi pri nasilju med zaposlenimi ugotavljamo, da se učitelji ne počutijo usposobljene za preprečevanje. Če gre za to, da niso usposobljeni za sistemsko preprečevanje nasilja, je ta trditev morda umestna. Če pa menijo, da niso usposobljeni za preprečevanje nasilja v medsebojnih interakcijah v kolektivu, pa se zdi to stališče sporno. Sklepali bi lahko na izogibanje odgovornosti za medosebno komunikacijo in razvoj odnosov, ki pa jo mora imeti vsak zaposleni. Nihče ne more odvzeti osebne odgovornosti posamezniku, ki vidi nasilje in ne posreduje, ki se mu sodelavec zaupa v stiski in mu ne pomaga, ki sodeluje pri prikriti agresivnosti skupine zoper sodelavca ali ki povzroča odkrito nasilje. Usposobljenost za preprečevanje nasilja (sploh psihološkega, socialnega, besednega) ni predvsem v znanju in veščinah, ampak v osebni etiki.

Povzetek ključnih ugotovitev o nasilju med zaposlenimi v šoli

Na osnovi podatkov o nasilju med zaposlenimi v šoli povzemamo naslednje ugotovitve:

- V povprečju je zaznava nasilja med zaposlenimi v šoli redka. V povprečju je največ ekonomskega nasilja (na primer izmikanje skupnim projektom, prelaganje delovnih obveznosti na sodelavce, povzročanje škode sodelavcem, kršitve delovne zakonodaje) in psihološkega nasilja. Redko je socialno izločanje in besedno nasilje, zelo redko spolno in fizično nasilje.
- Ko se nasilje med zaposlenimi pojavi, ga, kot kažejo rezultati, v povprečju praviloma obravnavajo sami oziroma je v obravnavo vključen ravnatelj. Izjemoma tovrstno nasilje obravnava učiteljski zbor ali pristojne institucije.
- Glede na relativno redkost pojavljanja različnih oblik nasilja med zaposlenimi so nizke tudi povprečne ocene različnih načinov zaznavanja tovrstnega nasilja. Nasilje med zaposlenimi v povprečju največkrat zaznavajo sodelavci, ki niso neposredno vpleteni, oziroma o tem povejo zaposleni, ki so žrtve nasilja. Izjemoma nasilje med zaposlenimi zaznavata ravnatelj in šolska svetovalna služba, prav tako so izjemoma vpletene zunanje institucije.
- Pri preprečevanju nasilja med zaposlenimi gre v največ primerih za dogovarjanje učiteljev med sabo. Kaže se nizka stopnja dogovorov in pravil v šoli ter načrtnosti pri teh dejavnostih. V povprečju se anketiranci ne strinjajo s trditvijo, da so za preprečevanje nasilja usposobljeni.

Pogostost zaznavanja nasilja v šoli glede na delovno mesto anketiranih, vrsto in velikost šole

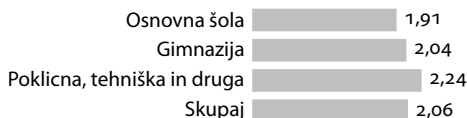
V nadaljevanju bomo na podlagi povprečnih vrednosti obravnavali še pogostost zaznave različnih oblik nasilja glede na delovno mesto, vrsto in velikost šole.

Med zaznavo nasilja glede na delovno mesto v povprečju ni statistično po-

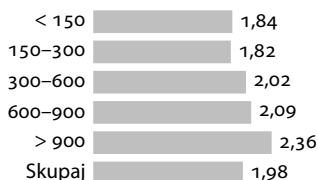
Povprečne vrednosti zaznavanja in preprečevanja nasilja v šolah

Graf 4.17 Pogostost zaznave nasilja glede na delovno mesto

Graf 4.18 Pogostost zaznave nasilja glede na vrsto šole

Graf 4.19 Zaznavanje nasilja glede na velikost šole

membnih razlik. Najpogosteje nasilje v šoli zaznavajo svetovalni delavci, redko ravnateljji (graf 4.17).

Rezultati kažejo, da je v povprečju glede na vrsto šole v poklicnih tehniških in drugih šolah (2,24) več zaznanega nasilja kot v gimnazijah (2,04) in osnovnih šolah (1,91; graf 4.18).

Iz grafa 4.19 je razvidna rahlo naraščajoča stopnja zaznavanja nasilja glede na velikost šole. Tako v šolah z 900 in več učenci nasilje zaznavajo pogosteje kot v šolah z manjšim številom učencev. Opazno je tudi, da nasilja v šolah z do 150 učenci zaznavajo nekoliko več kot v šolah s 150 do 300 učenci.

Ugotovimo lahko, da nasilje najpogosteje zaznavajo svetovalni delavci ter da je pogosteje zaznано v srednjih šolah in v šolah z večjim številom učencev.

Povprečne vrednosti zaznavanja in preprečevanja nasilja v šolah

Povprečne vrednosti zaznavanja nasilja v šolah

- V povprečju gre za zelo nizke vrednosti zaznavanja različnih oblik nasilja (fizično, besedno, psihološko, socialno izločanje, spolno in ekonomsko nasilje) ter vrst nasilja (nasilje med učenci, nasilje učiteljev nad učenci, nasilje učencev nad učitelji ter nasilje med zaposlenimi) – na lestvici večinoma med nikoli in redko. Le zaznavanje besednega in psihološkega nasilja med učenci je občasno.
- V povprečju strokovni delavci najpogosteje zaznavajo nasilje med učenci in v najmanjši meri nasilje učiteljev nad učenci.

Preglednica 4.22 Povprečne vrednosti zaznavanja nasilja v šolah

Način zaznavanja	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Fizično nasilje	2,79	1,29	1,32	1,03	1,61
Psihološko nasilje	3,19	1,98	2,46	2,07	2,46
Ekonomsko nasilje	2,52	1,09	2,07	2,08	1,94
Socialno izločanje	2,65	1,71	1,96	1,78	2,03
Besedno nasilje	3,68	1,81	2,79	1,76	2,51
Spolno nasilje	1,96	1,11	1,40	1,23	1,42
Skupaj	2,83	1,50	2,00	1,66	1,99

Opombe: (1) med učenci, (2) učiteljev nad učenci, (3) učencev nad učitelji, (4) med zaposlenimi, (5) skupaj.

- Znotraj nizkih povprečnih vrednosti zaznavanja različnih oblik nasilja se v šolah najpogosteje pojavljata besedno in psihološko nasilje. Izjema je le nasilje med zaposlenimi, kjer je najpogosteje zaznano ekonomsko nasilje.

Povprečne vrednosti preprečevanja nasilja v šolah

Podatki v povprečju kažejo nizko stopnjo zaznavanja različnih vrst in oblik nasilja v šolah in predpostavimo lahko, da so zato nizke tudi ocene strinjanja s posameznimi obstoječimi načini preprečevanja nasilja v šolah.

- Anketirani strokovni delavci se ne strinjajo, da so za obravnavo in preprečevanje nasilja usposobljeni.
- Do načrtnega preprečevanja nasilja ostajajo anketirani bolj ali manj neopredeljeni. Izjema je nasilje med učenci, kjer v večjih deležih menijo, da načrtno delajo, se dogovarjajo med seboj ter imajo sprejete dogovore in pravila.
- Nakazuje se določena stopnja strinjanja (čeprav je še vedno zelo nizka) s tem, da za preprečevanje nasilja v šolah anketiranih obstajajo sprejeti dogovori in pravila v šolah.
- Pri preprečevanju nasilja se ne obračajo na zunanje institucije.
- Na splošno je v šolah največ dejavnosti na področju preprečevanja nasilja med učenci.

Sklep

Neposredno (subjektivno ali direktno) nasilje v urejenih ter demokratičnih družbah in v miru ni množičen, temveč ekscenzen pojav, ki pa lahko ima kljub svoji relativni redkosti širše družbene posledice. Zato je pri raziskovanju nasilja, ki je družben, institucionalen ter oseben pojav, nujno treba iskati sliko te njegove

Preglednica 4.23 Povprečne vrednosti preprečevanja nasilja v šolah

Način zaznavanja	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Načrtno	3,84	3,00	2,99	2,39	3,06
Dogovarjanje učiteljev med sabo	3,97	3,17	3,45	2,86	3,36
Sprejeti dogovori in pravila	3,92	3,24	3,28	2,48	3,23
Zunanje institucije	2,79	2,04	2,08	1,70	2,15
Za nasilje smo usposobljeni	2,98	2,76	2,58	2,34	2,66
Skupaj	3,50	2,84	2,88	2,35	2,89

Opombe: (1) med učenci, (2) učiteljev nad učenci, (3) učencev nad učitelji, (4) med zaposlenimi, (5) skupaj.

večplastnosti. To nam lahko da zgolj primerjava različnih podatkov in modelov za njegovo proučevanje.

Splošno stanje glede pojavljanja nasilja v slovenskih šolah nam pokažejo povprečne vrednosti zaznanega nasilja ter njegovega preprečevanja, ki so nizke in z vidika množičnosti problema zato niso zaskrbljujoče.

O nasilju samem, njegovi dinamiki in pojavnosti pa nam veliko več povedo podatki, ki smo jih dobili za vsako posamezno vrsto in obliko nasilja ter jih znotraj posameznih kategorij predstavili in interpretirali. Z resnostjo je treba obravnavati na primer dobljeni rezultat, da fizično nasilje (po mnenju anketiranih) pogosto preživlja 14,6 % učencev, čeprav je povprečna vrednost zaznave fizičnega nasilja med učenci »le« 2,79. Prav tako moramo biti izjemno pozorni na ugotovljeno pojavljanje spolnega nasilja med učenci, saj naj bi ga občasno ali pogosto zaznavali med učenci v 20 %, medtem, ko je povprečna vrednost spet zelo nizka, zgolj 1,9. Prav zato smo pri predstavitvi rezultatov za posamezne vrste nasilja v šolah namenili veliko pozornosti podrobni interpretaciji, ki pokaže tudi »drobne« pojave, posamezne primere in deleže pogoste zaznave posameznih oblik nasilja.

Nizke povprečne vrednosti nam namreč povedo samo to, da pojav nasilja v slovenskih šolah še ni množičen (nekoliko se temu približuje besedno nasilje, posebno med učenci) in je zaradi tega pričakovano še vedno obvladljiv. To stanje šole v povprečju, vsaj za zdaj, dosegajo tudi brez večjih strategij, načrtnega dela, pravil in dogovorov. Nič pa nam povprečne vrednosti ne povedo o resnosti stanja v posameznih oddelčnih skupnostih učencev, o posameznih odnosih med učenci in učitelji ter zaposlenimi. Nič tudi ne izvemo o posameznih pogostih izkušnjah z nasiljem, prav tako ne moremo sklepati o škodi, ki ga vsakršno kontinuirano nasilje povzroča.

Pri nasilju, posebno hujših in bolj destruktivnih ter bolečih oblikah, štejejo nizki deleži, saj je na primer en učenec v oddelku, ki je socialno izločen, ustrašovan ali pa se ga pogosto otipava, lahko v veliki stiski. Težje mu je prav zato, ker je izločen sam; če bi bilo takšnih učencev več, bi morda skupaj lahko tvorili

alternativno socialno mrežo. Enako problematični so podobni rezultati, ko gre za nasilje učencev nad učiteljem ali nasprotno, še posebno če je nasilje kontinuirano in sistematično in ga vodstvo šole neuspešno preprečuje.

Prav zaradi te izrazite neulovljivosti nasilja kot statističnega pojava je treba raziskavo brati v celoti. Samo s takim pogledom na nasilje v šolah se približamo razumevanju njegovega pravega stanja.

Literatura

- Aničič, K., in D. Lešnik Mugnaioni. 2002. Nasilje in izrazoslovje. V *Nasilje–nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, ur. D. Lešnik Mugnaioni, 175–177. Ljubljana: iz.
- Barle A., in J. Bezenšek. 2006. *Poglavja iz sociologije vzgoje in izobraževanja: pregled sodobnih socioloških študij, perspektiv in konceptov*. Koper: Fakulteta za management.
- Boer-Buquicchio, M. de. 2007. Zakaj je telesno kaznovanje otrok neprimerno? V *Zagotivimo našim otrokom mladost brez telesnega kaznovanja*, ur. P. Kornhauser, 14–18. Ljubljana: Zveza Prijateljev Mladine Slovenije.
- Bošnjak, M. 1998. Pogled na posege v spolno nedotakljivost otrok. V *Spolnost, nasilje in pravo*, avt. Z. Kanduč, D. Korošec in M. Bošnjak, 225–251. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti in Urad RS za žensko politiko.
- Božac Deležan, L. 1999. Ko je najnevarnejša institucija zakon, najnevarnejši prostor dom, najnevarnejša oseba partner. V *Dosje: nasilje nad ženskami*, ur. V. Kozmik in M. Dobnikar, 11–15. Ljubljana: Urad RS za žensko politiko.
- Bučar-Ručman, A., ur. 2004. *Nasilje in mladi*. Novo mesto: Klub mladinski kulturni center.
- Council Resolution of 29 May 1990 on the protection of the dignity of women and men at work. *Official Journal of the European Communities*, C 157/1990.
- Ciperle, J., in A. Vovko. 1987. *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Davenport, N., R. Distler Schwartz in G. Pursell Elliott. 2002. *Mobbing: emotional abuse in the American workplace*. Ames, IA: Civil Society Publishing.
- Dekleva, B. 2004. Nasilni odzivi mladih v socialnem kontekstu. V *Mladoletniško nasilje*, ur. A. Anžič, G. Meško in J. Plazar, 59–67. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
- Devjak, T., M. Kovač Šebart, J. Krek in J. Vogrinc. 2007. Pravila in vzgojno delovanje šole: teoretična izhodišča in empirični podatki. V *Pravila in vzgojno delovanje šole*, ur. T. Devjak, 17–97. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Direktiva 2006/54/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 5. julija 2006 o uresničevanju načela enakih možnosti ter enakega obravnavanja moških in žensk pri zaposlovanju in poklicnem delu. *Uradni list Evropske unije*, L 204/2006.
- Easterby-Smith, M., R. Thorpe in A. Lowe. 2002. *Management research: an introduction*. 2. izd. London: Sage.
- Filipčič, K. 2007. Pravni vidiki kaznovanja otrok v družini. V *Zagotivimo našim otrokom mladost brez telesnega kaznovanja*, ur. P. Kornhauser, 110–122. Ljubljana: Zveza Prijateljev Mladine Slovenije.
- . 2004. Odzivi sodobne družbe na nasilje mladih. *Mladoletniško nasilje*, ur. A. Anžič, G. Meško in J. Plazar, 51–57. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
- Gačša, M. 2007. Pravni okviri za vzgojno delovanje šole in izhodišča za spremembe. V

- Pravila in vzgojno delovanje šole*, ur. T. Devjak, 165–186. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Galtung, J. 1975. *Peace: research, education, action*. Essays in peace research 1. Copenhagen: Ejlers.
- Gutman, A. 2001. *Demokratska vzgoja*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja in iz.
- Horvat, D. 2004. Spolno nasilje nad ženskami. V *Psihosocialna pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje*, ur. D. Horvat, 64–73. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- Intihar D., in M. Kepec. 2002. *Partnerstvo med šolo in domom: priročnik za učitelje, svetovalne delavce in ravnatelje*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Kanduč, Z. 1998. Pravo, spolnost in nasilje: kriminološke in viktimološke perspektive. V *Spolnost, nasilje in pravo*, avt. Z. Kanduč, D. Korošec in M. Bošnjak, 11–138. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti in Urad RS za žensko politiko.
- Kazenski zakonik Republike Slovenije (KZ-1). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 55/2008.
- Koren, A. 2007. *Ravnateljstvo: vprašanja o vodenju šol brez enostavnih odgovorov*. Koper: Fakulteta za management; Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- Kos, H. 2004. Zlorabe oseb z invalidnostmi. V *Psihosocialna pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje*, ur. D. Horvat, 94–101. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- Kristančič, A. 2002. *Socializacija agresije*. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije.
- Kroflič, R. 2007. Se je v vzgoji mogoče izogniti kaznovanju? V *Zagotovimo našim otrokom mladost brez telesnega kaznovanja*, ur. P. Kornhauser, 123–134. Ljubljana: Zveza Prijateljev Mladine Slovenije.
- Learning to behave: a charter for schools*. 2008. B. k.: National Union of Teachers.
- Leskošek, V. 2005. Sovražni govor kot dejanje nasilja. V *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. V. Leskošek, 81–95. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lešnik Mugnaioni, D. 2002. Uvod. V *Nasilje-nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, ur. D. Lešnik Mugnaioni, 9–13. Ljubljana: iz.
- . 2004. V *Psihosocialna pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje*, ur. D. Horvat, 88–93. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- . ur. 2005. *Strategije za preprečevanje nasilja*. Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- . 2006. Nasilje v šoli: iskanje skupne poti. *Vodenje v vzgoji in izobraževanju* 4 (2): 7–17.
- Lešnik, D. 1995. Begunstvo kot identiteta. *Borec*, št. 542–543:759–779.
- Lines, D. 2006. *Brief counselling in schools: working with young people from 11 to 18*. London: Sage.
- . 2008. *The bullies: understanding bullies and bullying*. London: Kingsley.
- Luthar, B., in D. Jontes. 2007. Nasilje v družini: strateški rituali poročanja. *Družboslovne razprave* 23 (55): 27–48.
- Marinček, A. 2003. *Humano razredništvo: razredniki za humano razredništvo*. Celje: Cilian.
- Marinšek, S. 2006. Učitelji in starši: na istem ali na nasprotnem bregu? V *Usposabljanje ravnateljev za spremljanje in usmerjanje sodelovanja med učitelji in starši*, ur. A. Koren, 8–49. Ljubljana: Šola za ravnatelje.

- Milharčič Hladnik, M. 1995. *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Newell, P. 2007. Ljudi se ne sme pretepati ... in tudi otroci so ljudje! V *Zagotovimo našim otrokom mladost brez telesnega kaznovanja*, ur. P. Kornhauser, 34–52. Ljubljana: Zveza Prijateljev Mladine Slovenije.
- Odbor ZN za otrokove pravice. 2006. Splošno priporočilo št. 8. Pravica otrok do zaščite pred telesnim kaznovanjem in drugimi krutimi in ponižujočimi oblikami kaznovanja. CRC/C/GC/8.
- Olweus, D. 1993. *Bullying at school: what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Orange, C. 2002. *25 največjih napak pri pedagoškem delu in kako se jim izogniti: za učinkovito delo v vzgoji in izobraževanju; priročnik za učitelje v osnovni in srednji šoli*. Ljubljana: Educy.
- Ostrman, A. 2002. Medvrstniško nasilje. V *Socializacija agresije*, ur. A. Kristančič, 137–162. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije.
- Pahor, M. 1999. Nasilje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji. V *Nasilje in spolno nadlegovanje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji*, ur. D. Klemenc in M. Pahor, 12–35. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov.
- . 2003. Moč za pomoč: družbene okoliščine etičnega odločanja medicinskih sester. V *Zdravstvena nega v luči etike*, ur. D. Klemenc, A. Kvas, M. Pahor in J. Šmitek, 139–147. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov Ljubljana.
- Papež, I., in M. Hočevar. 2007. Nasilje nad ženskami je družbenopolitični problem. V *Na poti iz nasilja*, ur. K. Aničič in Š. Veselič, 5–14. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- Pavlovič, Z. 1993. *Psihološke pravice otroka*. Radovljica: Didakta.
- Petrovec, D. 2003. *Mediji in nasilje: obseg in vpliv nasilja v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Plaz, M. 2004. Nasilje proti ženskam v družini partnerskih in sorodstvenih zvezah. V *Psihosocialna pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje*, ur. D. Horvat, 26–41. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- Plaz, M., in Š. Veselič. 2002. Nasilje nad ženskami in nasilje nad otroki v družini. V *Nasilje–nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, ur. D. Lešnik Mugnaioni, 123–147. Ljubljana: i2.
- Prosnik, F. 2006. Svetovanje v pedagoški praksi. V *Usposabljanje ravnateljev za spremljanje in usmerjanje sodelovanja med učitelji in starši*, ur. A. Koren, 50–61. Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- Pupil behavior: advice, guidance and protection*. 2008. B. k.: National Union of Teachers.
- Pušnik, M. 1999. *Vrstniško nasilje v šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Razpotnik, Š. 2004. Nasilje in potomci priseljencev. *Mladoletniško nasilje*, ur. A. Anžič, G. Meško in J. Plazar, 247–256. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
- Rigby, K. 2008. *Children and bullying: how parents and educators can reduce bullying at school*. Oxford: Blackwell.
- Robnik, S., in I. Milanovič. 2008. *Trpinčenje na delovnem mestu*. Ljubljana: Sindikat bančništva Slovenije.
- Sanda, S. 2000. Medvrstniško nasilje: razlike v pogledih staršev in njihovih otrok. *Defectologica Slovenica* 8 (2): 70–78.

- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1994. Ljubljana: DZS.
- Smernice za analizo, preprečevanje in obravnavo/obvladovanje nasilja v šolskem prostoru. 2004. Komisija za analizo problematike nasilja v šolah, Ministrstvo RS za šolstvo in šport.
- Šelih, A. 2007. Otrokove pravice kot del človekovih pravic v Sloveniji. V *Zagotovimo našim otrokom mladost brez telesnega kaznovanja*, ur. P. Kornhauser, 105–109. Ljubljana: Zveza Prijateljev Mladine Slovenije.
- Trtnik Herlec, A., in B. Urh. 2006. *Udejanjenje otrokovih pravic v kontekstu šole*. Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- Ule, M. 2005a. Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. V. Leskošek, 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- . 2005b. *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Urad za enake možnosti Vlade Republike Slovenije. 2004. Stop: spolno nadlegovanje na delovnem mestu. [Http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/Zlozenka_2004.pdf](http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/Zlozenka_2004.pdf).
- Vanček, N. 2002. Spolno nasilje. V *Nasilje–nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, ur. D. Lešnik Mugnaioni, 149–169. Ljubljana: iz.
- . 2004. Spolna zloraba otrok. V *Psihosocialna pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje*, ur. D. Horvat, 74–80. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- Verbnik Dobnikar, T. 2002. Nasilje v šoli. V *Nasilje–nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, ur. D. Lešnik Mugnaioni, 35–75. Ljubljana: iz.
- Zabukovec Kerin, K. 2002. Vrstniško nasilje v šoli. *Nasilje–nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, ur. D. Lešnik Mugnaioni, 103–121. Ljubljana: iz.
- Zadnikar, D. 2003. Šola pod neoliberalizmom. V *Uspešnost in pravičnost v šoli*, ur. M. Peček in C. Razdevšek Pučko, 11–48. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Zaviršek, D. 2004. Od aktivizma do profesionalizacije: refleksija delovanja ženskih nevladnih organizacij na področju nasilja nad ženskami in otroki v Sloveniji. V *Psihosocialna pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje*, ur. D. Horvat, 1–13. Ljubljana: Društvo SOS telefon.
- Zorc Maver, D. 2007. Otroci s težavami v socialni integraciji. V *Pravila in vzgojno delovanje šole*, ur. T. Devjak, 142–150. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Žižek, S. 2007. *Nasilje*. Ljubljana: Analecta.
- Zakon o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 59/2002.
- Zakon o javnih uslužbencih (ZJU). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 63/2007.
- Zakon o policiji (ZPol-UPB1). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 110/2003.
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 16/2008.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-A). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 103/2007.
- Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (ZUNEO-UPB1). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 93/2007.

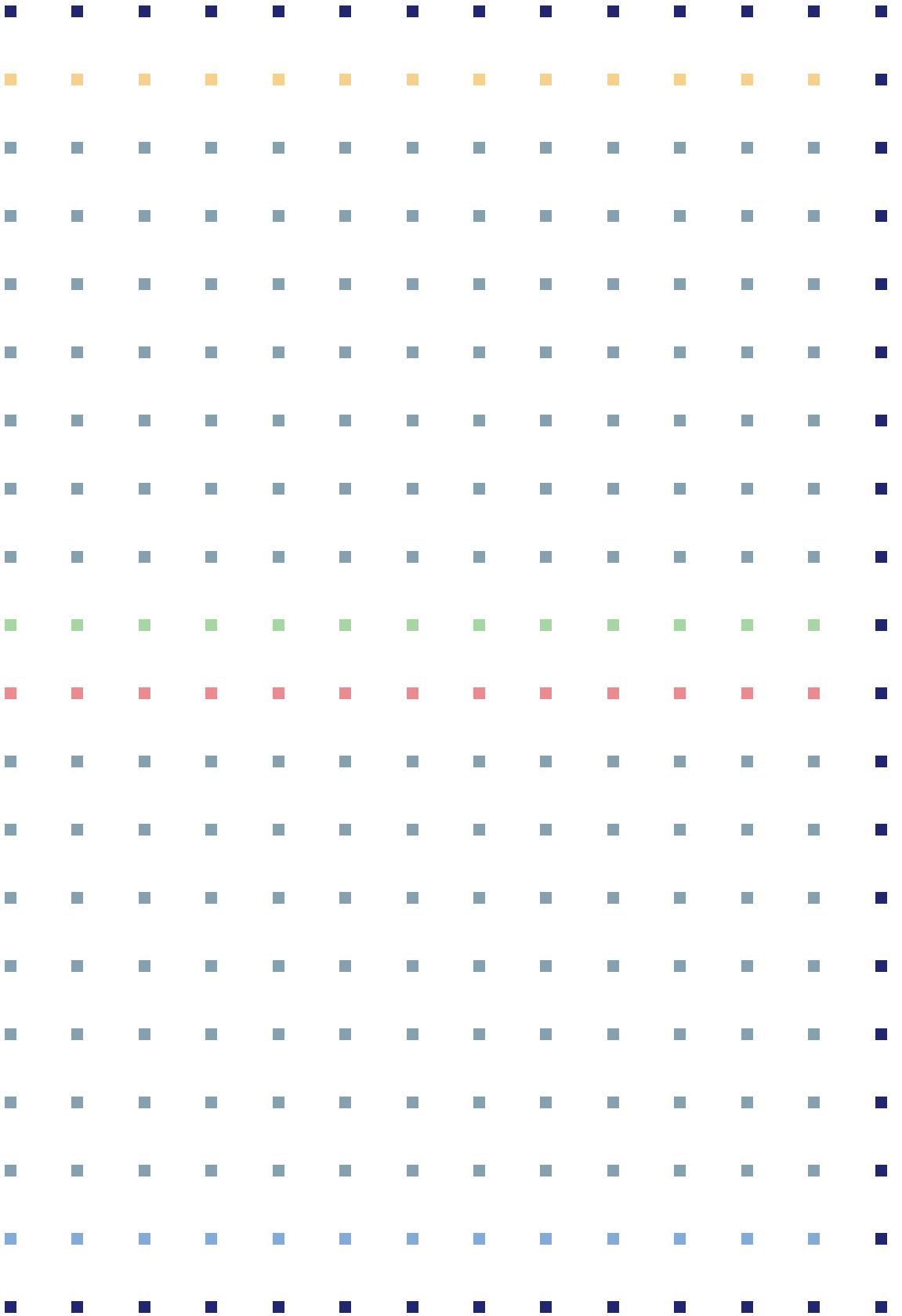
Imensko kazalo

- Aničić, 35
Bašič, 60
Bandura, 15, 17
Barle, 40
Berkowitz, 63
Besag, 62
Bezenšek, 40
Bošnjak, 32, 156
Božac, 30
Boer-Buquicchio, de, 47
Bučar-Ručman, 18, 49, 59–63
Ciperle, 20
Davenport, 88–90, 184
Dekleva, 19, 20, 22, 66–68
Deležan, 30
Devjak, 43, 44
Distler Schwartz, 88–90, 184
Easterby-Simth, 151
Elliot, 66
Filipčič, 25, 49
Freud, 100
Gačeša, 43, 69, 72, 80, 95
Galtung, 24
Goldstein, 100
Grobovšek, 131
Gutman, 80
Hočevar, 26, 28
Horvat, 30
Intihar, 69, 78–80, 98
Jontes, 20
Kanduč, 21, 22, 28, 29
Kepec, 69, 78–80, 98
Koren, 80
Kos, 27, 30, 33, 46
Kristančič, 15, 16, 20, 22, 28, 39, 97
Kroflič, 42
Lachmann, 156
Lešnik, 27, 28, 46
Lešnik Mugnaioni, 30–32, 35, 55, 56
Leskošek, 25
Leymann, 87
Lines, 31, 58, 59, 62, 68, 87
Lowe, 151
Luthar, 20
Marinček, 78, 80
Marinšek, 41, 78–82
Milanovič, 31, 87–89, 184
Milharčič Hladnik, 40, 41
Miller, 100
Newell, 34
Novak, 70, 72, 80, 95
Olweus, 62, 68
Orange, 71
Ostrman, 22, 58, 60
Pačnik, 15, 17
Pahor, 15, 17, 21, 27
Papež, 26, 28
Pavlovič, 48, 70, 73, 98, 100, 101, 164, 169
Pepler, 17
Petrovec, 19
Plaz, 26, 30, 45, 96
Prosnik, 81
Pušnik, 16–18, 22, 58, 59, 61, 62, 64, 68, 72, 79, 111, 164, 170
Pursell Elliott, 88–90, 184
Razpotnik, 19, 24, 45, 67
Repovž, 27, 28
Resman, 79
Rigby, 52, 58–60, 64–66, 173
Robnik, 31, 87–89, 184
Sanda, 63
Solnit, 100
Stanko, 22, 27
Šebart, 43, 44
Šelih, 47
Thorpe, 151
Tomori, 64

Imensko kazalo

Trtnik Herlec, 70
Tušak, 18
Ule, 16–20, 25, 63, 165, 172
Urh, 70
Vanček, 32, 34, 97, 165
Verbnik Dobnikar, 50
Veselič, 96
Vovko, 20
Zabukovec Kerin, 31, 59, 61, 63, 66, 165
Zadnikar, 41
Zaviršek, 15, 22, 24, 26, 27, 45
Zorc Maver, 44
Žižek, 16, 20, 22, 24, 26, 45

Predoslje 39, 4000 Kranj

NASILJE V ŠOLAH

Opređelitev,
prepoznavanje,
preprečevanje in
obvladovanje

Doroteja Mugnaioni Lešnik
Andrej Koren
Vinko Logaj
Mateja Brejc

Šola za ravnatelje